

LELKES FOGYASZTÓK, EL NEM KÖTELEZETT DEMOKRATÁK

Tanulmány a fiatalok demokráciához fűződő viszonyáról
2013. június 30.

A projektet a Heinrich Böll Alapítvány támogatta.

Szerzők:

Hunyadi Bulcsú
Juhász Attila
Krekó Péter
Molnár Csaba
Szitás Katalin

Akiknek köszönetet mondunk:

Feischmidt Margit
Kovács Mónika
Krasztev Péter
Lannert Judit
Szabó Andrea
Szombati Kristóf

Tartalomjegyzék

VEZETŐI ÖSSZEFOGLALÓ	4
JAVASLATOK	6
1. BEVEZETŐ	10
2. KIKRŐL IS BESZÉLÜNK? – FIATALOK STATISZTIKAI JELLEMZŐI	11
2.1. DEMOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS	11
2.2. GAZDASÁGI AKTIVITÁS	12
2.3. MUNKANÉLKÜLISÉG A FIATALOK KÖRÉBEN	12
2.4. SZEGÉNYSÉG A FIATALOK KÖRÉBEN	13
2.5. ELVÁNDORLÁS	13
2.6. FELSŐOKTATÁSI RÉSZVÉTEL	15
2.7. POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS	15
2.8. PÁRTPREFERENCIA	16
2.9. MÉDIAFOGYASZTÁSI SZOKÁSOK	17
3. A SZOCIALIZÁCIÓ SZEREPLŐI	21
3.1. A DEMOKRÁCIÁHOZ VALÓ VISZONYT MEGHATÁROZÓ SZOCIALIZÁCIÓS ELEMELK	21
3.2. A POLITIKAI KÖRNYEZET HATÁSA	33
4. ÉRTÉKEK ÉS DEMOKRÁCIA-FELFOGÁSOK	36
4.1. DEMOKRATIKUS RENDSZERREL KAPCSOLATOS ATTITÜDÖK	36
4.2. SZABADPIACCAL KAPCSOLATOS ATTITÜDÖK	66
4.3. NACIONALIZMUSSEL KAPCSOLATOS VÉLEMÉNYEK	74
4.4. ELŐÍTÉLETESSÉG ÉS A KISEBBSÉGEKKEL KAPCSOLATOS ATTITÜDÖK	80
5. SZUBKULTÚRÁK ÉS IDENTITÁSOK	83
5.1. A LÁZADÁS ÉS A DIVAT SZEREPE A FIATALOK POLITIKAI AKTIVIZÁLÁSÁBAN	83
5.2. A SZÉLSŐJOBBOLDAL KÖZÖSSÉGTEREMTŐ EREJE	88
5.3. A SZÉLSŐJOBBOLDALISÁG, MINT IFJÚSÁGI SZUBKULTÚRA	90
5.4. BESZÉLHETÜNK-E NEM SZÉLSŐJOBBOLDALI IFJÚSÁGI SZUBKULTÚRÁKRÓL?	92
6. ÁBRA- ÉS TÁBLÁZATJEGYZÉK	95
7. FELHASZNÁLT ADATBÁZISOK ÉS KUTATÁSOK	97
8. FELHASZNÁLT IRODALOM	101

Vezetői összefoglaló

Tanulmányunk a Heinrich Böll Alapítvány megbízásából készült. Célja a fiatalok demokráciához fűződő viszonyának leírása, az alacsony demokratikus elkötelezettség mögött meghúzódó okok feltárása, és mindezek alapján javaslatok, ajánlások megfogalmazása a politikai és a civil szféra számára a fiatalok demokratikus elkötelezettségének erősítése érdekében. Írásunk tartalmilag három fő részből áll. Az első részben megvizsgáljuk, milyen szocializációs tényezők alakítják a fiatalok demokratikus elköteleződését. A másodikban bemutatjuk azokat a tényezőket, amelyek kifejezik a fiatalok demokráciához fűződő viszonyát. Végül pedig elemezzük azokat a kulturális tényezőket, amelyek hatással van a fiatalok politikai nézeteire, demokratikus attitűdjeire.

A szocializáció szereplői

- A fiatalok állampolgári attitűdjeinek kialakulásában kiemelkedő szerepe van a családnak és az iskolának. A rendszerváltás óta eltelt időszakban azonban Magyarországon egyik sem képes betölteni politikai szocializációs feladatait.
- **A családban a gyermekek döntő többsége a politikai élettől való távolságtartást sajátítja el, passzivitásra szocializálódik.** A magyar fiatalok nagyon konformisták, a szülői véleményeket, mintákat könnyen magukévá teszik, nem lázadnak szüleik ellen. Részben ebből következően az ifjúságnak nincs jól látható megkülönböztető jegye, jelenlegi tudásunk szerint politikai attitűdjeik belesimulnak a társadalmi véleménymintázatokba.
- **Az iskolai szocializáció hiányosságainak egyik oka az oktatási intézmények rendszerváltás utáni depolitizálása.** A (párt)politikától való félelem miatt ugyanis a teljes politikumot kizárták az iskolai falai közül, gyanússá vált minden a politikáról szóló vagy ezzel kapcsolatos ismeret és gondolat. **Emellett azonban számos olyan strukturális elem is található az oktatásban, amelyek kontraproduktívak a demokratikus elkötelezettség kialakulása szempontjából.** Ilyen például a múltcentrikus oktatás, a frontális oktatás, az érdekérvényesítő technikák oktatásának a hiánya, a hierarchikus belső struktúra, de említhetnénk még a vitakultúra, a gyakorlatiasság és a diákok bevonásának hiányát is.
- **A szűkebb értelemben vett politikai környezetet tekintve a nemzedéki alapon szerveződő pártok sem képesek aktivizálni a fiatalok többségét.** A magyar politikai szereplők hagyományosan inkább az idősebb generációk tagjait igyekeznek megszólítani, ami közrejátszik abban, hogy a fiatalok nagy része idegenkedéssel, bizalmatlansággal, érdektelenséggel tekint a politikára. Ma már jól látható, hogy a Fidesz-KDNP által végrehajtott „újraalkotmányozásnak” sem sikerült a fiatalok bevonásával kialakítani egy szélesebb bázison nyugvó demokratikus rendet.
- A jövőre nézve **kockázatot jelent, hogy a kiábrándult, vagy a pártoktól eleve elzárkózó fiatalok politikai szocializációjára ma leginkább a szélsőjobboldal van hatással** a politikai szereplők közül.

Értékek és demokrácia-felfogások

- A "politika" szó rendkívül negatív értelmezése miatt a magyar fiatalok **megkülönböztetik egymástól a politikát és a közéletet**. Míg az előbbit kizárólag a pártpolitikával, a hatalmi küzdelmekkel azonosítják, az utóbbi alatt inkább a közös ügyekkel való foglalkozást értik, ami némi optimizmusra ad okot, hiszen ez jelzi: a politikafóbia megkerülhető.
- **A demokrácia jövőjét tekintve aggodalomra ad okot, hogy a fiatalok jelentős részének politikai ismeretei sekélyesek és zavarosak.** Nincsenek tisztában például olyan összefüggésekkel, hogy az aktívabb állami szerep nagyobb áldozatot követel az állampolgároktól, hiszen magasabb elvonással jár együtt.
- A fiatalok a Kádár-korhoz hasonló közéleti passzivitás, etatista-individualista államfelfogás mintáit mutatják. **Demokrácia-felfogásukban nagy jelentőséget kapnak a személyes és anyagi biztonsággal összefüggő elemek, háttérbe szorulnak viszont a politikai és szociális értékek, a tolerancia és a szolidaritás.** Demokratikus elköteleződésük visszafogott: mintegy 40 százalékuk tartja a demokráciát a legjobb politikai rendszernek, majd egyharmaduk számára pedig mindegy, milyen rendszerben élnek.
- A magyar fiatalok erősen paternalisták, bizalomhiányosak és versenyellenesek. **A versengést a fiatalok rossz kényszerként értelmezik, félnek és frusztráltak tőle, a sikeres embereket pedig egyszerre irigylik és megvetik. Így nem meglepő, hogy a fiatalok nem tekintenek jó szemmel a demokratikus politikai versengésre sem.** Ugyanakkor az idősebbeknél fejlettebb fogyasztói mentalitással rendelkeznek. A rendszerváltás után kialakult szabadpiaci demokratikus rendszer erős gazdasági szocializációs hatást gyakorolt a fiatalokra, akikből így „jó fogyasztókat” nevelt, a politikai rendszerszocializáció azonban csődöt mondott: nem sikerült „jó demokratákat” nevelni.

Szubkultúrák és identitások

- Mivel a fiatalabb generációk aktívabb része a lázadás lehetőségét keresi a politikában, sokszor könnyebben megszólíthatóak a radikális mozgalmak által. Ma több országban a szélsőjobboldal az egyetlen, amely a lázadás formáit nyújtja a „toleránsnak”, „politikailag korrektnek” tartott kánonnal szemben, a hagyományok nevében.
- A szélsőjobboldal mozgalmi építkezésében és a fiatalok számára vonzó imázsának megteremtésében jelentős szerepe volt a divatnak és a sikeresen meghonosított „civil” öndefiníciónak.
- **A közéleti relevanciával bíró ifjúsági szubkultúrák közül leglátványosabban a szélsőjobboldali szubkultúra van jelen Magyarországon.** Emellett kirajzolódik egy eszmeileg kevert, zöld-baloldali-liberális csoport is a fiatalok körében, amely számos szubkulturális elemet felvonultat, de hiányzik belőle az az identitásképző, szoros összetartó erő, amely a radikális táborban a nacionalizmus.

Javaslatok

További kutatási irányok

- Számos kutatás készült a fiatalokról a rendszerváltás óta, mégis több olyan kérdés van, amely válaszokat igényelne. Ezért az alábbi témákban **további kutatásokra lenne szükség**:
  - Milyen megkülönböztető jegyei vannak az ifjúságnak az idősebbekhez képest?
  - Milyen mélyebb okai vannak a politika és a közélet éles szétválásának és eltérő megítélésnek a fiatalok körében?
  - Szétválík-e a demokrácia és általában a politika megítélése a fiatalok fejében?
  - Mi kell ahhoz, hogy a közéleti aktivitás átváltson politikai aktivitásba?
  - Mi kell ahhoz, hogy az internetes, közösségi oldalakon mutatott politikai-közéleti virtuális aktivitás átváltson tényleges aktivitásba?
  - Mit gondolnak a fiatalok a pártok ifjúsági programjainak egyes főbb elemeiről?
  - Milyen a roma fiatalok viszonya a demokráciához?
  - Hogyan viszonyul a fiatalok önképe a politikában róluk élő képhez?

Oktatással kapcsolatos javaslatok

Közéleti ismeretek mint tantárgy bevezetése a középiskolai oktatásban

Németországhoz hasonlóan a magyar középiskolai oktatásban is érdemes lenne vezetni olyan tantárgyat (mintegy a történelemtanulmányokat kiegészítendő), mely a XX. század domináns politikai ideológiáinak oktatásán keresztül, részben indirekt módon hívja fel a figyelmet arra: amik az előnyei a demokratikus intézményrendszernek és döntéshozatalnak. A tantárgy a demokrácia alaplogikájának megértését segítő politológiai ismereteket közvetítene közérthető formában.

„A vita jó!”, „Közéletet az iskolákba/egyetemre!”

Kampány indítása annak érdekében, hogy a középiskolák felsőoktatási intézmények ne zárkózzanak el a közéleti vitaforumok megrendezésétől. Világossá kell tenni, hogy ezen nem pártpolitikai eseményeket kell érteni, hanem azt, hogy a politikai ügyekhez akár szorosan nem is kötődő témák fórumot kapjanak és megvitathatóvá váljanak a fiatalok számára. Preferált a disputa típusú programok megrendezése, ahol a diákok egy-egy provokatív állítással találkozva – kellő mértékű és tartalmú felkészítést követően – véleményalkotásra, érvelésre „kényszerülnek”. A cél az alternatívák megmutatása, a kételkedésre, gondolkodásra ösztönzés.

„Őszintén a közéletéről az iskolában!” Továbbképzés tanároknak

Civil szervezetek és oktatási szakemberek bevonásával továbbképzés szervezése tanároknak, ahol a közéleti nevelés lehetőségeiről és módjairól tanulnak a pedagógusok. A képzés a nem tantárgyhoz kötött közéleti nevelésre fókuszál, vagyis hogy a különböző órákon, tananyagtól függetlenül hogyan fejleszthető a fiatalok demokratikus elköteleződése, állampolgári kompetenciája.

Állampolgári nevelés etikai kódex

A németországi Beutelsbachi Konszenzus mintájára (ld. 3.1.2. fejezet) az állampolgári nevelés iránt elkötelezett civil és szakmai szervezetek, tanári és szülői érdekképviselők etikai kódexet dolgoznak ki, amely lefekteti az iskolai oktatás keretében folytatott állampolgári nevelés alapelveit.

Családi szocializációval kapcsolatos javaslatok

Közéleti nevelés tévéorozaton keresztül

Valamely népszerű tévéorozatban egy éven át havonta felmerül egy-egy téma, kérdés szülő-gyermek viszonyban. Lehetséges témák: saját család múltja (pl. hogyan élték meg a nagyszülők a II. világháborút, hogyan érintette a rendszerváltás a szülőket egzisztenciálisan, lelkiileg), munkanélküliség, továbbtanulási lehetőségek, választások (nem direkt pártpolitikai irányból, hanem a választójoggal való élés szemszögéből) stb. A témák mellett maga a jelenség megmutatása is fontos, azaz annak közvetítése, hogy szülő és gyermek között nem csak a napi rutin lehet téma, és hogy a fiatalokat érdeklik ezek a kérdések, csak sokszor nem tudják, mikor, hogyan kérdezzenek.

Politikával kapcsolatos javaslatok

„Te is kellesz! / Rád is számítunk!” – fiatalok bevonása az ifjúságpolitika alakításába

A fiatalok egyik érvként azt hangsúlyozzák, azért nem érdekli őket a politika, mert a politikusokat sem érdekli az ő véleményük. Ezen most változtatnak a politika szereplői, és helyi szinten elkezdve, első körben mindenféle hírverés nélkül elmennek ifjúsági szervezetekhez, és beszélgetnek a fiatalokkal. Az egy-egy beszélgetés során kialakult kapcsolatok az internetnek köszönhetően folytatódhatnak (pl. Facebook csoport létrehozásával).

Diák kérdez, politikus válaszol – Élő vitafórum

Magas közhivatalú betöltő ismert politikusok vitafórumot tartanak kifejezetten diákokkal. A valamely iskolában, egyetemen vagy hivatalban (pl. minisztériumban) megrendezendő eseményen fiatalok vehetnek részt. Az eseményt élőben is közvetítik tévében, rádióban és interneten, így távolról mások is könnyen bekapcsolódhatnak. A moderált és előzetes forgatókönyv szerint zajló eseményen (előre rögzített témákban) beszélgetés folyik a fiatalok és a politikus között, a fiatalok kérdéseket tehetnek föl, elmondhatják véleményüket. Házigazda lehet pl. Köztársasági Elnök, miniszterek, Alkotmánybíróság elnöke, Kúria elnöke, Országgyűlés Elnöke.

Tanulmányi versenyek hirdetése politikai alapítványok által

A pártokhoz közel álló alapítványok különböző típusú versenyeket (pl. esszéírás, fotópályázat, csapatverseny stb.) hirdetnek középiskolai és egyetemi diákok számára az ideológiához kapcsolódó témákban (pl. közösség, szolidaritás, hagyomány, környezet, verseny stb.).

Tematikus és egyéb javaslatok

A rendszerváltáshoz való viszony kialakítása

Az iskolákban rendszerint még ma sem kerül történelmi tananyagként feldolgozásra ez a több mint 20 éve történt történelmi esemény. Pedig a mai huszonéves fiatalok számára ez már történelem, mert politikai szocializációjuk a rendszerváltás után kezdődött.

- Az időbeni közelséget kihasználva (pl. hogy a rendszerváltás számos szereplője ma is aktív) **rövid vírusvideóban** kerülnek bemutatásra a rendszerváltás időszakának főbb eseményei (pl. a vasfüggöny bontása, Nagy Imre újratemetése, március 15-ei tüntetések, a köztársaság kikiáltása) zenével, esetleg rövid kommentárral.
- **Rövid videóüzenetekben** mondják el a rendszerváltás szereplői, mit jelentett számukra a fordulat, illetve mai fiatalok beszélnek arról, mit jelent számukra 1989/90 (jelente-e bármit, és ha nem, miért nem).
- **Interaktív honlap készítése a rendszerváltás történetéről**, ahol az érdeklődők minden fontos információt megtalálnak az eseményekről: történelmi áttekintés, napi kronológia, ki kicsoda, összetett keresés funkció, korabeli fényképek, videók (pl. fekete doboz felvételek), videóüzenetek, személyes beszámolók, írott források stb.
- **Élő könyvtár ifjúsági fesztiválokon és tömegrendezvényeken**: a rendszerváltásban aktív szerepet vállaló, de kevésbé közismert, ma közfunkciót be nem töltő személyekből élő könyvtár létrehozása. Az „élő könyveket” az érdeklődők egy meghatározott időre (pl. 30-60 percre) kikölcsönözhetik fesztiválokon, más rendezvényeken, és személyes benyomást szerezhetnek a rendszerváltás folyamatáról, eseményeiről.

Verseny, együttműködés és vitakultúra

A demokráciához fűződő viszony erősítésében leginkább **a verseny és az együttműködés egymást kiegészítő voltának megértésére, valamint a vitakultúra fejlesztésére lenne szükség**. Javasolt olyan tréningek, vitaversenyek, ifjúsági táborok szervezése, ahol szülőket, tanárokat és fiatalokat képeznek tovább ebben a két témakörben. Ugyanezen témakörökben tanulmányírói ösztöndíjakat kiírása is hasznos lehet, mivel a tapasztalatok azt mutatják, hogy egy-egy témával való elmélyült foglalkozás és elemzés önmagában fejlesztő hatású.

Fiatalok bevonása a kulturális életbe

Kutatások igazolják, hogy összefüggés van a kultúrafogyasztás és a közéleti aktivitás között. A kultúra belépési pont lehet a közéletbe, politikába. Törekedni kell ezért a fiatalok kulturális életének ösztönzésére, kulturális ismereteinek növelésére. Pl. iskolai művészetoktatás révén, drámapedagógiai módszerek alkalmazásával, oktatói színházelőadások látogatásával.

„Demokraták lázadása”

A szélsőjobboldali közösségek kiépülésének tapasztalata azt mutatja, hogy kisebbségi helyzetükkel, állítólagos elnyomottságukkal és elhallgatásukkal tették izgalmassá magukat sokak számára. Ezt a mintát követve a demokratikus elkötelezettségű fiatalok közösségei is kimondhatják, hogy ma valójában ők vannak kisebbségben: demokrata fiatalnak lenni ma lázadást jelent a ma divatos és unalmas tekintélyelvű társadalommal szemben.

Online közéleti tudakozó

Azon népszerű oldalak, fórumok mintájára, ahol a felhasználók egy őket foglalkoztató kérdésre gyorsan választ kapnak (pl. MTA helyesírás ellenőrző oldala, Yahoo Answers oldal stb.), online tudakozó indul közéleti témában. Az érdeklődők e-mailen, honlapon, Facebook oldalon vagy okostelefon alkalmazáson keresztül tehetnek föl közélettel kapcsolatos kérdéseket, amikre gyorsan választ kapnak (pl. ki kicsoda, fogalommagyarázat, mi mikor történt stb.)

Állampolgári nevelés gyűjtőhonlap

Olyan honlap készítése, amely összegyűjti az állampolgári neveléssel kapcsolatos híreket és információkat hazai és nemzetközi forrásokból (civil és szakmai szervezetektől, honlapokról, médiából stb.). A honlap a híreken túl bemutatja a témával foglalkozó szervezeteket és tevékenységüket, jó gyakorlatokat ismertet, valamint programajánlóval is szolgál.

„Itt vitatkozz!” – online disputa a Facebookon

A fiatalok meghatározó tájékozódási forrása a Facebook, amelyen sok időt töltenek. Ez talán a leghatékonyabb csatorna, amelyen el lehet őket érni. Érdekemes ezért megpróbálni felhasználni ezt az eszközt a vitakultúra fejlesztésére is. Ennek érdekében önálló Facebook oldal indul, amelynek célja a vitagenerálás és a vitázás módszerének elsajátítása, gyakorlása. A vitagenerálásra erre a célra létrehozott Facebook profilok (ál-felhasználók) is felhasználhatóak.

1. Bevezető

Tanulmányunkban a fiatalokra koncentrálunk, egyrészt azért, mert a jövő döntéshozóiként és választóiként fontos befolyással bírnak az ország további sorsára, másrészt ebben a csoportban nagyobb arányban figyelhetők meg az aggodalomra okot adó tendenciák (politikától való elfordulás, radikalizálódás), harmadrészt pedig a mostani fiatal generáció megismeréséből levont tanulságok segíthetnek a következő generációk demokráciára nevelésében. **Elemzésünk során a 16-35 év közöttieket soroltuk a fiatalok közé**, az erre a korosztályra vonatkozó adatokra fókuszáltunk. Néhány esetben azonban a rendelkezésünkre álló adatok miatt el kellett térnünk e korhatároktól – ezt minden esetben külön jelezzük. Írásunk főként a rendszerváltás óta eltelt időszakot öleli fel, de ezen belül **is a 2000-es évektől máig tartó bő évtizedre koncentráltunk**.

A demokratikus attitűdök kérdése meglehetősen összetett téma, és tanulmányunk terjedelmi korlátai miatt nem térhetünk ki minden egyes szóba jöhető elemre. **Az alábbi témákra fókuszáltunk:** (1) politikai szocializáció – különösen a család és az iskola szerepe; (2) politika iránti érdeklődés; (3) politikai ismeretek; (4) politikába vetett bizalom; (5) demokrácia-kép; (6) diktatúrához fűződő viszony és autoriter hajlam; (7) szabadpiaccal kapcsolatos vélemények; (8) nacionalizmus és nemzethez fűződő viszony; (9) előítéletesség és kisebbségekkel kapcsolatos attitűdök; (10) lázadás, divat és szubkultúrák szerepe. Tudatosan nem foglalkoztunk tehát minden témával, amely kapcsolódik a kérdéshez. Példának okáért a fiatalok értékrendjének vizsgálatával, az EU-val kapcsolatos vélemények elemzésével, valamint a közéleti részvétel és aktivitás témájával. Ez utóbbit egy másik tanulmányunkban részletesen feldolgozzuk.

Tanulmányunk a témában készült korábbi kutatások és adatbázisok másodelemzése révén készült. Összefoglaltuk benne a témához kapcsolódó jelentősebb magyarországi vizsgálatok és a szakirodalom eredményeit, valamint saját számításokat végeztünk néhány rendelkezésünkre álló magyar és nemzetközi közvélemény-kutatás adatbázisából. Az általunk felhasznált kutatások eredményei sok esetben nem hasonlíthatók pontosan össze egymással, mert eltérő módszertannal készültek, eltérő korcsoportokat vizsgáltak. Mi ennek ellenére, és ennek tudatában vetjük össze mégis a különböző forrásokból származó adatokat. Célunk ugyanis nem a pontos adatok megállapítása, hanem a trendek felvázolása, a jelenségek megragadása, majd pedig magyarázatok keresése. A tanulmányban hivatkozott kutatások listája és rövid módszertani bemutatása a „*Felhasznált kutatások*” fejezetben található.

A tanulmány végleges szövegének kialakításában nagy segítségünkre voltak a témában járatos, nagy tapasztalatokkal rendelkező kutatók, akik egy workshop keretében véleményezték tanulmányunk munkaanyagát, és észrevételeikkel segítették a munkánkat. **Ezúton is köszönjük hasznos segítségét Feischmidt Margitnak, Lannert Juditnak, Kovács Mónikának, Krasztev Péternek és Szabó Andreának.**

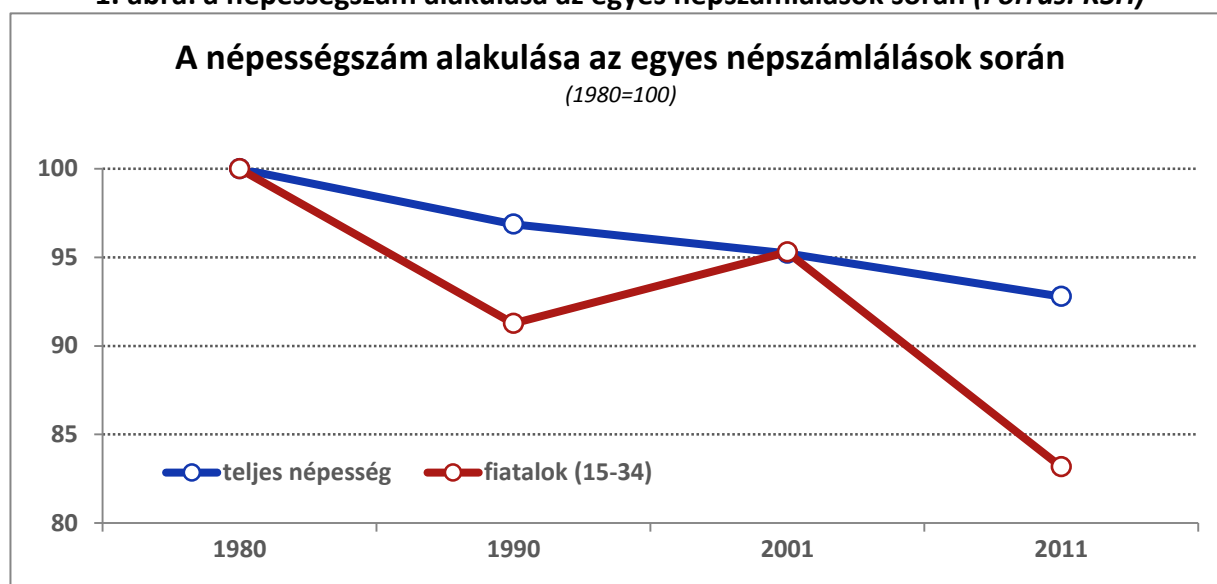
2. Kikről is beszélünk? – Fiatalok statisztikai jellemzői

Mielőtt a demokratikus attitűdök mélyebb vizsgálatához fognánk, néhány szociológiai és statisztikai jellemző segítségével pontosabb képet festünk tanulmányunk célcsoportjáról, a magyarországi fiatalokról.

2.1. Demográfiai áttekintés

A jelen tanulmányban vizsgált **16-35 éves korosztály lélekszáma a 2011-es népszámlálás adatai alapján 2 652 036 fő volt, ami a teljes népesség 27 százaléka**. Míg a lakosságban a nő/férfi arány 1,106, addig a fiatalok között némileg többségben vannak a férfiak (a nő/férfi arány 0,966). A legutóbbi census adataival összehasonlítva tíz év alatt a **fiatalok lélekszáma az országos átlagnál (2,6%) nagyobb mértékben, 10,3 százalékkal esett vissza**. Ez a tendencia már a régebbi népszámlálások során is megjelent.

1. ábra: a népességszám alakulása az egyes népszámlálások során (Forrás: KSH)

A 2011-es népszámláláskor a lakosság 55 százaléka nyilatkozott úgy, hogy valamilyen vallási közösséghez, felekezethez tartozik. A fiatalok körében ennél kisebb arányokat mértek, a **15-29 éves korcsoportban 47 százalék volt a vallásosak aránya**. Összehasonlítva a 10 évvel korábbi adatokkal, a **vallásosság drasztikus visszaesése** figyelhető meg: a teljes népességben 2001-ben 75 százalék, míg a 15-29 éves korosztályban 66 százalék tartozott egyházhoz, felekezethez. A csökkenés mértéke nem tér el a teljes népességben mérttől.

1. táblázat: A magukat valamilyen vallási közösséghez, felekezethez tartozónak vallók aránya
(Forrás: KSH)

	A 15-29 évesek körében	A teljes népességben
2001	66%	75%
2011	47%	55%

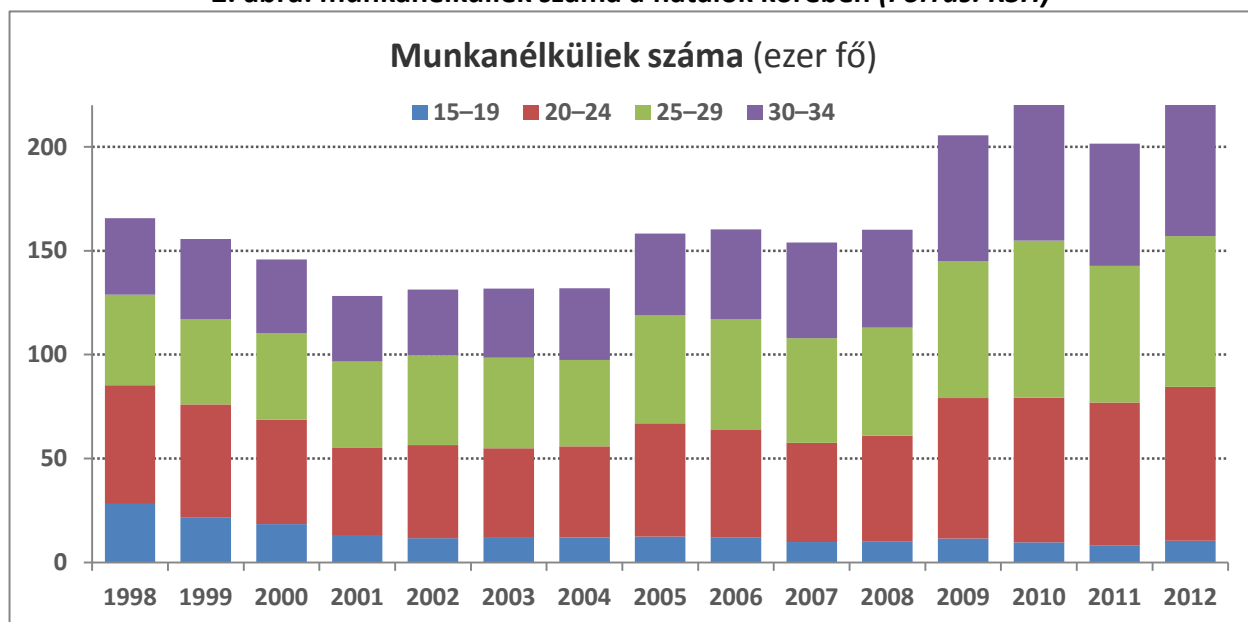
2.2. Gazdasági aktivitás

A 2011-es népszámlálás adatai alapján a 15-34 éves¹ korosztály többsége aktív. 48 százalékuk foglalkoztatott, 9 százalékuk munkanélküli, 29 százalékuk pedig nappali tagozatos hallgató. További 9 százalék egyéb inaktív, de kereső. Ők főként valamilyen gyermekgondozási ellátásban részesülnek.

2.3. Munkanélküliség a fiatalok körében

A gazdasági válságnak a háztartások anyagi helyzetére gyakorolt egyik legfontosabb következménye a munkanélküliség jelentős és tartósan bizonyult emelkedése. Ez a folyamat a fiatalokat sem kímélte: a KSH lakossági munkaerő-felmérésén alapuló adatai szerint **2012-ben 221 ezer 15-34 éves korú volt munkanélküli, ami a 2007-es év adatához képest 44%-os bővülést jelent**². A munkanélküliségi ráta tekintetében sem állnak jól a fiatalok. A jelen tanulmányunkban vizsgált korosztálynál szűkebb (15-24 évesek) csoportban **2013 első negyedében a 30%-ot is meghaladta a munkanélküliségi ráta**. Ez lényegesen magasabb, mint a 15-74 éves korosztályban, és másfélszerese az öt évvel korábbi adatnak.³

2. ábra: munkanélküliek száma a fiatalok körében (Forrás: KSH)

¹ A KSH honlapján elérhető adatbázisok eleve megadott korcsoport-bontása miatt csak a 15-34 éves korosztály vizsgálatára nyílik lehetőségünk. Ugyanakkor ez minimális eltérést jelent a tanulmányunkban definiált „fiatalok” csoport életkorától. Az itt leírt adatok ezért vélhetőleg jól leírják az általunk vizsgált korosztályt.

² KSH: 2.1.11. A munkanélküliek száma korcsoportok szerint, nemeként (1998–). Letöltve: 2013.05.22.

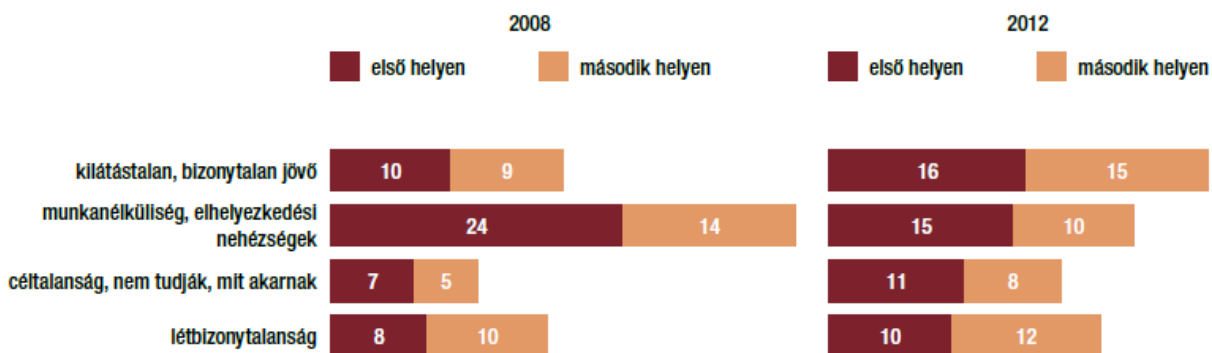
³ KSH gyorstájékoztató a munkanélküliségről, 2013.04.26.

<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/mun/mun21303.pdf>

2.4. Szegénység a fiatalok körében

A Társi Háztartás Monitor 2012-es hullámának adatait bemutató tanulmány megállapítja, hogy **2009 és 2012 között jelentősen megemelkedett a szegénység előfordulási valószínűsége néhány társadalmi csoportban – köztük a fiatalok körében is.** A szegénység kockázata az életkorral csökken. A legmagasabb szegénységi kockázatú életkori csoport a gyermekek és a fiataloké. **Az általános, 17 százalékos szegénységi rátával szemben a 0–17 évesek körében a szegénység 26, a 18–24 évesek körében pedig 23 százalékos.** A megfigyelt trendekkel kapcsolatban a tanulmány megállapítja, hogy míg közvetlenül a rendszerváltást követően az idősök relatív jövedelmi szegénysége volt kiugróan magas, addig a kilencvenes évek második felére már a gyermekek és a fiatalok szegénységi kockázata volt a legmagasabb, az idősöké pedig a legalacsonyabb. Ez a mintázat mindmáig érvényes, sőt a válság időszakában még hangsúlyosabbá vált.⁴

3. ábra: Az ifjúság legégetőbb problémái (Forrás: Ifjúság 2008, 2012)⁵

2.5. Elvándorlás

A Magyarországról történő elvándorlás az utóbbi egy-két évben nem pusztán a politikai közbeszéd témája lett, hanem valójában nőtt mind a kivándorlást tervezők aránya, mind a hosszabb-rövidebb ideig ténylegesen külföldön dolgozók, tanulók száma is. Bár pontos statisztikai adatok a kivándorlásra vonatkozóan nincsenek, annyi biztos, hogy az utóbbi néhány évben jelentősen nőtt az elvándorlás, ami a migráció természetéből fakadóan kiemelten a fiatal korosztály külföldre távozását jelenti.

A fogadó országokban bevándorlóként regisztrált magyar állampolgárok száma alapján a magyarországi kivándorlás a 2000-es évek első évtizedének végétől tapasztalható növekedése az utóbbi években felgyorsult. Az európai tükröstatistikákban 147 327 magyar állampolgár szerepel bevándorlóként. Ez az Eurostat adatbázis azonban nem tartalmaz adatokat néhány kiemelten fontos célországról. Ha a legfrissebb Eurostat adatokat, illetve az abban nem szereplő fő célországok (Németország, Ausztria és az Egyesült Királyság) saját adatait összesítjük, akkor

⁴ Szívós P., Tóth I. Gy. (2013): Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban

⁵ Magyar Ifjúság 2012. 43. oldal. A lapon olvasható dolgok közül ma Magyarországon melyik az ifjúság legégetőbb problémája? És mit tart a második legégetőbb problémának ezek közül? N=8 000; két válaszlehetőség; százalékos megoszlás a kérdezettek körében

becslésként elmondható, hogy 2012-ben mintegy 230 ezer – hivatalosan bejelentett – magyar állampolgár élt az európai országokban: egyharmaduk Németországban, egyötödük az Egyesült Királyságban, 13%-uk Ausztriában. Ez két és félszerese a 2001. évi létszámuknak. Fontos kiemelni, hogy ezek az adatok nem tartalmazzák a hivatalosan be nem jelentett kint tartózkodókat, valamint azokat a kivándorlókat sem, akik már megszerezték az adott ország állampolgárságát. Továbbá az összesítés csak az európai, egészen pontosan az Európai Gazdasági Térség országaira korlátozódik, és nincsenek benne az Európán kívüli országokban élők.⁶

Az elvándorlási hajlandóságot tekintve a TÁRKI 1993 óta tartó idősorából az derül ki, hogy az elmúlt két évtized alatt lényegében háromszorosára nőtt a külföldi munkavállalást vagy végleges letelepedést tervező felnőtt magyarok aránya. A kétezres évek folyamatosan emelkedő trendje tavaly érte el eddigi csúcspontját: 2012-ben a felnőtt magyarok 19 százaléka, a 30 év alattiak csaknem fele (48%) tervezett valamilyen típusú migrációt.⁷ Szűk egy évvel később, 2013 januárjában halvány csökkenés után a lakosság 16 százaléka gondolkodott azon, hogy más országban folytatja életét. A fiatalok körében pedig kiugró mértékű maradt a migrációs potenciál: a tanulók, azaz a 18 éven felüli diákok több mint fele (56%) nem Magyarországon képzelel el (közeli) jövőjét.⁸ Politikai szempontból érdekes, hogy a Jobbik szavazóinak harmada vándorolna ki, ami egyfelől persze jelzi e fiatalok elégedetlenségét, másfelől viszont azt is, hogy a nemzethez való szoros ideológiai kötődés nem akadályozza meg a globalizációt, az Európai Unió adta előnyök kihasználását.

A hazai közbeszédben a migrációt tervezők és a ténylegesen elvándorlók arányának jelentős növekedését sokan a 2010 utáni politikai változásoknak tulajdonítják, és kizárólag a rossz politikai közhangulatra vezetik vissza. Az adatokból azonban az is látható, **hogy az elvándorlás felgyorsulása egy hosszabb folyamatként értelmezendő, amelynek több és mélyebb társadalmi, illetve gazdasági oka is van.**

1. Egyrészt a rendszerváltás óta **mostanra érett be több olyan társadalmi feltétel, amely elősegíti a fokozottabb mobilitást.** Az elvándorlásra leginkább kész fiatal generáció, amely már egy nyitott országba született, jobban beszél idegen nyelveket, így nem idegenkedik annyira a migrációtól.
2. Másrészt a magyar lakosság számára is adottá és természetessé vált, hogy élhet az **Európai Unió által biztosított szabad mozgás** jogával.
3. Harmadrészt Magyarországon 2006/2007 óta **gazdasági válság** van, jelentős megszorítások érték a lakosságot, miközben a gazdasági növekedés évek óta tartó elmaradása miatt kevés az új munkahely, csökken az életszínvonal, a középosztály egy jelentős részét lecsúszás fenyegeti. Ha megnézzük a kivándorlási statisztikákat, akkor látható, hogy a külföldre vándorlás mértéke 2007 óta folyamatosan, egyre gyorsuló ütemben növekszik.
4. Végül pedig a migránsok számának fokozatos növekedésével **mára épültek ki azok a migrációs hálózatok, amelyeken keresztül felgyorsulhatott az elvándorlás folyamata.**

---

⁶ <http://www.seemig.eu/downloads/pressroom/SEEMIGh%C3%A1tt%C3%A9nyanyag20130522.pdf>

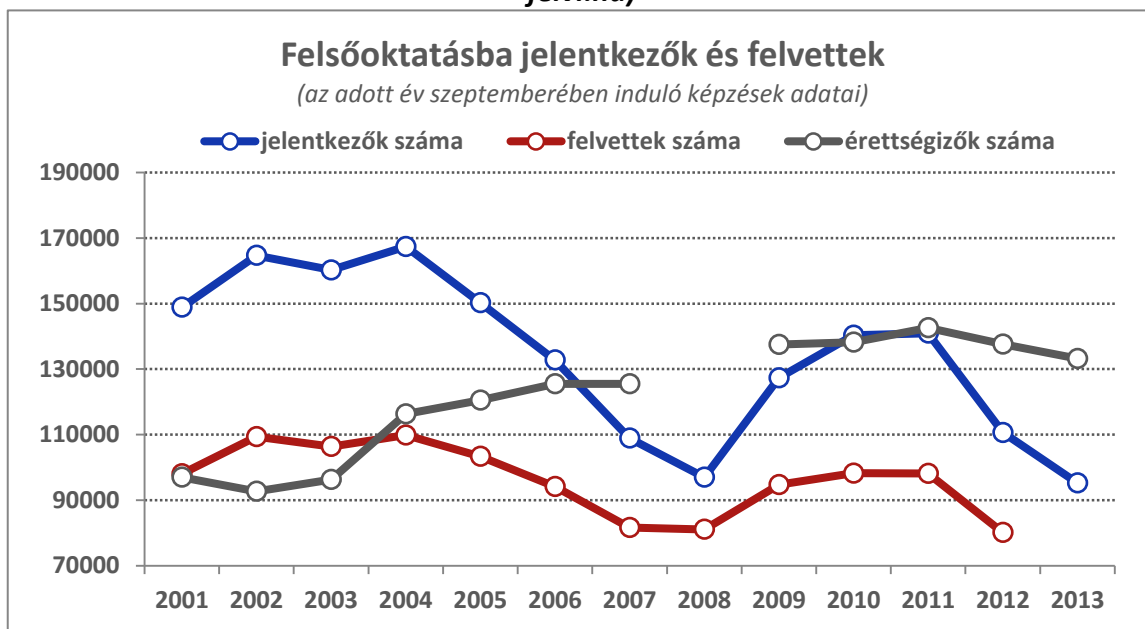
⁷ http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120523_migracio.html

⁸ http://www.tarki.hu/hu/news/2013/kitekint/20130220_migraciot_tervezok.html

2.6. Felsőoktatási részvétel

A fiatalok egy jelentős hányada vesz részt a felsőoktatásban. Az elmúlt években megfigyelt trendek azt mutatják, hogy **a hallgatói létszám csökkenő pályára állt mind a jelentkezések, mind a felvettek számának tekintetében.**⁹ Ugyanakkor az **érettségizők száma nem csökkent érdemben**, ami azt mutatja, hogy a fiatalok számára kevésbé vonzó vagy elérhető a felsőoktatás.

4. ábra: A felsőoktatásba jelentkezők és felvettek, valamint az érettségizők száma (Forrás: felvi.hu)

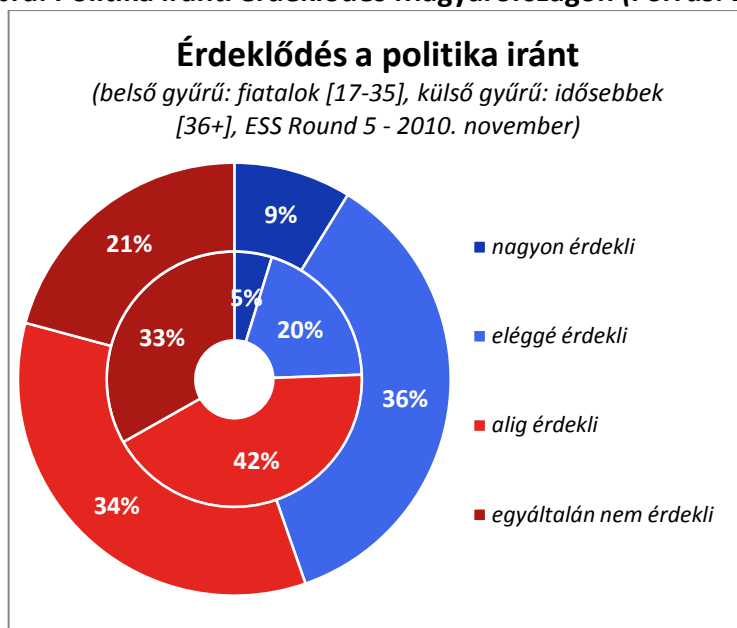
2.7. Politikai érdeklődés

A magyar felnőtt lakosság többsége nem érdeklődik, nem foglalkozik érdemben a politikával. Még a politikailag aktívnak mondható 2010-es év novemberében készült ESS kutatás adatai is ezt mutatják. Akkor a válaszadók 55 százalékát egyáltalán nem, vagy alig érdekelte a politika. A fiatalok körében még ennél is nagyobb mértékű az érdektelenség, négyből hárman nyilatkoztak hasonlóképpen.

⁹ Felvi.hu, letöltve: 2013.05.22.

http://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_rangsorok/elmult_evek/!ElmultEvek/elmult_evek.php?stat=1

5. ábra: Politika iránti érdeklődés Magyarországon (Forrás: ESS 5)

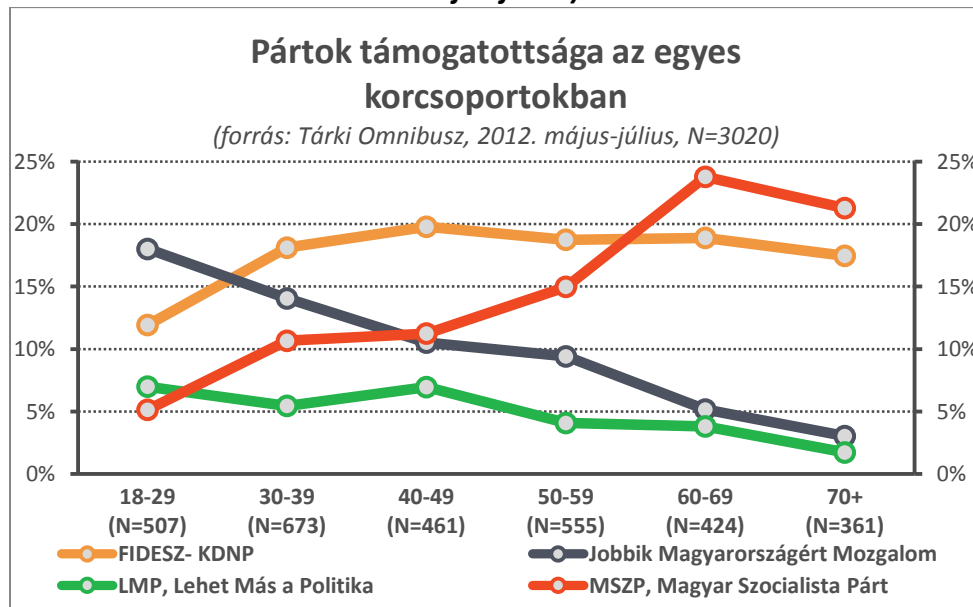
A politika iránti érdektelenséget tükrözi a választási részvétel is. Míg ugyanebben a kutatásban a 36 évnél idősebbek 75 százaléka nyilatkozott úgy, hogy részt vett a 2010. áprilisi országgyűlési választásokon, addig a 17-35 éveseknek csupán a 61 százaléka. Utóbbi arány még akkor sem éri el az idősebbek aktivitását, ha hozzáadjuk a választásra akkor még nem jogosult 8 százaléknyi fiatalt.

2.8. Pártpreferencia

A politikai érdeklődés hiánya megmutatkozik a pártok alacsony támogatottsági adataiban is. Jól látható különbség van ugyanakkor a „hagyományos”, „rég” pártok (Fidesz, MSZP) és a nemrég alakult új szereplők támogatóinak életkori megoszlása között. A Tárki 2012. tavaszi felmérése szerint **a Fidesz és az MSZP alacsony támogatottsággal rendelkezik a 18-29 évesek körében**, fő bázisukat az idősebb korosztályok adják: az MSZP esetében a 60 év fölöttiek, a Fidesz esetében leginkább a 40-49 évesek (bár a Fidesz támogatóinak korfája a legegzenletesebb). **A Jobbik és az LMP ezzel szemben kiemelkedően erős a 18-29 éves korosztály körében.**

6. ábra: Pártok támogatottsága az egyes korcsoportokban (Forrás: Tárki Omnibusz, 2012. május-július)

2.9. Médiafogyasztási szokások

A fiatalok médiafogyasztási szokásait a 2010 őszén felvett ESS vonatkozó adatai alapján vizsgáltuk. A politikai, közéleti témák iránti visszafogottabb érdeklődés egyértelműen megjelenik a tévé, a rádió, a nyomtatott sajtó nézettségi, illetve olvasottsági adataiban is. A **fiatalok kevesebb, mint negyede néz naponta legalább fél órát közéleti témájú adást a televízióban** (hírműsort, politikai és aktuális ügyekkel foglalkozó műsort), szemben az idősebbek körében tapasztalt 47 százalékos aránnyal. A rádióhallgatás tekintetében is közel kétszer annyi 35 év feletti hallgat legalább 30 percet közéleti műsort, mint amennyi fiatal.

Minden harmadik fiatal egyáltalán nem olvas újságot, további 21 százalékuk pedig nem olvas politikai és aktuális ügyekkel foglalkozó cikkeket. Ezzel szemben a 35 év felettek körében tízből csak négy személyhez nem jutnak el közéleti témájú cikkek.

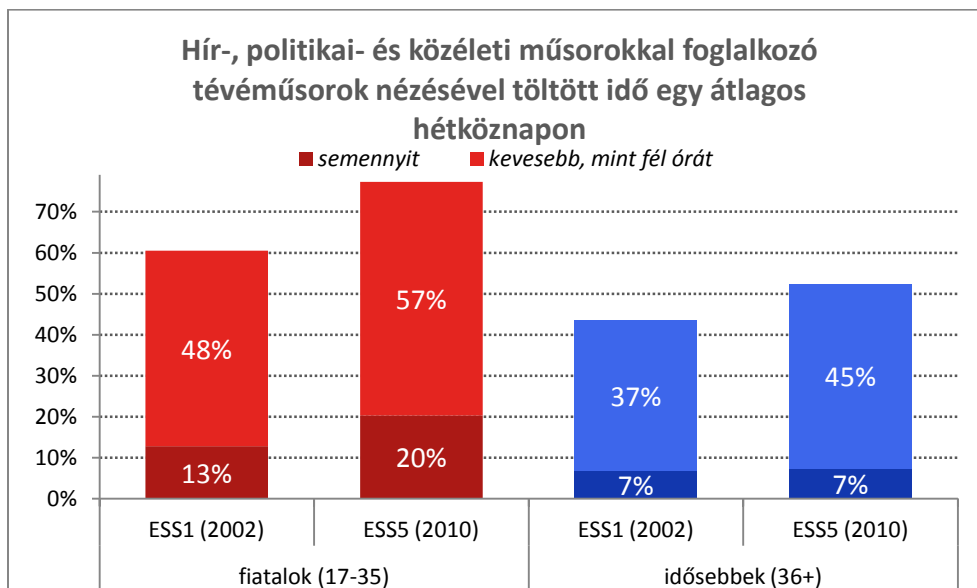
A politikai műsorok iránti alacsony érdeklődést regisztrálta az Ipsos legfrissebb, 2013 áprilisában publikált kutatása is. A felmérés szerint a **fiatal felnőtteket a bulvárhírek érdeklik a leginkább, és a politikai-gazdasági kérdésekkel foglalkoznak a legkevesebbet.** A 15-25 éveseken belül főleg a 15-19 évesekre igaz ez, közel kétharmaduk rendszeresen tájékozódik a bulvárvilág eseményeiről, és alig 16 százalékuk olvas vagy hallgat politikai híreket.¹⁰

Az ESS 2002-es első hullámának adatai lehetőséget adnak arra, hogy megfigyeljük a médiafogyasztás terén tapasztalható trendeket. **2002 és 2010 között a közéleti témákkal foglalkozó tévéműsorok nézettsége az idősebbek és a fiatalok körében is csökkent, ám a**

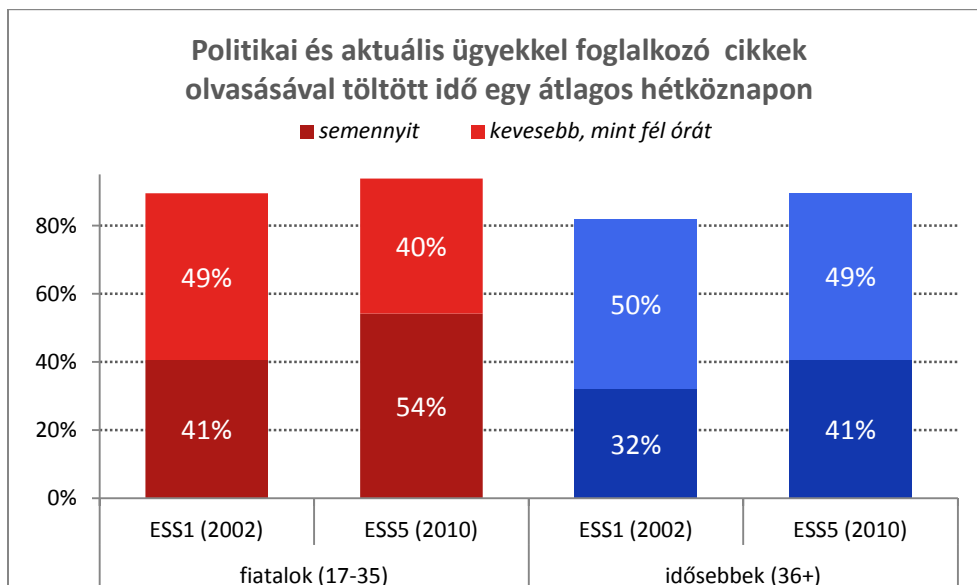
¹⁰ Ipsos: Leginkább a tévéből tájékozódnak a fiatalok, 2013. április 8. <http://www.ipsos.hu/site/legink-bb-a-t-v-b-l-t-j-koz-dnak-a-fiatalok/>

fiatalok körében jóval nagyobb arányban. Míg az előbbieknél 8 százalékkal nőtt azok aránya, akik csak legfeljebb napi 30 percet néznek ilyen műsorokat, addig a 17-35 éves korcsoportban 16 százalékkal emelkedett ez az arány. Az újságolvasottsági adatok is hasonló változásokat mutatnak. A közéleti cikket nem olvasók aránya az idősebbek körében 2010-re érte el a fiatalok 2002-es szintjét, amely időközben, 13 százalékos emelkedést követően, meghaladta az 50 százalékot is. A hagyományos hírforrások fogyasztásának visszaesése azonban önmagában nem jelenti a közéleti hírek iránti érdeklődés csökkenését, hiszen könnyen elképzelhető, hogy a médiafogyasztási trendekkel összhangban a fiatalok hírfogyasztása is az internetre költözött. Ezzel lejjebb foglalkozunk részletesebben.

7. ábra: Tévénézési szokások (Forrás: ESS 1, ESS 5)

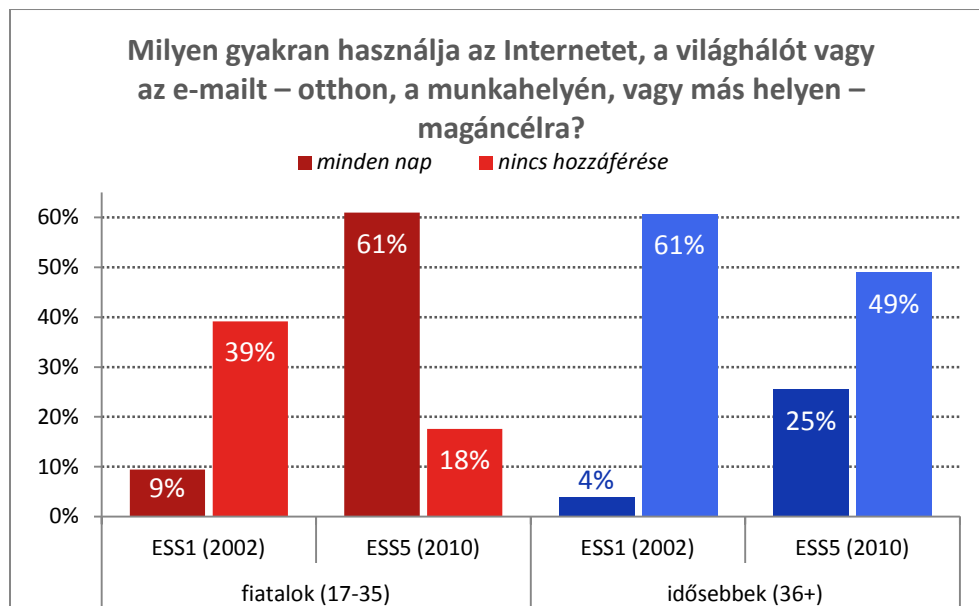
8. ábra: Újságolvasási szokások (Forrás: ESS 1, ESS 5)

2.9.1. Internethasználat

Az internethasználat tekintetében is éles törésvonal mutatkozik a két csoport között. **A fiatalok 61 százaléka minden nap használja a világhálót, és csupán 18 százalékuknak nincs hozzáférése az internethez.** Az idősebbeknek ugyanakkor csupán negyede internetezik napi rendszerességgel, és minden másodiknak nincs elérése a világhálóhoz. Miközben 2002 óta jelentősen bővült mindkét korcsoport internetes penetrációja, a 35 alattiak dinamikája messze meghaladja az idősebb korcsoportét.

9. ábra: Internethasználat (Forrás: ESS 1, ESS 5)

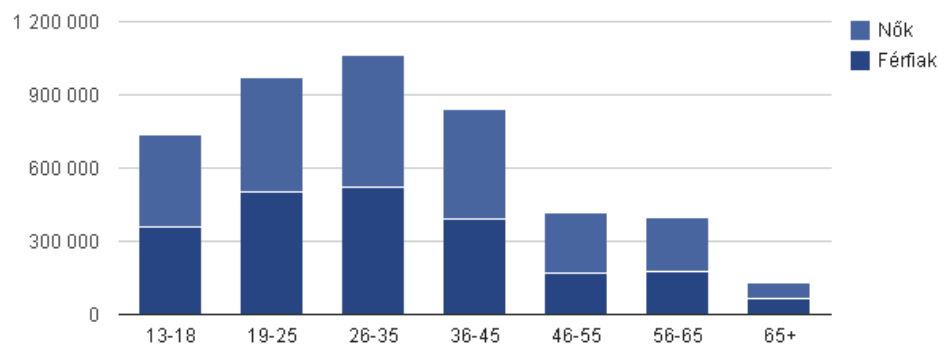
2.9.2. Facebook-lefedettség

Az internethasználaton belül egyre jelentősebb méretet ölt a fiatalok körében a Facebook (FB) használata, amely a fiatalok meghatározó hírforrásává kezd válni. Érdekes ezért külön is megvizsgálni az ezzel kapcsolatos statisztikákat. A SocialTimes adatai szerint **a magyarországi aktív FB felhasználók száma meghaladja a 4,4 milliót**, ami 44,5%-os penetrációt jelent a teljes népességben. **A magyar felhasználók 62,5 százaléka (2 771 060) a 13-35 éves korcsoportból kerül ki.**¹¹ A 2011-es népszámlálás lélekszámra vonatkozó adatai alapján **ebben a körben a FB penetráció 93 százalékos.**¹² Ez a rendkívül magas szám természetesen nem jelenti azt, hogy minden fiatalnak van aktív FB-profilja, azt azonban mindenképpen megállapíthatjuk, hogy ez a közösségi oldal a vizsgált korcsoportnak szóló üzenetek egyik legfontosabb és megkerülhetetlen csatornája.

¹¹ <http://socialtimes.hu/stat/HU>, Letöltve: 2013.05.21.

¹² A 13-35 éves korosztály lélekszáma 2 966 042 fő,
http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/tablak/teruleti/00/00_2_1_1_1.xls, letöltve 2013.05.21.

10. ábra: A magyar Facebook felhasználók életkori megoszlása (Forrás: socialtimes.hu)

A Facebooknak a hírolvasásban is nagy szerep jut a netező fiatalok körében: tízből négy fiatal a Facebookon olvassa a híreket is. Az online hírolvasó fiatalok körében a passzív tájékozódás aránya is magas: egyharmaduk a barátaik által megosztott, lájkolt híreket olvassa el. Hírolvasásra minden második online hírolvasó fiatal az interneten töltött idejének 20-30 százalékát szánja, e tábor másik fele pedig internetes idejének kb. 10 százalékát tölti ezzel.¹³

¹³ Ipsos: Leginkább a tévéből tájékozódnak a fiatalok, 2013. április 8. <http://www.ipsos.hu/site/legink-bb-a-t-v-b-l-t-j-koz-dnak-a-fiatalok/>

3. A szocializáció szereplői

Jelen fejezetben azokat a tényezőket vesszük sorra, amelyek a szakirodalom, korábbi kutatások, illetve a mi megítélésünk szerint befolyásolják a fiatalok politikai véleményformálását, demokratikus elköteleződését.

3.1. A demokráciához való viszonyt meghatározó szocializációs elemek

Elsőként azokat a lehetséges okokat és hatásokat mutatjuk be, amelyek a politikai szocializáció folyamatához kapcsolódnak. Vizsgálódásunk alapját a fiatalok demokratikus attitűdjeit vizsgáló korábbi kutatások képezik.

3.1.1. Politikai szocializáció a családban

A politikai szocializáció a szocializációs folyamat részeként nem vizsgálható külön a szocializáció egészétől, különösen nem fiatal korban. Szinterei azonosak a szocializáció elsődleges (család) és másodlagos színtereivel (kortárscsoport, iskola, munkahely, tömegkommunikáció)¹⁴. Ugyanakkor a politikai szocializáció szakirodalmában egyetértés van abban, hogy **a gyermek társadalmi személyiségének formálódásában a család játssza a meghatározó szerepet**, már csak érzelmi kötelékei miatt is – hívja fel a figyelmet Szabó Ildikó és Falus Katalin¹⁵. A gyermekek politikához fűződő viszonyára gyakorolt erős családi befolyást támasztják alá Csákó Mihály megfigyelései is. Szerinte **a család tulajdonképpen átörökíti a szülők politikai érdeklődéssel, politikai részvétellel kapcsolatos mintáit a gyermekekre. Minél erősebben van ugyanis jelen a politika egy család életében, annál valószínűbb, hogy a családban felnövő gyerek korábban és nagyobb érdeklődéssel fordul a politikainak tekintett jelenségek felé.**¹⁶

A gyermekek a családban sajátítják el azon készségeket és képességeket, amelyek nemcsak későbbi iskolai előmenetelük szempontjából, de az őket körülvevő világban történő eligazodáshoz is minden más tényezőnél, hatásnál nagyobb jelentőséggel bírnak. Sok esetben a családi szocializációra vezethetők vissza a társadalmi egyenlőtlenségek is, melyeket később az iskola már képtelen enyhíteni. Ez az egyenlőtlenség számos területen jelentkezik. **Témánk szempontjából azonban elsősorban az információhoz való hozzáférés, a médiatudatosság, a politikáról kialakított kép, a demokratikus értékek iránti elkötelezettség (igény), valamint az állampolgári tudatosság szempontjából releváns a családi szocializáció, bár a demokratikus közéletben való aktív részvételhez fontos számos más kompetenciát is elsősorban ebben a közegben sajátíthat el a gyermek (pl. együttműködés, érdekképviselés, vitakultúra, konfliktuskezelés).**¹⁷ Alapvetően meghatározza ugyanis a fiatalok későbbi közéleti érdeklődését, aktivitását és politikával kapcsolatos tudását, hogy milyen mintákat látnak otthon például a hírfogyasztást vagy a demokratikus részvételi formákat illetően. **Legerőteljesebben**

¹⁴ Ld. bővebben: Csákó M. (2004): Ifjúság és politika. 541.

¹⁵ Szabó I., Falus K. (2000): Politikai szocializáció közép-európai módra. 387.

¹⁶ Csákó M. (2011): Állampolgárokat nevel-e az iskola? 104.

¹⁷ Szorosan kapcsolódik e témához a szülők iskolai végzettsége, mint a családi környezetet megalapozó, a szocializációt befolyásoló tényező. A szülők iskolai végzettsége és a fiatalok politikához, demokráciához való viszonya közötti konkrétabb összefüggésekről ld. a 4.1. fejezetet.

pedig a **politikai preferenciák továbbadásában érvényesül a családi szocializáció hatása, és abban hogy a politikai orientációk folyamatossága sokszor több nemzedéken keresztül is kimutatható.** Tehát a családon belüli interakciók, a közös beszélgetések visszaszorulása a legnagyobb akadály a sikeres családi szocializációnak.

A család politikai szocializációs szerepe Magyarországon

A legtöbb ország közgondolkozása elfogadja a családnak a szocializációban betöltött kiemelkedő szerepét, még akkor is, ha arról esetleg megoszlanak a vélemények, hogy egyenrangú szerepet játszon-e a család és az iskola, vagy a család legyen-e a főszereplő. Ezzel szemben **a magyar társadalom nagyobb jelentőséget tulajdonít a gyermek társadalmi fejlődésében az iskolának, mint a családnak.** Szabó Ildikó és Falus Katalin ezt azzal magyarázzák, hogy a magyar családok a társadalmi játékszabályok gyakori változása miatt elbizonytalanodtak gyermeknevelési eszményeikben, ezért úgy vélik, hogy az iskola, mint professzionális intézmény, jobban tudja, mi segíti elő a gyermekek társadalmi fejlődését. Ha viszont a kutatók nem normatívan teszik fel a kérdést, és nem kifejezetten a külvilágról, a társadalomról kérdeznak (hanem tehát impliciten az általános szocializációról), a lakosság már a családnak tulajdonítja a legnagyobb jelentőséget abban, hogy egy gyermek milyen felnőtté válik.

A politikai szocializációt természetesen a politikai berendezkedés is meghatározza, hiszen az elválaszthatatlan az adott társadalom politikai kultúrájától, történelmétől, múlthoz való viszonyától. Ha gyorsan történnek a politikai és társadalmi változások, a társadalmi tudatban egymásra rakódnak az egymást követő rendszerek értékei. Az új értékek elfogadásához, a régiék újraértékeléséhez azonban idő és tapasztalat kellene, ennek híján ugyanis a körülmények nyomására az emberek sajátos stratégiákat dolgoznak ki, amelyeknek első megvalósulási szférája a család.¹⁸

A **rendszerváltás előtti Magyarországon a politikai szocializáció megkettőződése** volt megfigyelhető.¹⁹ A gyermekek az intézményes szocializáció során megtanulták azokat a normákat, eszméket és viselkedési mintákat, amelyeket a hatalom elvárt tőlük. A társadalom tagjai a informális szocializáció során – a családban, a tapasztalatok világában, az iskola tényleges gyakorlatában – ugyanakkor azzal szembesültek, hogy a társadalom nem olyan, és nem úgy működik, mint ahogy azt az intézményes szocializáció láttatni szerette volna. És megtanulták, hogyan kell a hatalmat a lehető legkevésbé irritálva, a játékszabályok látszólagos betartásával kiépíteni egyéni érdekérvényesítő stratégiáikat. Ez utóbbi stratégiák megtanulásában azonban nem támaszkodhattak nyilvános és intézményes segítségre. Így Magyarországon a rendszerváltást megelőzően a család volt az egyetlen színtér, ahol a gyermekek hallhattak a hivatalosan elfogadott értelmezéstől eltérő más véleményeket, ahol az egyén identitása, autonómiája kibontakozhatott, szemben a hivatalos intézmények totális politikai nevelésével. **Összeütközött tehát egymással a privát és az intézményes szocializáció,**

---

¹⁸ Csákó M. (2004): Ifjúság és politika. 542.

¹⁹ Id. Szabó I., Falus K. (2000): Politikai szocializáció közép-európai módra. 384.

szembekerültek egymással a közvetített értékek. Ezáltal a magyar családok a mindenkori politikai rendszerrel szembeni védekező attitűdre rendezkedtek be.

A rendszerváltást követően megváltoztak a szocializáció körülményei. A család általános szocializációban betöltött szerepével kapcsolatban nincs egyetértés a kutatók között. Míg Szalai Erzsébet a **családi kapcsolatok és háttér jelentőségének felértékelődését figyelte meg**²⁰, Csákó Mihály az **értékek átadásában betöltött szerep gyengüléséről**, és ezzel párhuzamosan a **fogyasztói ipar, a tömegkommunikációs minták és az iskolatípusok esélyeket differenciáló szerepének felerősödéséről beszél**.²¹

Abban azonban egyetértenek a kutatók, hogy a család politikai szocializációban betöltött szerepe elhanyagolhatóvá vált a rendszerváltás után, a család nem tudja betölteni ebbéli feladatait. Ezt jelzik az arról szóló megállapítások, hogy milyen magatartásformákat és véleményeket sajátítanak el a fiatalok a családban a politikával kapcsolatban. Csőzik Rita szerint **a gyermekek döntő többsége a családban a politikai élettől való távolságtartást sajátítja el**, mivel otthon egyfajta **tabuként kezelik a politikát**.²² Szabó Andrea és Kern Tamás szerint a családi közeg a fiatalokat elsősorban a politikai hatalommal való konfliktusmentes viszony kialakítására készíti, aminek hatására háttérbe szorul a politikai értékek átadása, és a **konformizmus** nyer teret.²³ Ennek következtében a fiatalokban a szocializációjuk során nem, vagy csak kevéssé alakul ki a politikai részvétel igénye, **passzivitásra szocializálódnak. Így magukra maradnak a politika világában való eligazodással, és megerősödik bennük az a tudat, hogy a politika független a mindennapoktól**. A távolságtartás jegyében a fiatalok elzárkóznak az intézményes politizálástól, a civil aktivitástól, és egyáltalán a kollektív szereplési formáktól.

A Szabó-Kern szerzőpáros szerint az elmúlt 20-23 év alapvetően deficitális politikai szocializációs mechanizmusokat épített ki.²⁴ A már a **Kádár-korban is problémásan működő szocializációs ágensek (iskola, család, ifjúsági szervezetek) az elmúlt bő két évtized alatt – ugyan eltérő időszakban és eltérő mélységben – még nyilvánvalóbb diszfunkciós működési mechanizmus jeleit kezdték mutatni**. Ennek következménye a politikai érdektelenség és a politikától való látványos elfordulás a fiatalok körében.

A család szerepe a politikai szocializációban a hosszabb távon, későbbi életszakaszokban érzékelhető hatások mellett már a fiatalok kompetencia-felméréseiben is érezteti hatását. A 15 éves korosztály nemzetközi teljesítménymérése, az OECD **PISA-kutatás** 2009-es hullámában²⁵ a

²⁰ Id. Szalai E. (2011): Koordinátákon kívül. Szalai szerint ennek az az oka, hogy a rendszerváltással bekövetkezett mentális és egzisztenciális bizonytalanságban, valamint a gazdasági válság idején a család nyújtja szinte az egyetlen biztos fogódzót a fiatalok számára. A család így hosszabb időn át tölti be kiemelkedő szerepet a fiatalok életében, a tartós jelenlét, a szülőkre utaltság pedig azt eredményezheti, hogy a családi minták, beállítódások erősen hatnak a fiatalok látásmódjára a felnőttkor elején is.

²¹ Ld. még: Csákó M. (2004): Ifjúság és politika. 543.

²² Csőzik R. (2012): Átalakult lázadás. Magyar egyetemisták és főiskolások politikai szocializációjának változása. 45-64.

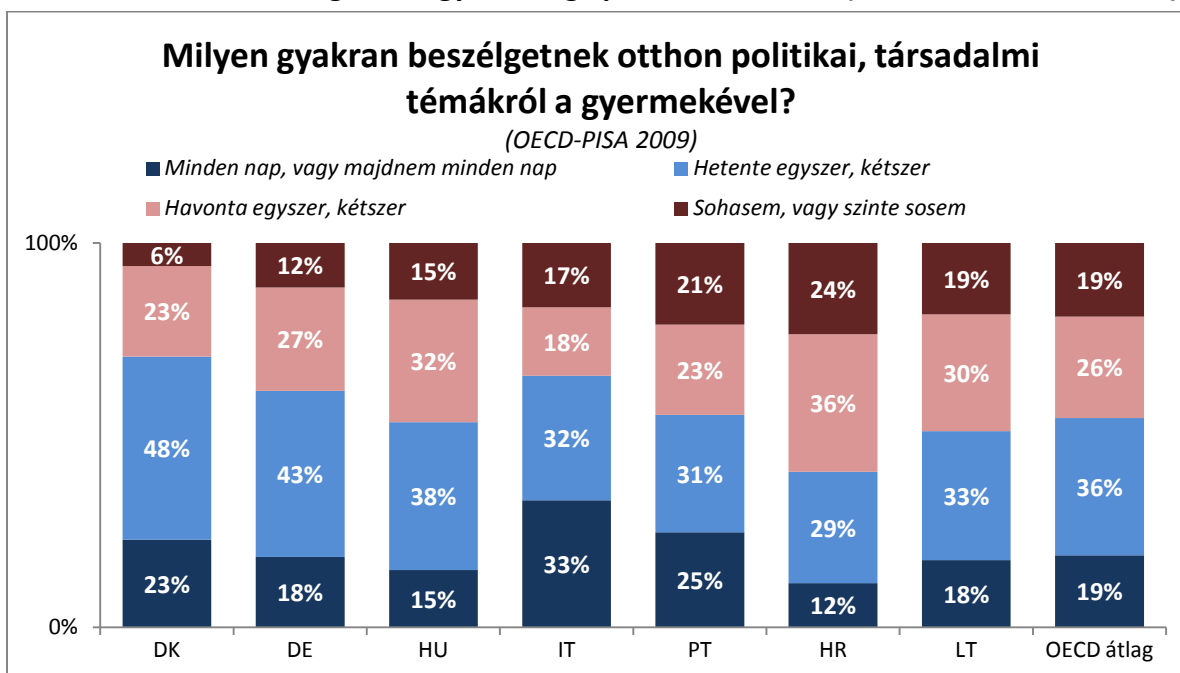
²³ Szabó A., Kern T. (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. 45-64.

²⁴ Uo. 73.

²⁵ <http://pisa2009.acer.edu.au/downloads.php>

szülőket arról is kérdezték, hogy milyen gyakran beszélgetnek otthon politikai, társadalmi témákról a gyermekükkel. **A magyar válaszadók 15 százalékánál minden nap, vagy majdnem minden nap kerül szóba ilyen téma.** Ugyanez az arány figyelhető meg azoknál, akik szinte sosem beszélnek közéleti ügyekről. Havonta csupán egyszer, kétszer a magyar családok 32 százaléka beszél politikáról, hetente egyszer, kétszer pedig 38 százaléka. Összehasonlítva az elérhető európai országok adataival, hazánk a második félben helyezkedik el.

11. ábra: Családi beszélgetések gyakorisága politikai témákról (Forrás: OECD-PISA 2009)

A kutatás érdekes összefüggést mutatott ki: **minél többet beszélgetnek a családban politikai, társadalmi témákról, annál jobb eredményt érnek el a gyermekek a PISA-teszteken.** Ez mindhárom vizsgált terület esetén (szövegértés, alkalmazott matematikai műveltség és alkalmazott természettudományi műveltség) megfigyelhető.

2. táblázat: Politikai családi beszélgetések gyakorisága és PISA-tesztek eredményeinek összefüggése (Forrás: OECD-PISA 2009)

		Soha sem, vagy szinte sosem	Havonta egyszer, kétszer	Hetente egyszer, kétszer	Minden nap, vagy majdnem minden nap
SZÖVEGÉRTÉS	HU	471	491	506	506
	OECD átlag	470	499	516	523
MATEK	HU	465	486	503	501
	OECD átlag	470	499	515	519
TERMTUD	HU	477	498	515	516
	OECD átlag	474	505	523	530

Az *Iskola és társadalom 2008* kutatás szerint a vizsgált 9. és 11. évfolyamosok elenyésző mértékben beszélgetnek otthon politikai témákról. Belpolitikai ügyek a megkérdezettek 28,9 százalékánál, politikusok 26,7 százalékánál, pártok 25,9 százalékánál, helyi ügyek pedig mindössze 21,9 százalékánál kerülnek elő a családon belüli kommunikációban. Összehasonlításképpen, a tanulmányi eredményekről 93 százalék a beszélget otthon, tévéműsorokról és szereplőkről 76,3 százalék, a szülők munkájáról és munkahelyi gondjairól 63,3 százalék, bűnözésről 58,1 százalék, szegénységről és kisebbségekről 41,9 illetve 41,8 százalék. Az adatokból kitűnik az életkor jelentősége: az idősebbek nagyobb arányban beszélgetnek politikai témákról.

3. táblázat: Családi beszélgetés gyakorisága adott témákban (Forrás: *Iskola és társadalom 2008*)

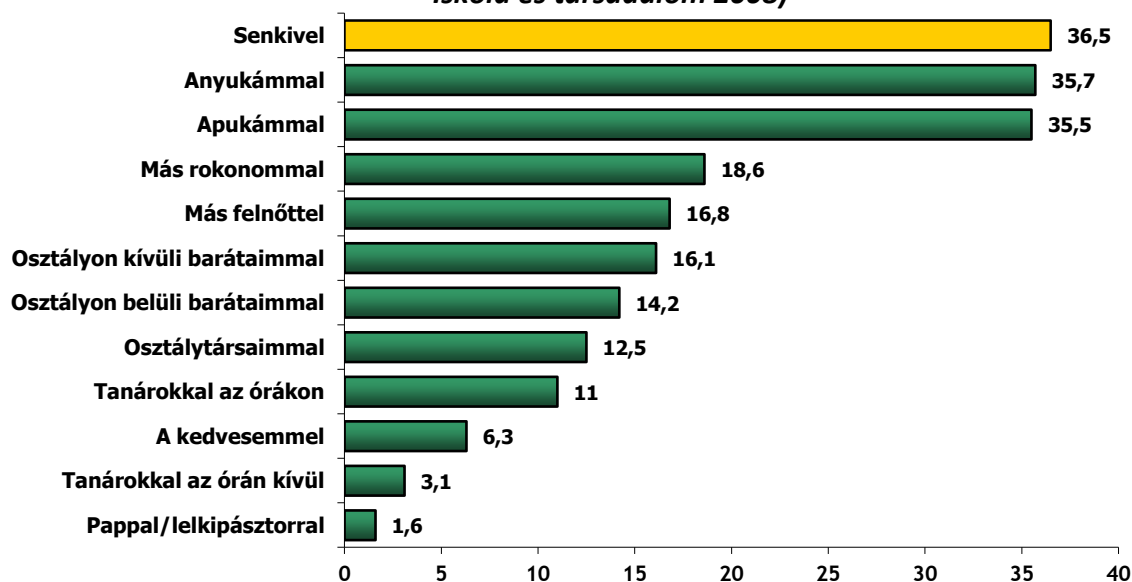
Témakörök	Mintaátlag	9. évfolyam	11. évfolyam
Iskolai témák			
Tanulmányi eredmények	93,0	94,1	92,0
Iskolai élet	90,3	91,6	89,0
Öltözködés	77,2	78,2	76,4
Mediatizált témák			
TV műsorok, szereplők	76,3	77,7	75,0
Zenei ízlés, zenészek, együttesek	68,5	72,1	65,1
Bulvárhírek, sztárok, híres emberek	60,8	60,1	61,4
Praktikus témák			
Egészség, betegség	83,7	81,1	86,1
Családi gazdálkodás, pénz	66,7	61,1	72,1
Rokonok életvitele	63,3	61,8	64,7
Szülők munkája, munkahelyi gondjai	63,3	56,3	70,0
Másik nemmel való kapcsolat	60,0	57,0	62,8
Bűnözés	58,1	52,0	63,8
Szegénység	41,9	36,9	46,6
Kisebbségek	41,8	37,1	46,3
Elvont témák			
Környezetszennyezés	37,4	38,5	36,3
Magyarság	34,3	33,5	35,7
Vallási, világnézeti kérdések	27,0	26,9	27,1
Politikai témák			
Belpolitikai ügyek	28,9	22,6	34,8
Politikusok	26,7	21,5	31,7
Politikai pártok	25,9	21,5	30,1
Külpolitikai ügyek	24,7	20,5	28,8
Helyi önkormányzati ügyek	21,9	18,7	24,8
Más szervezetek, mozgalmak	16,1	12,9	19,1

A különböző témakörök családon belüli kommunikációban való előfordulása (százalékos megoszlás). Forrás: *Iskola és társadalom 2008* (Bognár Adrienn: A politikai szocializáció egyes jellegzetességei a fiatalok körében)

Valamivel biztatóbb képet festenek a helyzetről azok az adatok, amelyek általánosságban vonatkoznak a politikai kérdésekről való beszélgetésekre. Ezek szerint egyáltalán nem beszél

politikáról a megkérdezettek 36,5 százaléka, közel ugyanekkora arányuk ugyanakkor beszélget szüleivel a témáról. Tanárokkal az órák keretében mindössze 11 százalék, órákon kívül pedig csak 3,1 százalék beszélget politikáról.²⁶

12. ábra: Szoktál-e politikai kérdésekről beszélgetni? („igen” válaszok megoszlása, %) (Forrás: Iskola és társadalom 2008)

3.1.2. Politikai szocializáció az iskolában

Ahogy az előző, a családi szocializációról szóló részben láttuk, az iskolának is kiemelkedő szerep jut a politikai szocializációban. Jelentősége nem éri el ugyan a családot, de már-már vetekszik vele. Már Szabó Ildikó és Örkény Antal 1996-os felmérése is jelezte, hogy az iskolarendszer meghatározó szerepet játszik a fiatalok politika iránti bizalmának, politikai érzelmeinek és ismereteinek alakulásában.²⁷ A közoktatás ugyanis – elméletben – segíthet a fiatalok családi háttéréből adódó, hozott különbségek csökkentésében, az átadott ismeretek, elsajátított kompetenciák és a közösségi helyzetek gyakorlása révén pedig felkészít a későbbi munkahelyi, társadalmi és közéleti helytállásra. A fiatalokról szóló kutatások szinte mindegyike azonban azt mutatja, hogy **a magyar közoktatás nem tölti be azt a szerepet, amely elősegíthetné a tudatos állampolgárrá válást.**

Az iskola szerepének változása a rendszerváltás előtt és után

Az egypártrendszer idején az iskolai szocializáció nem arra irányult, hogy a tanulók képesek legyenek önálló politikai választásokra. Az iskolai szocializáció célja az úgynevezett „szocialista embertípus” kialakítása volt. Ezt szolgálta a közvetlen ideológiai tartalmak oktatása, amelyeknek kiemelt szerepe volt az állampolgári nevelésben. A cél elérését segítette az is, hogy a politikai gyermek- és ifjúsági szervezetek az iskolában működtek, a tanárok közreműködésével.²⁸

²⁶ Bognár A. (2010): A politikai szocializáció egyes jellegzetességei a fiatalok körében.

²⁷ Szabó I., Falus K. (2000): Politikai szocializáció közép-európai módra. 389.

²⁸ I. m. 385.

A rendszerváltás idején az iskola még a családnál is jobban meggyengült társadalmi szerepét tekintve. Ennek egyik oka az volt, hogy a léthelyzetek és értékek hirtelen jött pluralizmusában eltérő igények és vélemények fogalmazódtak meg a társadalom különböző szegmenseiben az iskolával szemben. Csákó Mihály szerint **az iskolarendszer körül nem alakult ki társadalmi konszenzus az átadandó értékekről, az iskola és a szülők értékeinek közösségéről.** Egyrészt nagy volt a szakadék a társadalom alsó és felsőközép rétegei között, másrészt pedig a középső és felső rétegeken belül sem alakult ki egyetértés az iskola által átadandó értékekről. Ez megalapozta az iskolai szocializációs folyamat feszültséggel teli jellegét.²⁹

A rendszerváltás előtti kor átpolitizált intézményeit az új rendszerben az intézmények depolitizálása váltotta föl, a pártokat és ifjúsági szervezeteiket kitiltották az oktatási intézményekből. Ma már azonban jól látszanak ennek a lépésnek a káros következményei. Csákó Mihály szavaival élve ugyanis **a (párt)politika kirekesztése révén a teljes politikumot kizárták az iskolai falai közül. Az intézkedés nem csak azt jelentette, hogy pártok nem folytathattak direkt politikai tevékenységet az iskolában, hanem azzal a következménnyel járt, hogy minden a politikáról szóló vagy ezzel kapcsolatos ismeret és gondolat gyanússá és tilalmassá vált** – egy-két tantárgy szorosan vett tananyagán kívül. A politika a kilencvenes évek során egyre ritkábban volt téma az iskolában a gyerekek között, és még kevésbé tanár és diák között.³⁰ Ezt támasztja alá az előző alfejezetben bemutatott 12. ábra az *Iskola és társadalom 2008* kutatásból, amely szerint tanárokkal mindössze a diákok 11 százaléka beszélget politikáról a tanórák keretében, órákon kívül pedig csak 3,1 százaléka.

Lehet másképp is – Állampolgári nevelés Németországban

A második világháború után, nagyrészt a szövetséges hatalmak kívánságára és támogatásával, a „re-education” célkitűzés megvalósításaként megindult Németországban a demokráciára nevelés, állampolgári nevelés („politische Bildung”) rendszerének kialakítása. Célja a polgári felelősségtudat, valamint a demokratikus életmód és életfelfogás kialakítása, ösztönzése volt. A szakmán belül azonban az idők során problémák jelentkeztek: fölfölmerült az ideológiai, pártpolitikai elköteleződés gyanúja, és eltértek a vélemények az állampolgári nevelés alapelveiről és céljairól is a kutatók, módszertani szakemberek és tanárok között. A szakterületen kialakult válságot végül 1976-ban az ún. **Beutelsbachi Konszenzus** oldotta föl, amely három pontban rögzítette az állampolgári nevelés alapelveit, amelyeket minden, a témával foglalkozó szakembernek be kell tartania. **1) Lehengerlés (vagy indoktrináció) tilalma:** tilos a diákokat egy elvárt vélemény érdekében lehengerelni, és ezzel a szabad ítéletalkotást akadályozni. **2) Ellentmondásosság szabálya:** ami a tudományban és a politikában/közéletben vitatott, ellentmondásos (tehát párhuzamosan többféle vélemény él róla), annak az oktatásban is így kell megjelennie. **3) Diákközpontúság szabálya:** a diákokat képessé kell tenni a politikai szituáció és saját helyzetük elemzésére, valamint a politikai folyamatokban való részvételre, hogy befolyásolni tudják a helyzeteket a saját érdekeiknek megfelelően.

²⁹ Csákó M. (2011): Állampolgárokat nevel-e az iskola? 102.

³⁰ Csákó M. (2004): Ifjúság és politika. 545.

Az iskolai politikai szocializáció eredményessége

A politikai, közéleti témák száműzésének következménye, hogy Csákó Mihály kutatásai szerint a középiskolások negyedrésze nem észleli társadalmi-politikai ismeretek forrásának az iskoláját. Ez szerint nem azt jelenti, hogy nem tanulnak e téren semmit az iskolában, hanem azt, hogy amit megtanulnak, arról nem ismerik fel, hogy társadalmilag releváns, hasznos ismeret. **A magyar iskola tehát nagyon hiányosan teljesíti az állampolgári nevelés feladatát.** Alig segít felismerni, hogy az állampolgárnak jogai vannak, és kevéssé segít annak elsajátításában, honnan ismerhetik meg jogaikat és hogyan élhetnek velük.³¹

Ennek eredményeként az **oktatási rendszer képtelen kezelni a családi szocializáció esetleges hiányosságait.** Nemhogy kiegyenlíteni, de még csökkenteni sem képes a hozott különbségeket, sőt, szélsőségesen felerősíti ezeket a gazdasági és leginkább a kulturális töke egyenlőtlenségeinek tekintetében. Magyarország egyike azoknak az országoknak, ahol a legnagyobbak a képességekülbségek a különböző társadalmi rétegekből érkező tanulók között (ld. PISA felmérések). Igaz ez a fiatalok politikai szocializációjára is. Szabó Ildikó és Falus Katalin szerint a poszt szocialista országok mindegyikének sajátossága, hogy **az iskolarendszer inkább reprodukálja a politikai kultúra megtanulásában is az előnyöket és a hátrányokat, mintsem csökkenti a különbségeket.** Bár a politikával szembeni negatív érzelmet alapvetően a családból hozzák magukkal a fiatalok, az iskolai szocializáció alapvetően nem tud változtatni ezeken a mintákon.³²

Az iskolai politikai szocializáció sikertelenségének rendszerszintű okai

Szabó Ildikó és Falus Katalin meggyőződése szerint a magyar oktatási rendszerben még húsz évvel a rendszerváltás után is számos olyan elem található, amelyek az egypártrendszer szocializációs céljait, a szocialista embereszmény kinevelését szolgálták.³³ Ilyennek tartják az alábbiakat:

- múlt centrikus oktatás, jelen elhanyagolása
- közvetlen emberi viszonyok helyett általános társadalmi folyamatok bemutatása
- a társadalmi folyamatoknak nem mint alternatíváknak a bemutatása, társadalmi mozgások helyett a történetek „végeredményének” ismertetése
- frontális oktatás, diákoknak passzív, befogadó szerep
- kizárólag elméleti ismeretek, semmi gyakorlat
- érdekérvényesítő technikák és kompetenciák oktatásának hiánya

A magyar oktatás egyik legnagyobb problémája, hogy a frontális oktatásra épül, és így nem késztet gondolkodásra, érvelésre, vitára, nem szoktat önállóságra. A módszertani hiányosságok mellett kívánnivalót hagy maga után a tananyag is: a legtöbb iskolában csak elvben létezik külön tárgyként a társadalomismeret, és a rendszerváltás alapos feldolgozására és tudatosítására sem kerül sor. A történelem tanítása még ma is sok esetben 1945-tel befejeződik. Ennek hatása

³¹ Csákó M. (2011): Állampolgárokat nevel-e az iskola? 107-112.

³² Szabó I., Falus K. (2000): Politikai szocializáció közép-európai módra. 389-392.

³³ Szabó I., Falus K. (2000): Politikai szocializáció közép-európai módra. 393.

pedig hosszú távon is érzékelhető, hiszen nem csupán az ismeretek hiányát eredményezi, hanem tovább erősíti a fiatalokban azt a meggyőződést, hogy a jelen helyzetünkkel, a minket körülvevő társadalmi-politikai történésekkel nem kell foglalkozniuk.

De a tananyagon, az órai ismeretátadáson és a tanítási módszereken túl sem tölti be szerepét az iskola a demokráciára nevelésben. **Az iskola felépítése, struktúrája, működési módja kevés kivételtől eltekintve nem ösztönzi a fiatalok demokratikus elköteleződését, nem ad alkalmat a demokrácia átélésére, gyakorlati kipróbálására** (iskolai demokrácia, demokratikus iskola).

Az iskola lakossági megítélése

Az iskola szerepének értékeléséhez érdemes megvizsgálni a lakosság véleményét is az oktatás minőségéről. A TÁRKI 2012 decemberében végzett oktatási tárgyú közvélemény-kutatása szerint **a magyar lakosság jelentős része elégedetlen az oktatás színvonalával** (2 százalék szerint nagyon jó, 29 százalék szerint jó, 44 százalék szerint közepes 16 százalék szerint rossz, 4 százalék szerint nagyon rossz, 6 százalék nem tudja). **Ez a rossz megítélés megdőnti még a rendszerváltás idején tapasztalat negatív csúcsokat is:** míg 1990-ben 16 százalék szerint volt rossz az oktatás színvonala, most ez az érték 20 százalék. A megítélés romlása a 2000-es évek közepén következett be. A negatív képet támasztja alá az oktatás színvonalának változását mutató adat is: a megkérdezettek 15 százaléka szerint javult a színvonal, 36 százalék szerint nem változott, 40 százalék szerint romlott, 9 százalék pedig nem tudott válaszolni. A legkedvezőbb megítélést 2002-ben mérték a kutatók. Akkor 40 százalék érzékelt javulást az oktatás színvonalában.³⁴

**4. táblázat: Az oktatás színvonalának alakulása a közvélemény szerint, 1990-2012 (Feltett kérdés: „Hogyan alakult az oktatás színvonala Magyarországon az elmúlt években?”, %)
(Forrás: OKI és OFI oktatásügyi közvélemény-kutatási adatbázisok, TÁRKI oktatásügyi közvélemény-kutatás, 2012)**

	1990	1995	1997	1999	2002	2005	2009	2012
Javult	27	38	26	31	41	26	18	15
Nem változott	30	30	31	38	31	41	40	36
Romlott	31	23	32	22	20	27	36	40
Nem tudja	12	9	11	9	8	6	6	9
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

³⁴ Lannert J. (2013): TÁRKI-közvéleménykutatás az oktatás területén a lakosság és a pedagógusok körében. 6-8.

5. táblázat: Az oktatással való elégedettség (Feltett kérdés: „Véleménye szerint milyen ma Magyarországon az oktatás színvonala?” , %)(Forrás: OKI és OFI oktatásügyi közvélemény-kutatási adatbázisok, TÁRKI oktatásügyi közvélemény-kutatás, 2012)

	1990	1995	1997	1999	2002	2005	2009	2012
Nagyon jó	8	1	7	1	2	2	2	2
Jó	30	34	30	32	40	31	30	29
Közepes	38	54	43	52	49	52	53	44
Rossz	12	5	11	8	4	9	9	16
Nagyon rossz	4	1	1	2	1	3	2	4
Nem tudja	9	5	7	2	4	4	4	6
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

A kutatás során vizsgálták az iskolai feladatait is mind a lakosság, mind a pedagógusok körében. Míg a lakosság szerint az iskola legfontosabb feladata a tisztességre, erkölcsre nevelés, egy jó szakma elsajátíttatása, idegen nyelvek tanítása, valamint az anyanyelv megfelelő elsajátíttatása, a pedagógusok rangsora némileg eltért ettől. Bár a fenti feladatokat ők is fontosnak tartják, de előrébb rangsorolják az olyan készségek elsajátítását, mint a gondolkodás, az értelem fejlesztése, a tanulás tanítását, az egyéni képességek fejlesztését, a másokkal való együttműködésre nevelést, valamint a szeretetteljes bánásmódot.³⁵

6. táblázat: Az iskola feladatainak a lakosság és a pedagógusok szerinti megítélése (3 – nagyon fontos, 1 – nem fontos), átlag (Forrás: Tárki, oktatásügyi közvélemény-kutatás, 2012)

	Lakossági átlag	Pedagógus átlag
Tisztességre, erkölcsre nevelés	2,89	2,85
Jó szakma elsajátíttatása	2,86	2,64
Idegen nyelvek tanítása	2,84	2,83
Anyanyelv megfelelő elsajátítása	2,83	2,87
Rendre, fegyelemre nevelés	2,8	2,77
Gondolkodás, értelem fejlesztése	2,76	2,94
Szeretetteljes bánásmód	2,75	2,78
Egyéni képességek fejlesztése	2,74	2,88
Tanulás tanítása	2,7	2,82
Másokkal való együttműködésre nevelés	2,69	2,8
Haza szeretetére való nevelés	2,66	2,61
Közösségi szellem fejlesztése	2,59	2,64
Magyar hagyományok megismertetése	2,59	2,61

³⁵ Uo. 27-29.

Tudományos ismeretek átadása	2,51	2,41
Fogyasztói tudatosságra nevelés	2,5	2,33
Politikai, állampolgári nevelés	2,19	2,12
Vallásos nevelés	2,02	1,68

Az eredményekből azt láthatjuk, hogy a **pedagógusok a szülőknél fontosabbnak tartják azon kompetenciák elsajátíttatását, amelyek az önálló, a társadalomban és a munkahelyen sikeresen helyt álló személyiség kialakulásához szükségesek** (gondolkodás, értelem fejlesztése; egyéni képességek fejlesztése; tisztességre, erkölcsre nevelés; tanulás tanítása; másokkal való együttműködésre nevelés – a fenti táblázatban szürke háttérrel jelölve). Meglepő és elgondolkodtató ugyanakkor, hogy a **politikai, állampolgári nevelést egyik csoport sem tartja az iskola fontos feladatának** (a megkérdezett 25 elem utolsó előtti helyére sorolták). Sőt, a pedagógusok még a szülőknél is lényegtelenebbnek ítélik – még ha csak minimálisan is. (A fenti táblázat nem teljes körű, a 25 elem közül csak a számunkra relevánsnak tűnő feladatokat tartalmazza.) Ez az adat felhívja a figyelmünket a jelen körülmények és feltételek közötti állampolgári nevelés korlátaira is. A szülők, de mindenekelőtt a tanárok ilyen alacsony motivációja önmagában magyarázatot ad az iskolai politikai szocializáció hiányosságaira, kudarcára. Az adat rávilágít arra, hogy a hatékony iskolai állampolgári nevelés előfeltétele a tanárok megfelelő felkészítése a feladatra mind az ismeretanyag, mind a módszertan, mind a motiváció tekintetében. Az állampolgári nevelésnek be kell épülnie a tanárképzés rendszerébe.

3.1.3. A kortárscsoport

Az elmúlt évtizedek során tapasztalt jelenség, hogy a **szocializáció a korábbiakhoz képest lényegesen kitolódik**. A fiatalok bizonyos értelemben hamar kikerülnek a szoros családi környezetből, és valamilyen intézmény hatása alá kerülnek. Ezáltal a serdülőkori és ifjúkori szocializációs folyamatokkal párhuzamosan hangsúlyosabbá válnak a kortárscsoportok. A különböző oktatási intézményekben (elsősorban a középiskolákban és a felsőoktatási intézményekben) ható kortárscsoportok az információhoz való hozzájutásban is jelentős szerepet töltenek be. A felgyorsult információáramlás ugyanis a média és az internet mellett ezt a csatornát erősíti a család, illetve az iskola e téren betöltött szerepével szemben.³⁶

A serdülőkori kapcsolatok, csoportok speciális politikai szerepet töltenek be, mivel erőteljesen befolyásolják a politikai szocializáció folyamatát.³⁷ Szalai Erzsébet a radikális jobboldali szervezetekhez kötődő fiatalok kapcsán jutott arra a következtetésre, hogy vagy egyáltalán nem képesek megfogalmazni egyéni identitásukat, vagy pedig ez az identitás igen gyenge, töredezett, így csakis kollektív identitással rendelkeznek. Szalai ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy a **fiatalok többsége a közösségi életet alig ismeri**. Ma már **nincs olyan élethelyzet, ahol megismerhetnék a közös munka, a közös gondolkodás metódusait, valamint az egymás iránti felelősségvállalást.**³⁸ Ez utóbbi különösen fontos nem csak az állampolgári

³⁶ Id. bővebben: Csőzik R. (2012): Átalakult lázadás. Magyar egyetemisták és főiskolások politikai szocializációjának változása.

³⁷ Id. bővebben: Uo.

³⁸ Szalai E. (2011): Koordinátákon kívül. 181.

tudatosság vagy a demokratikus értékek iránti elkötelezettség tekintetében, de a politikai részvétel, illetve az esetleges politikai szerepvállalás tekintetében is. Épp az egymás iránti felelősségvállalás ugyanis az, ami ösztönzi a másikat, a közösségért való tenni akarást.

Gazdasági válság, egzisztenciális körülmények

A majd fél évtizede tartó gazdasági válság hatására jelentősen csökkent a fiatalok elhelyezkedési esélye, lehetőségeik rosszabbak, illetve beszűkültebbek, mint idősebb társaiké volt. Ez egyrészt **létbizonytalanságot eredményez**, másrészt Szalai szerint felértékeli a családot, mint a biztos háttér szerepét, ösztönzőleg hat továbbá a már említett kivándorlásra is. E folyamatok és jelenségek a politika és a demokratikus berendezkedés, a fennálló rendszer iránti bizalmatlanságot jelzik, illetve erősítik.³⁹

3.1.4. A vallás és az egyházak szerepe

Ahogy a fiatalok demográfiai jellemzőinek áttekintéséből kiderült: a vallásosság kevésbé meghatározó ebben a társadalmi csoportban. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint a fiatalok kevesebb, mint fele mondja magát valamilyen vallási közösséghez, felekezethez tartozónak. Ez elsősorban az egyházas vallásosság csökkenését jelenti, és többek között az individualizációval áll összefüggésben. Érdekes ugyanakkor, hogy a szekularizációs elméletnek némileg ellentmondva, **Magyarországon a vallásos fiatalok enyhén magasabb státuszúak, mint a nem vallásosak**, az alsóbb társadalmi rétegekben pedig nagyobb az egyházak elutasítottsága.⁴⁰ **Ezzel is összefüggésben lehet, hogy a politikai aktivitás szignifikánsan nagyobb a vallásos fiatalok egyébként szűk körében.**

A Tárki 2011. április–júniusi nagymintás adatfelvétele szerint a megkérdezettek 28 százaléka nyilatkozott úgy, hogy nem vallásos, míg 13 százalékuk követte valamelyik egyház tanításait. A többség (54%) ugyanakkor vallásosnak nevezte magát a maga módján. A fiatalok (18-35 évesek) között sokkal több a nem vallásos (37%), és lényegesen kevesebben tartoznak valamelyik egyházhoz (7%). A maga módján vallásos fiatalok aránya 50 százalék volt.

A választási részvétel és a vallásosság összehasonlítása nem hoz felszínre szignifikáns összefüggést a teljes népesség körében. A teljes mintában a megkérdezettek 46 százaléka ígérte biztosra a részvételét egy „most vasárnapi voksoláson”, míg 22 százalékuk zárkózott el biztosan a szavazástól. A valláshoz való különböző viszony-csoportok között csak minimális különbségek tapasztalhatók. Az egyház tanításait követők körében némileg magasabb a biztosan szavazók aránya (51%), mint a vallástalanok és a maguk módján vallásosak körében (46-46 százalék). **A fiatalok körében azonban a vallásosság már jelentősebb mértékben növeli a választói aktivitást. Míg a nem vallásosak 41 százaléka járulna biztosan az urnák elé, addig az egyházi tanításokat követőknek 50 százaléka. A biztosan nem szavazók pedig jelentősen kevesebben vannak az utóbbi csoport körében.**

---

³⁹ Az intézményekbe vetett bizalomról ld. bővebben 4.1. fejezet

⁴⁰ Hámori Á., Rosta G. (2011): Vallás és ifjúság

7. táblázat: A vallásosság és a szavazási hajlandóság összefüggése (Forrás: TÁRKI)

	Biztosan elmenne szavazni		Biztosan nem menne el szavazni	
	Teljes mintában	18-35 évesek körében	Teljes mintában	18-35 évesek körében
Nem vallásosok között	46%	41%	25%	26%
A maguk módján vallásosok között	46%	44%	22%	20%
Az egyház tanításait követők között	51%	50%	23%	16%

A pártpreferenciákat tekintve a vallásos fiatalok túlnyomó többsége a Fidesszel szimpatizál, ami azt mutatja, hogy **az egyházas vallásosság legtöbbször jobboldali politikai orientációval párosul. Ugyanakkor a Jobbikhoz általában nem vonzódnak a vallásos fiatalok, sőt, épp a jobbikosok körében a legalacsonyabb a vallásosok aránya.** Feltehetően részben ezért is helyettesítik a vallást a sajátos szélsőjobboldali hitvilággal és „nemzetvallással” (lásd a szélsőjobboldali szubkultúrával foglalkozó 5. fejezetet).

3.2. A politikai környezet hatása

Noha a magyar pártrendszer 1989-90 óta tartó történetét tekintve három párt – a rendszerváltáskori Fidesz, a Jobbik és az LMP – esetében is megalapozottan vált használatossá a generációs vagy nemzedéki párt kifejezés, a fiatalok valójában nem kerültek meghatározó politikai szerepbe az elmúlt több mint 20 évben. Ezek a részben **nemzedéki alapon szerveződő pártok** ugyanis **önmagukban nem voltak és ma sem képesek aktivizálni a fiatalok többségét.** Voltaképpen mindegyik párt csak a fiatalok egy szűk rétegét volt képes megszólítani és képviselni. Támogatottságát és pozícióját tekintve kis pártnak volt tekinthető a néppártosodása előtti Fidesz, mint ahogyan kis párt az LMP is. Egyedül a Jobbik támogatottságát tekintve beszélhetünk középpárti státuszról, esetükben ugyanakkor a szélsőjobboldali pozíció okozza a politika partvonalára történő kiszorulást.

Az elmúlt években egyik nemzedéki alapon szerveződő párt sem került a kormányzás közelébe. Amikor a Fidesz 1998-ban megkapta ezt a lehetőséget a választóktól, már sokkal inkább néppártnak volt tekinthető. Így **a fiatalokhoz elvileg legközelebb álló első Orbán-kormány kapcsán sem beszélhetünk arról, hogy különösebben érvényesültek volna az ifjúság érdekei, vagy hogy előtérbe kerültek volna a fiatalok politikába történő bevonását célzó üzenetek és intézkedések** (leszámítva talán az ifjúsági minisztérium megalakítását 1999-ben). A rendszerváltás utáni magyar **kormányok és a nagyobb politikai szereplők hagyományos célcsoportja ugyanis sokkal inkább az idősebb generációk** voltak, nem függetlenül a demográfiai és a politikai részvétellel kapcsolatos adottságoktól.

Az idősek népességen belüli arányának jelentős növekedése a munkaképes korúak részarányához képest jelentős gazdasági és politikai kockázatokkal is jár. Egyre nagyobb teher nehezedik a társadalombiztosítási ellátó rendszerekre, miközben ezek átalakításához éppen az egyre több idős választó miatt nem kapnak politikai támogatást a kormányok. Ebből a szempontból lényeges, hogy ráadásul az időskorú választók tekinthetők politikailag a legaktívabbnak. **Két trend erősíti tehát egymást: a relatíve több idős és az idősek relatíve magasabb politikai aktivitása növeli a kockázatot.**

Mindezek miatt a rendszerváltás óta hivatalban lévő valamennyi kormánynál megfigyelhető volt, hogy tartózkodtak a nyugdíjasokat hátrányosan érintő politikai döntések meghozatalától. Ezek elmaradása pedig az egyre idősebb és egyre rosszabb egészségi állapotban lévő népesség mellett csökkenő gazdasági teljesítményhez és növekvő állami kiadáshoz vezetett. Mivel azonban a válság hatására minden államnak le kellett faragnia a jóléti kiadásaiából, a terhekkel arányosan növekvő állami kiadások helyett **a jövőre nézve valószínűbb a még gyorsabban növekvő társadalmi és sokszor generációs feszültség.** Napjainkban a magyar társadalom legnépesebb nemzedéke (az 1950-es évek elején születettek) elérik a 60-ik életévüket, a politikai szereplők pedig jól láthatóan igyekeznek az idősök érdekében álló döntéseket hozni, vagy legalábbis tartózkodni a komolyabb érdeksértésektől. Ez világosan megfigyelhető a jelenleg kétharmados parlamenti többséggel bíró második Orbán-kormány esetében is. A miniszterelnök többször teljesen nyíltan meg is fogalmazta még a hozzá köthető fiatal jobboldali véleményformáló holdudvar számára is, hogy a nyugdíjas generációk legfőbb érdekei politikai megfontolások miatt nem sérülhetnek, szemben a fiatalok érdekeivel, akiket az oktatás és a felsőoktatási rendszer átalakítása igen érzékenyen érint.

Mindez természetesen azzal jár (és azzal járt a korábbi kormányok idején is), hogy a fiatalok legnagyobb része idegenkedéssel, bizalmatlanul vagy egyszerűen érdektelenséggel tekint a politikára. Körükben kevés az aktív állampolgár, és sokan ma már nem pusztán a közéletből való kivonulást vagy távolmaradást, hanem egyenesen az országból való elvándorlást választják.

Mindez hosszú távon negatív kilátásokat jelent bármely politikai berendezkedés jövőjére, konszolidációjára nézve. Ahogy ugyanis az 1989-90-ben lezajlott rendszerváltást követően nem ment végbe a magyar alkotmányos berendezkedés társadalmi konszolidációja, úgy könnyen ez a sors várhat a jelenleg kiépülő rendszerre is. **A fiatal generáció felnövekedésével a gazdasági és politikai viszonyokkal kapcsolatban kialakuló csalódottság, valamint a kormányokkal szembeni elégedetlenség kiterjedhet a politikai rendszer egészére.** Épp úgy, ahogyan az utóbbi tíz évben is felgyorsult az intézményekbe vetett bizalom erodálódása.⁴¹ **A 2010-ben kétharmados parlamenti többséget szerzett Fidesz-KDNP által kezdeményezett „újraalkotmányozás” egyik legfontosabb célja és értelme éppen az lehetett volna, hogy ezen a helyzeten változtasson, és a fiatalok bevonásával hosszú távon alakítson ki egyfajta demokratikus rendet. Már ma is jól látható, hogy ez nem sikerült.**

3.2.1. Radikalizálódó ifjúság

A vizsgált kutatásokban megjelenő **egyik fő tendencia ugyanis a fiatalok radikalizálódása.** A folyamat nem új keletű, ám erősödése egyértelműen a kétezres évek első évtizedének második felétől érzékelhető. Karácsony Gergelyhez és Róna Dánielhez⁴² hasonlóan a Political Capital⁴³ is úgy véli, hogy **a szélsőjobboldal iránti erős társadalmi igény szükséges, de közel sem elégséges feltétele a szélsőjobboldal megerősödésének.** Szükséges, mert egy olyan társadalomban, ahol

⁴¹ Ld. erről bővebben a 4.1. fejezetet

⁴² Karácsony G., Róna D. (2010): A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól.

⁴³ Krekó P., Juhász A., Molnár Cs. (2011): A szélsőjobboldal iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon.

a választók nem fogékonyak a szélsőjobboldali ideológia valamely aspektusára (rendszerkritika, elitkritika, előítéletesség, nacionalizmus), ott a szélsőjobboldali pártoknak nincs valódi esélyük arra, hogy jelentős társadalmi bázist gyűjtsenek maguk köré. Nem elégséges ugyanakkor, hiszen a jobboldali extrémizmusra irányuló társadalmi kereslet nem teremt automatikusan szélsőjobboldali politikai kínálatot.

A politika kínálati oldalán 2002-től, majd még inkább 2006-tól jelentős, a szélsőjobboldal előretörését nagyban elősegítő változások mentek végbe. Felszínre kerültek és összekapcsolódtak olyan, korábban lappangó jellemzők, melyek a radikális (rendpárti, előítéletes és tekintélyelvű) válaszok iránti vágyat erősítették fel a társadalomban. A gazdaság, a kormányzat, a cigány-nem cigány együttélés, a szélsőjobboldallal szemben eszköztelennek bizonyuló parlamenti pártpolitizálás, valamint a szélsőséges jelenségeket kezelni képtelen média párhuzamos válsága ágyazott meg annak a szélsőjobboldali előretörésnek, amely 2009-ben az európai parlamenti, majd 2010-ben az országgyűlési választásokon a Jobbikra leadott 427, illetve 855 ezer szavazatban is megmutatkozott.

A **Jobbik** politizálását illetően három tényező volt különösen jelentős: (1) a párt eszmerendszerének és retorikájának szimbolikus ereje, (2) a szélsőjobboldali tábor pártpolitikával szembeállított „civil” önszerveződésének hatékony kiaknázása, valamint (3) a romakérdés témájának kisajátítása. Mindezek lehetővé tették a Jobbik számára, hogy a radikális- és a szélsőjobboldali szavazótábor többségének integrációján túl, más, **a parlamenti pártokból kiábrándult, vagy az azoktól eleve elzárkózó választói rétegeket is megszólítson.** Ebben a vonatkozásban a párt bázisában lettek felülreprezentáltak a fiatalok.⁴⁴

---

⁴⁴ Erről ld. még: Digitális populizmus Magyarországon: a Jobbik Facebook-követői. http://politicalcapital.hu/wp-content/uploads/Jobbik_Facebook.pdf

4. Értékek és demokrácia-felfogások

Az alábbiakban bemutatjuk azokat a tényezőket, amelyek alapján meglátásunk szerint átfogó kép rajzolható a fiatalok demokratikus elkötelezettségéről és attitűdjeiről. Foglalkozunk a demokratikus rendszerrel kapcsolatos beállítódásokkal (politika iránti érdeklődés, ismeretek, intézményekbe vetett bizalom, demokráciakép, autoriter hajlam), a szabadpiaccal és versennyel kapcsolatos attitűdökkel, a nacionalizmussal kapcsolatos véleményekkel, valamint az előítéletességgel és kisebbségekkel kapcsolatos attitűdökkel.

4.1. Demokratikus rendszerrel kapcsolatos attitűdök

4.1.1. Politikai érdeklődés

A politikai rendszerrel, a demokratikus berendezkedéssel kapcsolatos vélemények megértéséhez elengedhetetlen annak vizsgálata, mennyire foglalkoztatják a fiatalokat a politika és a közélet kérdései. Bár az ezzel kapcsolatos kutatások a rendszerváltás előtti időszakig nyúlnak vissza, jelen kutatásunkban mi most mégis csak az utóbbi évekkel, másfél évtizeddel foglalkozunk.

Kiindulópontnak a rendszerváltást követő éveket tekintjük, amikor a rövid fellángolás és politikai eufória után a fiatalok érdeklődése visszazuhan a korábban is mért alacsony szintre. **A fiatalok többsége 1989-90 után szinte azonnal újra elfordult a politikától, közönnyel és távolságtartással, elidegenedve szemléltek a történeteket. A közéletre nem kívánt területként tekintettek, amit nehezen láttak át, és rendkívül elítélő, negatív kép alakult ki bennük a pártok működéséről.**⁴⁵ Szabó Ildikó és Örkény Antal kimutatták, hogy **a fiatalok politika iránti érdeklődése a kilencvenes évek közepére jelentősen visszaesett, még a Kádár-kor idején mérthez képest is.** Míg a '70-es, '80-as években a fiatalok 12-12 százaléka jelezte, hogy nagyon érdeklődik a politika iránt, addig az 1998-ban, középiskolások körében végzett kutatásukban ez az arány már 3-6 százalék között mozgott, a diákok 62 százalékát pedig nem érdekelt a politika („inkább nem” vagy „egyáltalán nem” választ adott a kérdésre). Az okokat abban látták, hogy a rendszerváltás után megváltozott a politika jelentéstartalma, kiábrándultságba torkoltak a felfokozott belpolitikai várakozások, és csökkent a társadalmi élet politikai meghatározottsága. Az összefüggések vizsgálatakor a kutatók azt találták, hogy míg a gimnáziumban és a szakközépiskolában a hírfogyasztás gyakorisága, addig a szakmunkásképzőben az érzelmi viszonyulás a politika iránti érdeklődés legmeghatározóbb tényezője.⁴⁶

Az ezredforduló utáni években való eligazodáshoz az *Ifjúság* kutatások eredményei nyújtanak támpontot. A 2000-ben, 2004-ben és 2008-ban a 15-29 évesek körében végzett felmérések a korábbi évek tendenciájának folytatását mutatták. Míg a 2000-es kutatás a Szabó-Örkény által mért értéknél kicsivel kedvezőbbre, a célcsoport 55 százalékra mérte az érdektelenséget

⁴⁵ Szabó Andrea és Kern Tamás tanulmányában összefoglalóan bemutatja Gázsó Ferenc, Laki László, Szabó Ildikó és Örkény Antal megállapításait. Id. Szabó A., Kern T. (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. 40-42.

⁴⁶ Gáti A. (2010): Aktív állampolgárság Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. 33.

(„egyáltalán nem” vagy „elenyésző mértékben” érdeklődik a politika iránt)⁴⁷, **2008-ra az érték 60 százalékra nőtt, miközben 30 százalékon állt a közepes intenzitású érdeklődés, 9 százalékon pedig az intenzív érdeklődés mértéke.** Az érdeklődés mértékét kifejezi a kérdéshez kapcsolódó ötfokú skála átlagpontszáma: ez 2000-ben és 2008-ban is 2,19 volt, 2004-ben pedig még ennél is kevesebb, 2,08. Nyolc év alatt tehát lényegét tekintve nem változott a politika iránti érdeklődés, annak ellenére sem, hogy ez volt a rendszerváltás utáni Magyarország talán legmozgalmasabb időszaka, számos nagyhatású eseménnyel (2002-es választási kampány, 2006-os tüntetéssorozat, 2008-as népszavazás). **Az érdeklődés mértékét leginkább az iskolai végzettség és az életkor befolyásolja:** ezek emelkedésével nő a politika iránti érdeklődés mértéke.⁴⁸

A politika iránti érdeklődés mérésének érdekes újításával próbálkozott az *Aktív fiatalok Magyarországon, 2012* felmérés, amelyet egyetemisták és főiskolások körében végeztek. A kutatók a politika szó feltételezett diszkreditálódása miatt, a vele kapcsolatos esetleges averziók kicselezése érdekében kérdéseikben **megkülönböztették egymástól a politika és a közélet szavakat.** Mindkettővel kapcsolatban külön kérdéseket tettek fel, hogy lemérjék, van-e különbség a velük szembeni attitűdökben. Abból a feltevésből indultak ki, hogy míg a fiatalok a „politika” kifejezést a pártpolitikával azonosítják, megkülönböztetik ettől a klasszikus értelemben vett politikát kifejező „közélet” szót és a „társadalmi probléma” kifejezést.⁴⁹ **Az eredmények igazolták a feltételezésüket: míg a politika iránti érdeklődés átlagpontszáma 3,1 volt (1-5 skálán), a közéleti iránti érdeklődés átlaga 3,7.** Nem találtak azonban olyan szociodemográfiai, szociokulturális tényezőt, amely magyarázná ezt a különbséget: aki egyik iránt érdeklődik, érdeklődik a másik iránt is.⁵⁰

Azzal együtt, hogy magunk is feltételezzük a két kifejezés eltérő megítélését, az eredményt véleményünk szerint óvatosan kell kezelni. A kialakult különbségben nagy szerepe lehet ugyanis annak, hogy a „politika” ellentétpárjaként a kérdőívben felváltva két fogalmat is használtak: a „közélet” és a „társadalmi probléma” kifejezést. Márpedig e két fogalom vegyes használata, de azonos kategóriába sorolása véleményünk szerint kétséget támaszt az eredmény pontossága iránt. A fogalmak pontos jelentésének kiderítéséhez további kutatás lenne szükséges. A válaszadók részéről tapasztalható különbségtétel mindenesetre arra utalhat, hogy **míg a „közélet”, társadalmi probléma” kifejezések alatt a közös kihívásokat, konkrét megoldandó kérdéseket értenek, a „politikával” a hatalmi küzdelmeket azonosítják.**

⁴⁷ Szabó A., Kern T. (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. 44.

⁴⁸ Szabó A., Bauer B. (szerk.) (2009): Ifjúság 2008. Gyorsjelentés. 107-108. Az életkorral való összefüggés megállapításához a kutatók összevetették az *Ifjúság* kutatások érdeklődésre vonatkozó átlagpontszámát a felnőtt lakosság egészét vizsgáló, a Magyar Választáskutató Program keretében készült Tárki omnibusz felmérések hasonló kérdésére adott átlagpontokkal. Az eredmény szerint az életkorral együtt lineárisan emelkedik a politika iránti érdeklődés. Id. Szabó A., Kern T. (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. 44-45.

⁴⁹ Szabó A., Oross D. (2012): A demokratikus részvétel tendenciái a magyar egyetemisták és főiskolások körében. 74.

⁵⁰ Uo. 81-82.

Összehasonlítva az *Aktív fiatalok Magyarországon, 2012* kutatás eredményét az *Ifjúság 2008* felméréssel azt látjuk, hogy **előbbi magasabbra mérte az érdeklődés mértékét (39 százalék)**. Az eltérés a kutatók szerint három okra vezethető vissza: (1) módszertani különbségekre – pl. adatfelvétel módja, minta jellemzői és összeállítása; (2) generációs okokra – a vizsgált célcsoportban, az egyetemisták és a főiskolások körében, felülreprezentáltak a Jobbik és az LMP szimpatizánsai, akik tudatosabb „politikafogyasztók”; (3) politikai okokra – 2010-es országgyűlési választások utáni nagy várakozásokat követő kiábrándulás, az Orbán-kormány oktatáspolitikai lépései, amelyek aktivizálták a célcsoportot.⁵¹ Bár az eltérő eredményben véleményünk szerint legnagyobb szerepe az eltérő módszertannak lehetett, **ha későbbi kutatások megerősítenék az érdeklődés növekedését, az változást jelentene a korábbi stagnáló trendhez képest, és ellentmondana a feljebb kifejtett feltételezésnek, miszerint a 2000-es évek mozgalmas politikai élete nem befolyásolta a politika iránti érdeklődést.**

8. táblázat: A politika iránti érdeklődés a fiatalok körében (Mennyire érdekli a politika? 1-től 5-ig terjedő skála megoszlása a különböző kutatásokban)⁵²

	Érdeklődést kifejező átlagpont az 5 fokú skálán	Érdeklődők aránya
Ifjúság 2000 hallgatói alminta	2,7	kb. 20%
Ifjúság 2004 hallgatói alminta	2,6	kb. 20%
Ifjúság 2008 hallgatói alminta	2,6	kb. 20%
Aktív fiatalok, 2012	3,1	39%

Az érdeklődés mértékének összefüggéseit vizsgálva a kutatók megállapították, hogy az érdeklődést a nem, a lakóhely, a társadalmi státusz és az apa iskolai végzettsége befolyásolja. A férfi hallgatók érdeklődése jóval magasabb, mint a nőké, a budapestieké magasabb, mint a vidékieké, a magasabb társadalmi osztályban levőké magasabb, mint a magukat alacsonyabb státuszba sorolóké, valamint a magasabb iskolai végzettségű apával rendelkező hallgatók érdeklődése is magasabb. **Átlagon felüli érdeklődést mutatnak továbbá** a bal-jobb skálán magukat jobbra, illetve a balközépre helyezők, valamint a liberális-konzervatív skálán a magukat konzervatívként, **a mérsékelt-radikális skálán pedig a radikálisként besorolók.**⁵³

A fiatalok politika iránti érdektelensége azonban nem magyar jelenség, bár nemzetközileg is alacsony szintet mutat. A *European Social Survey (ESS)* 2008/2009-es 4. hullámának eredményei szerint **a magyar tizenévesek érdeklődése messze elmarad a vizsgált 28 ország átlagától, és ez a 20–24 éves korosztály vonatkozásában sem emelkedik érdemben.** A 15-19 évesek a 28 országot tekintve a 21-ek, a 20–24 évesek pedig a 23-ok voltak 2008 folyamán. A demográfiai tényezőkkel összevetve a fenti összefüggések köszönnek vissza: az érdeklődés mértéke leginkább a saját iskolai végzettségtől (elvégzett osztályok száma), kisebb részben pedig az anya iskolai végzettségétől függ, de befolyásolják bizonyos területi összefüggések is.⁵⁴

⁵¹ Uo. 78-79.

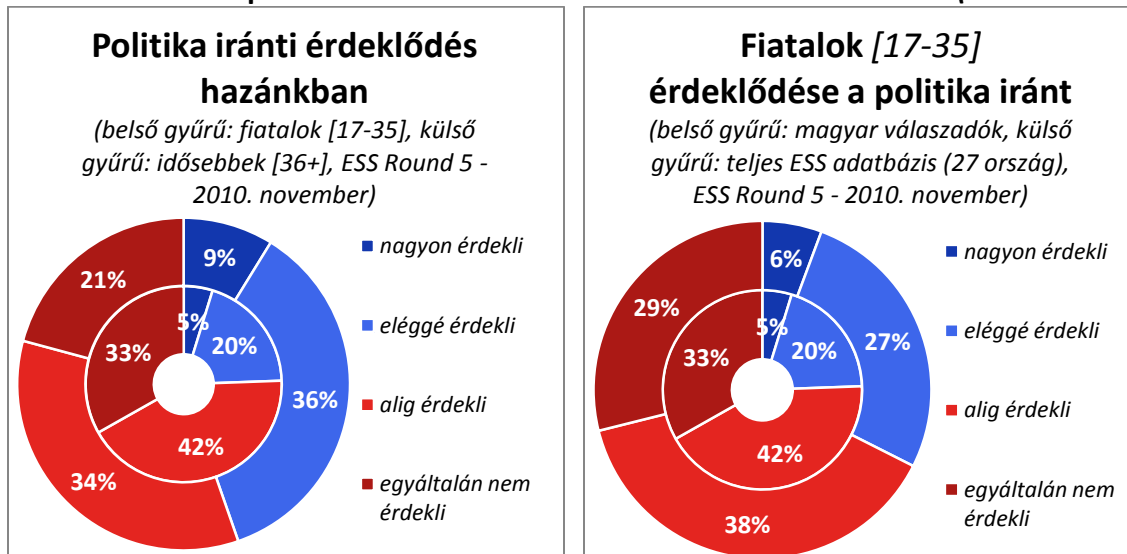
⁵² Uo. 78.

⁵³ Uo. 80-81.

⁵⁴ Szabó A., Kern T. (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. 47.

Az ESS 2010-es 5. hulláma szintén magas érdektelenséget mért a magyar fiatalok körében, és **megerősítette az érdeklődés és az életkor közötti szoros kapcsolatot. Míg az érdektelenség aránya 75 százalék a 17-35 évesek körében (alig vagy egyáltalán nem érdekli a politika), addig a 36 évnél idősebbek körében ez az érték már „csak” 55 százalék.** Érdeklődőnek vallja magát a fiatalok 25 százaléka (nagyon vagy eléggé érdekli a politika), az idősebbeknek azonban már a 45 százaléka. A 2010-es felmérés is megerősítette a magyarok érdektelenségét az európai átlaghoz viszonyítva. A politika iránt érdeklődő magyar fiatalok 25 százalékos arányával szemben ugyanis a felmérésben szereplő 27 ország fiataljainak 33 százaléka áll, a magyar érdektelenek 75 százalékos táborával szemben pedig az európai fiatalok 67 százaléka.

13. ábra: Fiatalok politikai érdeklődése nemzetközi összehasonlításban (Forrás: ESS5)

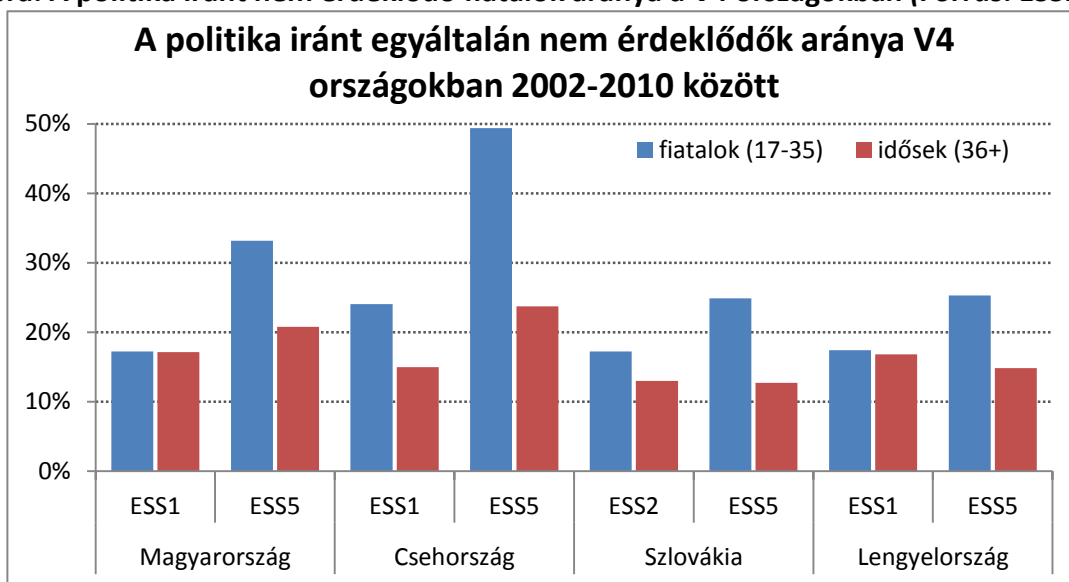
A trendeket figyelve azt látjuk, hogy **az új uniós tagállamok mindegyikében nőtt a 25 év alatti fiatalok politikával kapcsolatos érdektelensége 2001 és 2009 között:** legnagyobb arányban a cseh fiatalok körében, de hazánkban is jelentős mértékben. A legkisebb növekedés Szlovéniában figyelhető meg. A vizsgált országok közül azonban nem mindenhol nőtt az érdektelenség. Bár az összes válaszolót tekintve a közömbösek aránya mindkét alkalommal közel 10 százalék volt, az országok különböző utat jártak be: a spanyoloknál és az olaszoknál például csökkent az érdektelenek aránya. **Az érdektelenek aránya általában az északi és néhány nyugat-európai országban a legalacsonyabb mindegyik felvétel esetében.**⁵⁵

A visegrádi négyek eltérő fejlődését mutatja, hogy míg 2002-ben mindegyik országban közel azonos szinten állt a fiatalok érdektelensége (bár Csehország valamelyest már ekkor kiemelkedett közülük), 2010-re szétszakadt a mezőny: Csehország messze elhúzott társaitól, Magyarország pedig a középmezőnybe került a „mérsékelt” Szlovákia és Lengyelország előtt.⁵⁶

⁵⁵ Gáti A. (2010): Aktív állampolgárság Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. 34.

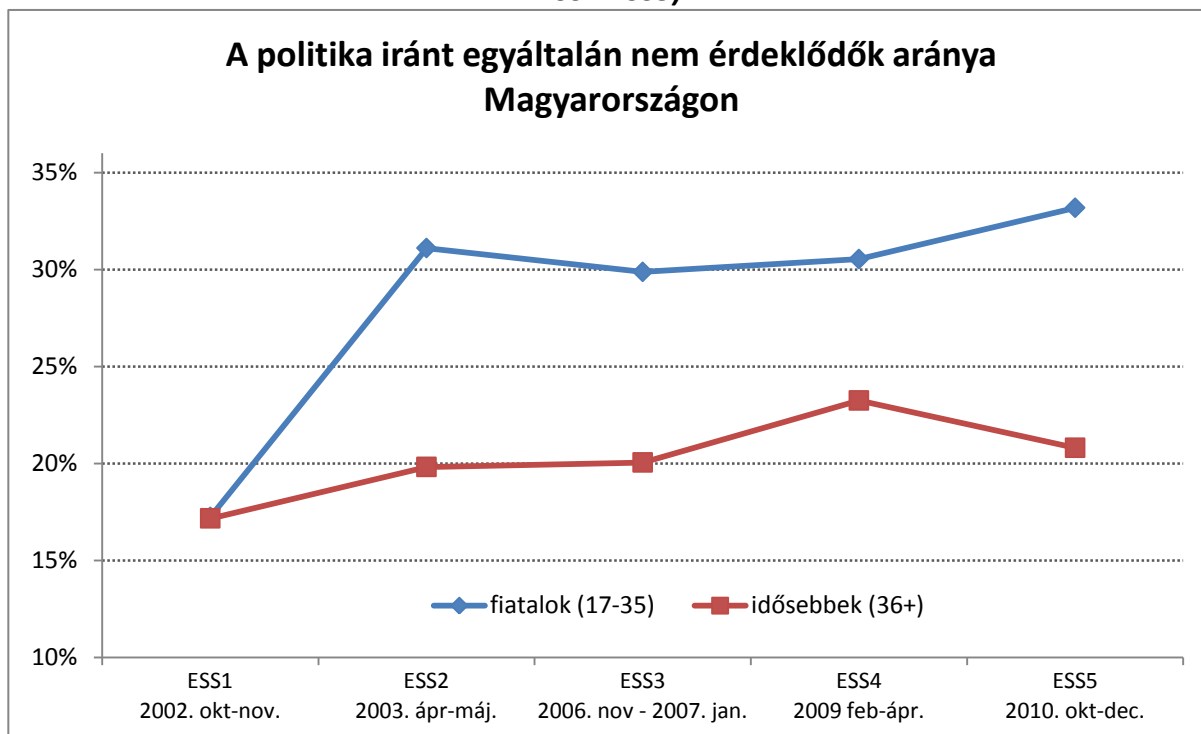
⁵⁶ ESS1 – ESS5, saját számítások

14. ábra: A politika iránt nem érdeklődő fiatalok aránya a V4 országokban (Forrás: ESS1-ESS5)

A 2002-2010 közötti időszakban is megfigyelhető a fiatalok és az idősebbek érdeklődésének eltérő alakulása. Míg 2002 őszén a 17-35 éveseknek és a 35 felettieknek egyaránt 17 százaléka nyilatkozott úgy, hogy egyáltalán nem érdekli a politika, a későbbi adatfelvételek során elmozdult egymástól a két korosztály. A 35 felettiiek körében csak kevéssel emelkedett az érdektelenek aránya, a 17-35 évesek körében azonban majdnem megduplázódott.

15. ábra: A politika iránt nem érdeklődők aránya Magyarországon 2002-2010 között (Forrás: ESS1-ESS5)

4.1.2. Politikával kapcsolatos ismeretek, állampolgári készségek

A politika iránti érdeklődéshez hasonlóan a demokráciával kapcsolatos attitűdök vizsgálatához elengedhetetlen annak áttekintése is, milyen ismeretekkel rendelkeznek a magyar fiatalok a politikáról és a közéletéről. **A középiskolásokkal kapcsolatban Örkény Antal azt állítja, hogy politikai ismereteik sekélyesek, sok esetben zavarosak: nem ismerik a demokratikus intézmények működését, és nem képesek megkülönböztetni egymástól a politika egyes szereplőit.** Tapasztalatai szerint az ismeretszint elsősorban az iskolatípussal, másodsorban a nemmel mutat összefüggést. A férfiak ismeretei magasabbak, mint a női tanulóké, a gimnáziumba és szakközépiskolába járók ismeretszintje pedig magasabb, mint a szakmunkásképzőbe járóké. De az érettségit adó intézménybe járó nők politikai tájékozottsága meghaladja a szakmunkásképzőbe járó férfiakét.⁵⁷

Vizsgálta a politikai ismereteket a középiskolások körében 2005-ben végzett *Iskola és társadalom* kutatás is. **A kérdések a válaszolók lexikális tudását mérték:** azonosítaniuk kellett a kormányzó és az ellenzéki pártokat, be kellett sorolniuk bizonyos intézményeket a hatalommegosztás ágai szerint, 10 hívó szót kellett ideológiai irányzatokhoz sorolniuk, valamint válaszolniuk kellett az Alkotmány tartalmával, illetve az Alkotmánybíróság tevékenységével kapcsolatos kérdésekre. Az eredmények szerint a diákok leginkább a pártviszonyokkal vannak tisztában, legkevésbé pedig a hatalmi ágakkal. **Az intézménytípus nem befolyásolta az ismeretek jellegét** (mindenhol nagyjából azonos válaszok születtek), **de jelentős eltérést hozott az ismeretek szintjében.** Az eredmények alátámasztották Örkény fenti tapasztalatait: a legnagyobb tudással a gimnazisták rendelkeznek, a legkevesebbel a szakmunkások, és bár a fiúk tudásszintje minden iskolatípusban felülmúlja a lányokét, az iskolatípus hatása összességében meghatározóbb.⁵⁸

Nemzetközi képet kapunk a 14 éves fiatalok politikai, állampolgári ismereteiről az 1999-es *CIVED (IEA Civic Education Study)* kutatásból. Az eredmények hasonlóak Örkény megállapításához: **a diákok többsége szinte minden országban tisztában volt az alapvető állampolgári ismeretekkel, de tudásuk sok esetben felszínesnek bizonyult.** Az esetleges feltételezések ellenére **az ismeretek szintje nem függ az országok demokratikus múltjától, tradícióitól** (a legjobban szereplő országok között egyaránt vannak hosszabb és rövidebb demokratikus történelemmel rendelkezők is), **de összefüggést mutat a diákok olvasási-szövegértési képességeivel:** az élboly országai általában jól szerepelnek az ilyen témájú kompetenciamérésekben. A felmérés szerint a magyar diákok összesített eredménye megfelel a nemzetközi átlagnak, lexikális tudásuk pedig az átlag fölött van.⁵⁹

⁵⁷ Szabó A., Kern T. (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. 41.

⁵⁸ Gáti A. (2010): Aktív állampolgárság Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. 21.

⁵⁹ Uo.

9. táblázat: Néhány ismeret-elemre adott helyes válaszok aránya 1. (%; ↓= a magyar eredményekhez képest szignifikánsan alacsonyabb eredmény; ↑=a magyar eredményekhez képest szignifikánsan magasabb eredmény) (Forrás: CIVED 1999)

	Alkotmány tartalma	Törvényre vonatkozó, igaz állítás	Mi a törvények funkciója	Több párt funkciója a demokráciában	Az ENSZ feladata	Szakszervezetek funkciója
GR	80 ↑	73 ↓	81	85 ↑	89	82 ↑
PL	78 ↑	81	84 ↑	82 ↑	89	83 ↑
SE	70	82	59 ↓	75	91	57 ↓
FI	68	84	78	80 ↑	95 ↑	73 ↑
HU	67	81	77	75	88	68
DE	60 ↓	84 ↑	69 ↓	84 ↑	85	44 ↓
PT	60 ↓	72 ↓	60 ↓	84 ↑	88	75 ↑
UK	37 ↓	83	69 ↓	78	79 ↓	49 ↓

A lexikális ismeretek gyakorlati életre történő vonatkoztatását, azaz az alkalmazott tudást vizsgáló feladatokban már rosszabbul teljesítettek fiataljaink. Legjobban a diszkrimináló szituációt sikerült azonosítaniuk, az antidemokratikus kormányzás fölismerésében azonban majdnem a legrosszabb eredményt érték el, s hasonlóan rosszul teljesítettünk a korrupció felismerésében is. A sajtótermékek nagy részének egy kézben történő összpontosulása következményeit viszont a magyar diákok fele helyesen ismerte föl. Olyan kérdések is szerepeltek a kutatásban, amelyek bizonyos információk értelmezését mérték. Az egyik feladatban tény- és véleményállításokat kellett elkülöníteni, a másokban politikai hirdetést kellett értelmezni, és megmondani, mely párt adta ki a hirdetést, illetve hogy mit gondol az adott párt bizonyos kérdésekről. **A magyar diákok a véleményállításokhoz képest valamivel rosszabb arányban tudták azonosítani a tényállításokat, amikor pedig az olvasottakat értelmezniük kellett, és tovább kellett gondolniuk, mert a választ nem lehetett egyszerűen kiolvasni a hirdetésből, a felük már nem is tudott helyesen válaszolni.**⁶⁰

⁶⁰ Uo. 24-25.

10. táblázat: Néhány ismeret-elemre adott helyes válaszok aránya 2. (% , ↓= a magyar eredményekhez képest szignifikánsan alacsonyabb eredmény; ↑=a magyar eredményekhez képest szignifikánsan magasabb eredmény) (Forrás: CIVED 1999)

	Antidemokratikus kormány	Mi történik, ha egy kézbe kerül a sajtópiac nagy része?	Korrupció - példa	Diszkrimináció - példa
GR	67 ↑	71 ↑	72 ↑	67
SE	66 ↑	69 ↑	41 ↓	63
PL	65 ↑	78 ↑	83 ↑	75 ↑
FI	63 ↑	48 ↓	78 ↑	71 ↑
DE	56 ↑	62 ↑	78 ↑	66
PT	55 ↑	34 ↓	64 ↑	68
HU	45	54	54	64
UK	45	49	64 ↑	78 ↑

11. táblázat: Néhány interpretációs kérdésre adott helyes válaszok aránya (% , ↓= a magyar eredményekhez képest szignifikánsan alacsonyabb eredmény) (Forrás: CIVED 1999)

	Vélemény	Tény	Interpretáció		
			Kitől származik az információ?	Mit gondolnak az írók a magas adókról?	Mi mellett áll a hirdető párt?
GR	69 ↑	53 ↑	73 ↓	71 ↓	61 ↑
UK	64 ↑	54	75	78	58 ↑
FI	62 ↑	68 ↑	85 ↑	84 ↑	52
PL	61 ↑	50	58 ↓	81	71 ↑
SE	58	54 ↑	73	75	62 ↑
HU	53	48	78	77	49
PT	45 ↓	25 ↓	55 ↓	77	51
DE	42 ↓	53	81 ↑	77	48

A politika értelmezésének képességét mérő elemeket az ESS felmérések is tartalmazzák. A válaszadóknak háromfokú skálán kell értékelniük, milyen gyakran érzik nehéznek a politika megértését. A 2001-es és a 2006/2008-as adatfelvétel során a vizsgált államok fiataljainak (25 év alattiak) kicsit kevesebb, mint harmada ismerte el, hogy gyakran vagy rendszeresen vannak nehézségei e téren (legkevesebben Észtországban és Szlovákiában). A legrosszabb eredményeket a finnek és görögök produkálták mindkét felvétel alkalmával (jócskán 50 százalék fölött). **Térségünkben 2006-2008-ra Magyarország a legutolsó helyre került (51 százalék).** Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a két adatfelvétel között hazánkban nőtt meg legnagyobb mértékben a politika megértésével küzdők aránya (16 százalékkal). Másrészt pedig annak, hogy a korábbi „éllovas” Lengyelországban (az új EU-tagállamok közül Észtországgal együtt egyedüliként) csökkent a megértési nehézséggel rendelkezők aránya (47-41 százalék), miközben Csehországban nagyjából változatlan maradt (47-49 százalék). A régi tagállamok közül hozzánk hasonlóan magas értékkel rendelkezik Görögország (55 százalék), Finnország (50 százalék) és Nagy-Britannia (46 százalék).⁶¹ **Az adatok tanúsága szerint kimutatható az összefüggés a politikai érdeklődés és a politika megértése között: a politika nem értése együtt jár a politika iránti érdektelenséggel.** Bár a korreláció egyetlen állam esetében sem erős, a tendencia alapján az államok többségében erősödött 2001 óta. Az összefüggés leginkább az északi államokban, Svéd- és Finnországban mutatható ki, legkevésbé pedig a mediterrán országokban. A két csoport között helyezkednek el a posztoszocialista államok.⁶²

12. táblázat: Milyen gyakran tartja bonyolultnak a politika megértését? (1 - szinte soha; 3 - szinte mindig, %, Vastag: 25 év alatti válaszadók arányai; normál: 25 év fölötti válaszadók arányai) Forrás: ESS (2001; 2006/2008)

	2001			2008		
	1	2	3	1	2	3
CZ	16	37	47	19	33	49
	24	45	32	20	40	40
DE	24	42	34	19	43	38
	35	41	25	30	42	28
EE	25	42	33	24	48	28
	24	37	39	27	42	31
FI	13	38	49	14	36	50
	21	30	48	25	32	43
GR	18	17	65	18	27	55
	18	19	63	32	26	43

⁶¹ Uo. 36.

⁶² Uo. 38.

HU	29	36	35	18	31	51
	29	33	38	24	30	46
PL	19	34	47	23	36	41
	23	33	44	24	31	44
PT	31	31	38	17	42	41
	23	36	41	22	36	43
SE	29	33	38	26	35	39
	34	40	26	36	38	26
SI	21	43	37	20	39	41
	28	36	35	26	40	34
UA	28	36	36	19	37	45
	33	38	28	26	27	47
UK	13	41	46	16	38	46
	25	35	40	27	35	38

A fenti táblázat alapján összefüggés látszik az életkor és a politika megértésének nehézsége között: az országok nagy részében a 25 évnél idősebbek körében kisebb-nagyobb mértékben, de általában alacsonyabb a nehézségeket tapasztalók aránya, mint a fiatalok körében. Kivételt képez mindkét évben Észtország és Portugália, a 2001-es adatfelvételkor Magyarország, a 2006-2008-as méréskor pedig Lengyelország és Ukrajna.

4.1.3. Politikába vetett bizalom

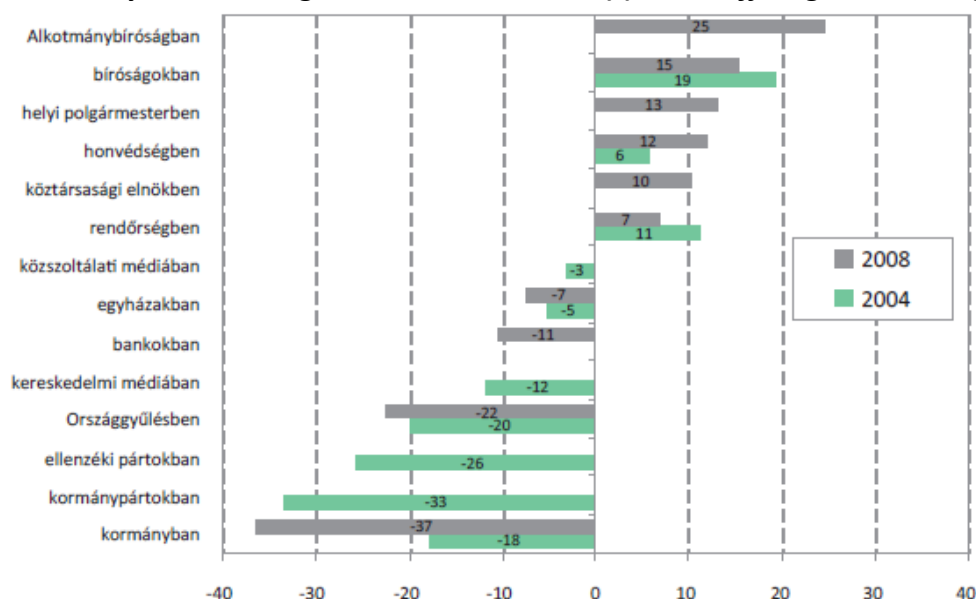
A politika iránti érdeklődés és a vele kapcsolatos ismeretek tanulmányozása során már kaptunk egy első benyomást arról, milyen a fiatalok hozzáállása a politikához. Következő lépésként megvizsgáljuk, mennyire bíznak az egyes intézményekben, illetve a politikai rendszer egészében.

Az 1990-es évekből Szabó és Örkény már idézett kutatásában találunk a politikával kapcsolatos érzelmeket mérő kérdéseket. A diákoknak egy 35 kifejezésből álló listáról kellett megmondaniuk, hogy szeretik-e az adott jelenséget vagy sem. A kifejezések a politika széles spektrumát fogták át: szerepeltek köztük intézmények, ideológiák, szimbólumok, tisztségek, a tisztségeket betöltő személyek, politizálási formák, nemzetek és etnikumok. A diákok jó része nem minden esetben tudta értékelni az adott fogalmat, aminek az ismerethiány vagy a bizonytalanság is oka lehet. A 35 fogalmat a kutatók hat egységbe rendezték: (1) közhatalmi funkciók és szereplők; (2) politikai alapintézmények; (3) politikai pártok képviselői; (4) politikai ideológiák és orientációk; (5) szimbolikus és materiális értékek; (6) kisebbségek. **Az eredmények**

alapján a diákok szinte mindegyik tematikus egységhez negatívan viszonyultak, kivéve a materiális javakat. Az eltérő iskolatípusokban tanuló diákok között csak a pártok képviselőinek megítélésében nem volt különbség: hozzájuk mindannyian hasonlóan negatívan viszonyultak. A többi tematikával kapcsolatban a gimnazisták bizonyultak a legkevésbé negatívnak, a szakmunkástanulók a legelutasítóbbnak, a szakiskolások pedig a két csoport között helyezkedtek el.⁶³

A fiatalok attitűdjéről legátfogóbb képet adó *Ifjúság* kutatások tragikus bizalomhiányt mutatnak a politika két fő intézménye, az Országgyűlés és a kormány iránt, a legmagasabb bizalmat pedig az Alkotmánybíróság és a bíróságok iránt mérik. Talán meglepő, hogy a bizalomranglétrán harmadik helyen szerepelnek a helyi polgármesterek, maguk mögé utasítva a honvédséget, a köztársasági elnököt és a rendőrséget is. A 2004-es és a 2008-as adatfelvétel között minden intézmény iránt csökkent a bizalom, kivéve a honvédséget, amelynek a bizalomértéke a duplájára nőtt.⁶⁴

16. ábra: intézményekbe vetett bizalom 2004-2008 (Mennyire bízik a következő intézményekben? Átlagok a -100 – 100 skálán) (Forrás: *Ifjúság* 2004, 2008)⁶⁵

Az adatok mélyebb értelmezése kedvéért érdemes csoportosítani a felmérésben szereplő intézményeket a napi (párt)politika szereplőire, a politikai élet részét képező, de a pártpolitikától független intézményekre, a rendvédelmi szervekre, valamint a mostani kutatásunk szempontjából kevésbé releváns egyéb intézményekre (egyházak, bankok).

⁶³ Gáti A. (2010): Aktív állampolgárság Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. 32.

⁶⁴ Szabó A., Bauer B. (szerk.) (2009): *Ifjúság* 2008. Gyorsjelentés. 111.

⁶⁵ Szabó A., Kern T. (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. 55.

13. táblázat: Bizalmi szintek egyes intézményi kategóriákban (Forrás: Ifjúság 2004, 2008)

Intézmény	Pontszám 2004	Pontszám 2008
Napi politikai / pártpolitikai intézmények (átlagpont)	-24,2	-15,3
Helyi polgármester	n.a.	13
Országgyűlés	-20	-22
Ellenzéki pártok	-26	n.a.
Kormánypártok	-33	n.a.
Kormány	-18	-37
Független politikai intézmények (átlagpont)	19	16,6
Alkotmánybíróság	n.a.	25
Bíróságok	19	15
Köztársasági elnök	n.a.	10
Rendvédelmi intézmények (átlagpont)	8,5	9,5
Honvédség	6	12
Rendőrség	11	7
Egyéb (egyházak, bankok)	-5	-9

Az adatok arra utalnak, hogy a fiatalok legkevésbé a napi politikai csatározások főszereplőiben, a pártpolitika, a hatalmi politika eszközének tekintett intézményekben bíznak, leginkább pedig a politikai élet részét képező, de függetlennek tekintett intézményekben. Az eredmények alapján a csoportosításból két intézmény lóg ki: a helyi polgármesterek, akik a harmadik legmegbízhatóbb intézménynek számítanak, pedig sokan közülük a pártpolitika aktív szereplői. Ennek magyarázata lehet, hogy a helyi ügyekben, a településmenedzsmentben a válaszadók számára kevésbé látható, kevésbé közvetlen módon van jelen a pártpolitika, a szereplőket kevésbé azonosítják a politika szereplőiként. A kisebb településeken pedig döntő többségben vannak a független polgármesterek. A köztársasági elnöki intézmény viszonylag alacsony bizalmi szintje is figyelemreméltó. Betöltője a politikai közvélemény-kutatásokban hagyományosan a legnépszerűbb politikusként jelenik meg, az *Ifjúság* kutatások szerint mégsem élvezi a fiatalok túlnyomó bizalmát. Elképzelhető az is, hogy a 2008-as adatfelvételkor aktuálpolitikai okok álltak a háttérben (Sólyom László aktívan belépett a napi politika szférájába, határozottan lépett fel az akkori miniszterelnökkel, Gyurcsány Ferencsel szemben). Mivel csak egyetlen pillanatfelvétel áll rendelkezésünkre, nem lehet biztos magyarázatot találni a jelenségre.

A csoportosítás során kapott átlagértékek abba az irányba mutatnak, ami az *Aktív fiatalok Magyarországon, 2012* kutatócsoport egyik kiinduló hipotézise volt: **a fiatalok különbséget tesznek a pártpolitika és a tágabb értelemben vett politika között, márpedig az előbbiben nem bíznak, attól elhatárolódnak.**⁶⁶

⁶⁶ Ezt a véleményt képviseli Szabó és Kern is: „Álláspontunk szerint a 15–29 évesek egy része nincs is teljesen tisztában a politika fogalmával, úgy véljük, hogy a nyolcvanas évekhez hasonlóan a politikát a „nagypolitikával”

Az intézményekbe vetett bizalom kérdésével az *Aktív fiatalok, 2012* kutatás is foglalkozott, és eredményeit összehasonlította az *Ifjúság 2008* kutatás mintájának hallgatókra leszűkített almintájával. Az *Aktív fiatalok Magyarországon, 2012* kutatás által vizsgált öt intézmény bizalmi sorrendje megegyezik a teljes *Ifjúság* kutatásban látott sorrenddel, de eltér az *Ifjúság* kutatás hallgatói almintájának sorrendjétől. Az összmintás *Ifjúság* kutatáshoz hasonlóan az *Aktív fiatalok Magyarországon, 2012* kutatás szerint is az Alkotmánybíróságban bíznak leginkább az egyetemisták, amit a bíróság, a rendőrség, a bankok és végül az Országgyűlés követ. Az *Ifjúság 2008* hallgatói almintájának bizalom sorrendje ugyanakkor eltér ettől: a teljes mintához és az *Aktív fiatalok Magyarországon, 2012* kutatáshoz képest is jóval kisebb a bíróságok, és jóval nagyobb a bankok iránti bizalom. Az *Ifjúság 2008* hallgatói almintájának bizalmi rangsora így a következő: Alkotmánybíróság, bankok, rendőrség, bíróság, Országgyűlés.

14. táblázat: Intézményi bizalom az egyetemisták/főiskolások körében (100=teljes bizalom, 0=nincs bizalom)⁶⁷

	Aktív Fiatalok, 2012	Ifjúság 2008 hallgatói al minta
Alkotmánybíróság	54	58
Bíróság	52	38
Rendőrség	48	45
Bankok	31	52
Országgyűlés	28	33

A közép-magyarországi régió felsőoktatási intézményeinek elsőéves nappali tagozatos hallgatói körében a 2010-2011-es tanévben végzett *Egyetemes értékek az egyetemen* felmérés is a közbizalom alacsony szintjét mérte a célcsoport körében (1-4 skálán, ahol 1=egyáltalán nem bízunk, 4=nagyon bízunk). Az utolsó helyen a politikusok végeztek, eggyel előttük pedig a parlament.⁶⁸

15. táblázat: Intézményi bizalom a közép-magyarországi régió hallgatóinak körében (Átlagok az 1 - egyáltalán nem bízunk, 4 - nagyon bízunk skálán) (Forrás: *Egyetemes értékek az egyetemen*)

Intézmények sorrendje	Átlagpontok
Igazságszolgáltatás	2,57
Önkormányzat	2,54
Civil társadalom	2,53
Rendőrség	2,44
Parlament	1,98
Politikusok	1,61

---

azonosítja. A lokális ügyekben való eligazodást és részvételt nem tekintik politikának.” Szabó A., Kern T. (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. 51.

⁶⁷ Róna D., Sörös A. (2012): A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között? 123.

⁶⁸ Arapovics M. (2011): A közbizalom szintje az egyetemisták és főiskolások körében. 35-37.

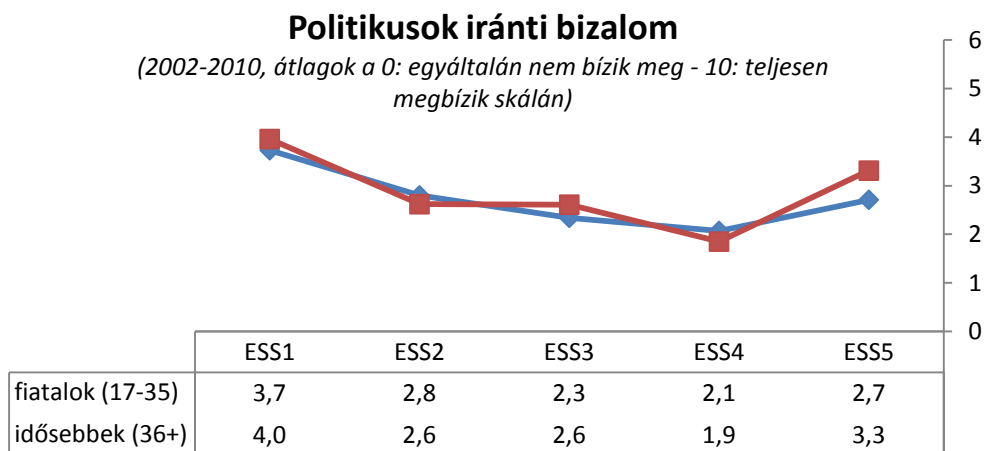
Az ESS adatai szerint a közvetlen politikai intézményekkel kapcsolatos bizalmatlanság még európai viszonylatban is kiemelkedő a magyar fiatalok körében. Az európai felmérés szerint 2008 folyamán az Országgyűlésbe vetett bizalom mértéke a magyar 15-29 évesek körében 28 országot tekintve a 21., a pártok tekintetében pedig a 23. legalacsonyabb volt, messze elmaradva az uniós átlagtól.⁶⁹

16. táblázat: Intézményi bizalom magyar és európai fiatalok körében (Forrás: ESS 2008)

Intézmény	Magyar átlag (0-10 skála)	Európai átlag (0-10 skála)
Országgyűlés	3,17	4,07
Pártok	2,21	3,15

Az ESS adatbázisain végzett saját számításaink azt mutatják, hogy a politikusokba és az Országgyűlésbe vetett bizalom hasonló pályát írt le a 35 év alatti fiatalok és az idősebbek körében 2002 és 2010 között. A két korcsoportban kapott átlagos bizalmi szintek csak kis mértékben tértek el egymástól, és a kevésbé bizalmatlan címen felváltva osztoztak a fiatalok és a 35 feletti. A 2010-es két országos választás után azonban az idősebbek körében jelentősebben nőtt a bizalmi szint. Ez azt eredményezte, hogy **2010 végére a fiatalok kevésbé bíztak a politikusokban és az Országgyűlésben, mint a 35 évnél idősebbek**. A két csoport közötti eltérés az eddigi legnagyobb mértékűre nőtt.⁷⁰

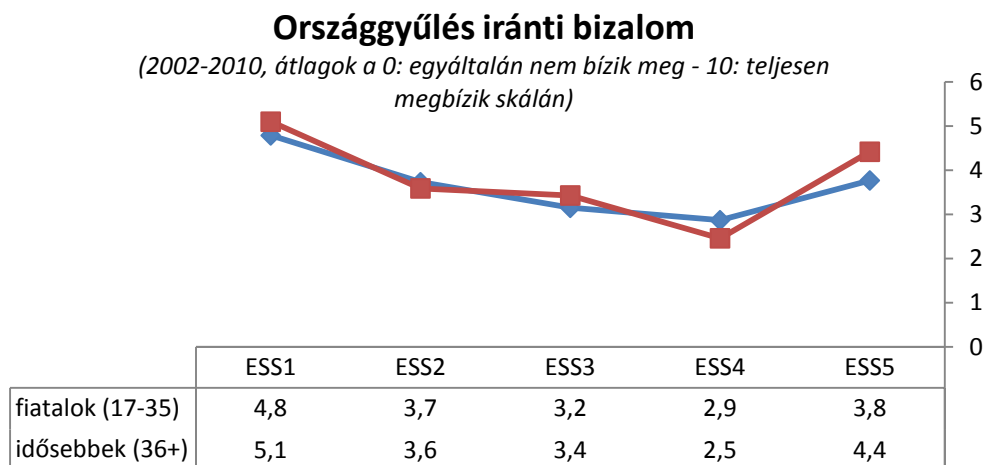
17. ábra: Politikusok iránti bizalom 2002-2010 (Forrás: ESS1-ESS5)

⁶⁹ Szabó A., Kern T. (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. 54.

⁷⁰ ESS1 – ESS5, saját számítások.

18. ábra: Országgyűlés iránti bizalom 2002-2010 (Forrás: ESS1-ESS5)

A politikába vetett bizalommal összefüggően a fiatalok nem értékelik nagyra a politikusok irányukba mutatott figyelmét, saját politikai súlyukat, beleszólásuk lehetőségét. Az *Ifjúság 2008* adatai szerint a megkérdezettek nagyjából háromnegyede úgy érzi, hogy a politikusokat nem érdekli a fiatalok véleménye. A válaszadók szerint az országos politikusok még a helyi politikusoknál is kevésbé figyelnek az ifjúság álláspontjára. Nem meglepő ez alapján, hogy úgy érzik, alapvetően nincs beleszólásuk a közügyekbe, különösen nem az országos ügyekbe. **A beleszólási lehetőségek megítélése annál pozitívabb, minél magasabb a kérdezett iskolai végzettsége, és ezzel párhuzamosan a politika iránti érdeklődése.** Ugyanakkor még a diplomásoknak is csak 27, illetve 21 százaléka vélekedik pozitívan a politikai aktivitás esetleges eredményéről. **A beleszólás megítélésével pozitív korrelációban van a tájékozottság** is: akik tájékozódnak a helyi közelet ügyeiről, azok kétszer akkora arányban vélekednek a politikába való beleszólás pozitív lehetőségeiről, illetve arról, hogy a politikusokat mennyire érdekli a 15-29 évesek véleménye.⁷¹

Az *Aktív fiatalok Magyarországon, 2012* kutatás szintén foglalkozott a beleszólási lehetőségek szubjektív megítélésével. Arra a kérdésre, hogy 5-ös skálán (1=egyáltalán nem ért egyet, 5=teljesen egyetért) mennyire értenek egyet azzal, miszerint a fiataloknak kevés beleszólásuk van abba, hogy mit csinál a kormány, a megkérdezettek 3,67 átlagpontot adtak, ami rosszabb érték, mint az *Ifjúság 2008* kutatás hallgatói almintájának véleménye (2,98 átlagpont). A kutatásban arra is rákérdeztek, mennyire elégedettek az egyetemisták a demokrácia működésével (1=egyáltalán nem, 4=teljesen): A válaszok átlaga itt is aggasztóan alacsony, 1,85.⁷²

A politika diszkreditációját mutatja az *Iskola és társadalom* felmérések azon kérdése is, amely a politika, a részvétel és a pártok hasznosságára vonatkozik. A 2005-ös és 2008-as kutatás eredményei megerősítik a korábbi megállapítást, miszerint a fiatalok legkevésbé a politikusokban és a pártokban bízunk. Ezt jelzi, hogy a válaszadók nagy arányban egyetértettek

⁷¹ Szabó A., Bauer B. (szerk.) (2009): *Ifjúság 2008*. Gyorsjelentés. 108.

⁷² Róna D., Sörös A. (2012): *A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között?* 122.

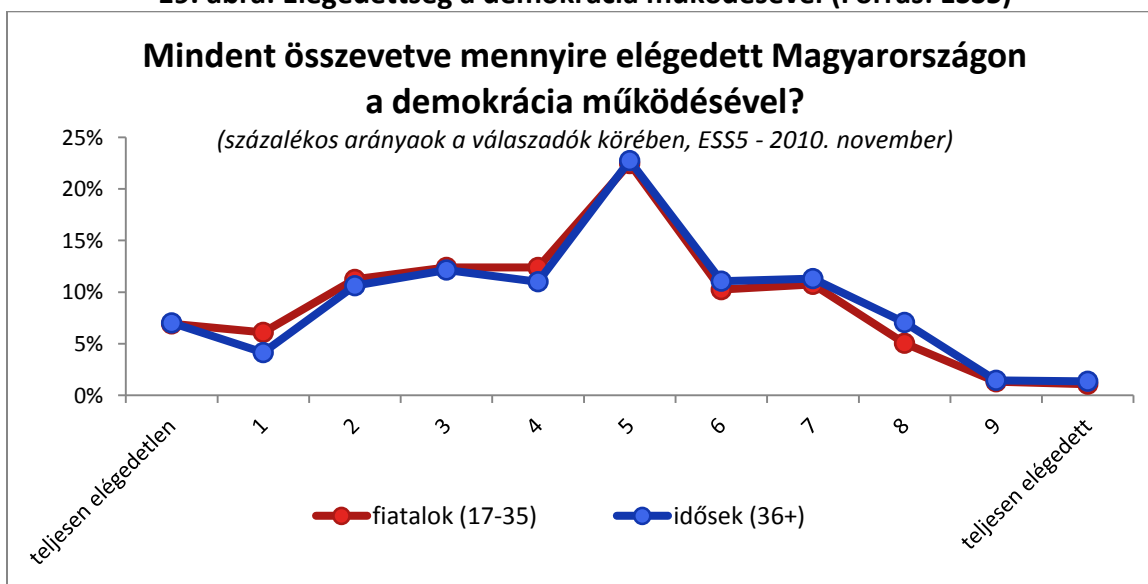
azokkal az állításokkal, hogy Magyarországon szükség lenne a politikusi gárda lecserélődésére, és hogy a pártok csak a politikusok karrierjének egyengetéséről szólnak. Érdekes ugyanakkor, hogy ez a bizalmatlanság nem veszi el teljesen a hitüket a politikai részvételben. Sőt, ez a hit még erősödött is 2008-ra. Ezzel összhangban a politika hasznosságába vetett hit sem süllyedt nagyon kritikus szintre: a középiskolások továbbra is inkább hasznosnak tartják a politikát.⁷³

17. táblázat: Politikusokról, politikáról alkotott vélemények („Mennyire értesz egyet a következő kijelentésekkel?”) (Átlagpontszámok százfokozatú skálán, 0= egyáltalán nem, 100= teljesen) (Forrás: Iskola és társadalom 2005, 2008)

	2005	2008
Magyarországnak arra lenne szüksége, hogy lecserélődjön a politikusi gárda	75	82
A politikai pártok csak arra jók, hogy a politikusok megcsinálják a maguk karrierjét	74	74
A politikában való részvétel meg tudja változtatni az emberek életét Magyarországon	60	66
A politikának nincsen semmi haszna	47	46

Az ESS 2010-es 5. hulláma szerint a magyar fiatalok 48 százaléka elégedetlen a magyar demokrácia állapotával (1-10-es skálán az 1-4 értékeket választotta), 28 százaléka elégedett (6-10-es értékek), 22 százaléka pedig középre helyezte magát (elégedett is, meg nem is). A demokráciával való elégedettség tekintetében nincs jelentős különbség a fiatalok és a 35 évnél idősebbek attitűdje között, bár a fiatalok egy hajszálnyival talán elégedetlenebbek.

19. ábra: Elégedettség a demokrácia működésével (Forrás: ESS5)

⁷³ Válogatott anyagok az Iskola és társadalom 2008 kutatásból. 3.

4.1.4. Fiatalok demokráciaképe

A fiatalok politikáról vallott lesújtó véleménye után fel kell tennünk a kérdést, hogy a jövő generációja a rendszer egészére is kivetíti-e megállapításait, elutasító-e a demokráciával szemben is. Ennek vizsgálatához először azt kell látnunk, mit értenek a fiatalok pontosan demokrácia alatt. Ennek megértéséhez az *Iskola és társadalom* kutatások kínálnak elsődleges fogódzót.

Az *Iskola és társadalom 2005* felmérés alapján a középiskolások passzívan értelmezik a demokráciát: elsősorban személyes „védőpajzs” látják, ami az állam beleszólása ellen védi őket, nem pedig olyan eszköznek, amely a beleszólás, az aktivitás lehetőségét biztosítja számukra. A demokrácia elemei közül a tizenévesek legtöbbje személyes biztonságot vár a demokráciától: a magánélet tiszteletben tartását, törvény előtti egyenlőséget. Jóval kevesebben tartják részének a többpártrendszert, az egyesülési szabadságot, a beleszólást a politikába és a kisebbségi jogok érvényesülését.⁷⁴

18. táblázat: Tizenévesek demokráciaképe (Forrás: *Iskola és társadalom 2005*)

Mennyire része a demokráciának:	Átlag (1–5)	Szórás
...a törvény előtti egyenlőség?	4,11	1,17
...a magánélet tiszteletben tartása?	4,10	1,14
...a törvények betartása?	4,10	1,19
...a társadalmi igazságosság?	3,99	1,15
...a szólásszabadság?	3,99	1,18
...a politikai választás lehetősége?	3,76	1,21
...a társadalmi különbségek csökkentése?	3,72	1,50
...az egyesülési szabadság?	3,71	1,32
...a szolidaritás a rászorulókkal?	3,69	1,34
...a politikába való beleszólás lehetősége?	3,65	1,47
...a többpártrendszer?	3,31	1,34
...a kisebbség jogainak érvényesülése?	3,21	1,29

A válaszokból részben a Kádár-korban tapasztalthoz hasonló etatista-individualista államfelfogás köszön vissza ránk. A fiatalok ezt a mintát azonban nem szüleiktől vették át, hanem részben saját tapasztalataik, részben pedig a politikai szocializáció folyamán maguk alakították ki. Elvük mintha úgy volna: „az állam ne szóljon bele a polgár életébe, cserébe a polgár sem szól bele a politikába.” Erre utal a magánélet tiszteletben tartása igényének vezető szerepe, szemben a beleszólás lehetőségének és a többpártrendszer igényének hátulra

⁷⁴ Csákó M. (2007): Tizenévesek demokráciaképe. 1-3.

sorolásával. Az egyensúly fenntartása érdekében a polgárok még elvárják az állam segítő kezét is (társadalmi igazságosság biztosítása). A politikai szabadságjogok fontosságának megítélése nem egységes: míg a szólásszabadság az élbolyban található, a választás lehetősége és az egyesülési szabadság már csak a középmezőnyben kapott helyet. Utóbbi valószínűleg szintén az individualista, széttöredezett, bizalomhiányos beállítottság jelének tekinthető. Ehhez kapcsolódik az eredmény is, hogy a fiatalok nem tartják a demokrácia központi elemének sem a rászorulókkal való szolidaritást, sem a kisebbségi jogok érvényesülését. Érdekes megvilágításba helyezi ezt az eredményt, ha belegondolunk, hogy a demokrácia egyik lényegi eleme éppen a kisebbség jogainak védelme a többség zsarnokságának megakadályozása érdekében.

A köz iránt érdektelen, passzív, individualista emberkép rajzolódik ki Szalai Erzsébet 2011-ben végzett kvalitatív kutatásából is. Mélyinterjúiból az derül ki, hogy a fiatalok döntő többsége a magyarországi helyzethez való viszonyában felületes és bizonytalan beállítódással rendelkezik, ezen felül alapvetően apolitikus. Mindenhol csak agressziót, erős megosztottságot, széthúzást érzékel. Interjúalanyai ki is mondják: ők maguk kizárólag a saját egyéni kijáró útjukat keresik (a jövőt tekintve is), és/vagy a külföldre való távozás gondolatát fontolgatják.⁷⁵

Bár az *Iskola és társadalom* kutatás vezetője arra a következtetésre jutott, hogy **nem különíthető el egymástól világosan két demokrácia-felfogás** (egy politikai és egy szociális-társadalmi), mégis vannak a tizenévesek között olyanok, akik hajlamosabbak politikai intézményekre és részvételre – azaz szabadságra – gondolni, amikor demokráciáról van szó, és vannak olyanok, akik inkább az egyenlőség és testvériség eszményéhez kapcsolódó elemekre asszociálnak. A megkérdezettek körülbelül 20-20 százaléka osztja a szociális és a politikai jelleg felé hajló demokráciaképet, 60 százalékuk pedig kiegyensúlyozott, azaz vegyes képpel rendelkezik. Az adatok szerint a válaszadók demokráciafelfogása nem függ az iskolatípustól és az életkortól, de korrelál a nemmel: a lányok hajlamosabbak szociális jelleget tulajdonítani a demokráciának, a fiúk pedig inkább politikait.⁷⁶

A 2008-as *Iskola és társadalom* felmérés nem mutatott változást a fiatalok demokrácia-felfogását illetően. Továbbra is a magánélet tiszteletben tartását, a törvények betartását, a szólásszabadságot, a törvény előtti egyenlőséget és a társadalmi igazságosságot tartották leginkább a demokrácia részének, míg a demokrácia politikai elemeinek (politikai választás lehetősége, egyesülési szabadság, beleszólás a politikába, többpártrendszer) ezúttal is kisebb jelentőséget tulajdonítottak. A kisebbségi jogok érvényesülése 2008-ban is a legutolsó helyre került, vagyis a fiatalok szerint ez tartozik bele legkevésbé a demokrácia fogalmába.

---

⁷⁵ Szalai E.: Koordinátákon kívül.

⁷⁶ Csákó M. (2007): Tizenévesek demokráciaképe. 7-9.

19. táblázat: A demokráciáról alkotott fogalom (Kérdés: „Milyen mértékben tartoznak bele szerinted az alábbiak a demokrácia fogalmába?”, átlagpontoszámok 1–5 skálán, 1 - egyáltalán nem, 5 - teljesen) (Forrás: Iskola és társadalom 2008)⁷⁷

Elemek	Összes
67.2 A magánélet tiszteletben tartása	4,13
67.5 A törvények betartása	4,11
67.8 A szólásszabadság	4,06
67.12 A törvény előtti egyenlőség	4,03
67.10 A társadalmi igazságosság	3,99
67.3 A politikai választás lehetősége	3,88
67.7 Az egyesülési szabadság	3,77
67.6 A politikába való beleszólás	3,64
67.4A társadalmi különbségek csökkentése	3,63
67.9 A szolidaritás rászorulókkal	3,63
67.11 A többpártrendszer	3,39
67.1 A kisebbségi jogok érvényesülése	3,23

A demokráciaelemek személyes fontosságával kapcsolatos válaszok összehasonlítása alapján általánosságban megállapíthatjuk, hogy 2005-höz képest 2008-ra szinte minden elem fontosabbá vált a fiatalok számára. Kivételt jellemzően a szociális elemek jelentenek: csökkent ugyanis a társadalmi igazságosság és a törvény előtti egyenlőség (-4 pont), valamint a társadalmi különbségek csökkentése és a rászorulókkal való szolidaritás (-1 pont) fontossága. Jelentősen nőtt ugyanakkor a politikával kapcsolatos demokráciaelemek jelentősége a fiatalok szemében (a változás mértéke szerinti sorrendben: többpártrendszer, egyesülési szabadság, politikai választás lehetősége, beleszólás a politikába, szólásszabadság). Ennek hatására megváltozott a 2005-ben tapasztalat sorrend is: a politikával kapcsolatos elemek 2008-ra a rangsor jellemzően alsó feléről a középmezőnybe küzdötték fel magukat. A magánélet tiszteletben tartásának fontossága 2008-ban is biztosan őrizte vezető helyét csakis úgy, ahogy a kisebbségi jogok érvényesülésének fontossága is messze leszakadva a mezőnytől állt továbbra is az utolsó helyen – az emelkedés ellenére is.

20. táblázat: Demokráciaelemek személyes fontossága (Kérdés: „Mennyire tartod fontosnak a következőket?”, átlagpontoszámok százfokozatú skálán, 0 - egyáltalán nem, 100 - teljes mértékben) (Forrás: Iskola és társadalom 2005, 2008)

Elemek (a 2005-ös pontok szerinti sorrendben)	2005	2008	Változás
Magánélet tiszteletben tartása	82	87	+5
Törvények betartása	74	76	+2
Szólásszabadság	73	76	+3
Törvény előtti egyenlőség	73	69	-4
Társadalmi igazságosság	68	64	-4

⁷⁷ Válogatott anyagok az Iskola és társadalom 2008 kutatásból. 1. diakkapu.hu/downloads/tablagyujtemeny.doc

Szolidaritás a rászorulókkal	65	64	-1
Társadalmi különbségek csökkentése	61	60	-1
Politikai választás lehetősége	61	66	+5
Egyesülési szabadság	57	63	+6
Beleszólás a politikába	56	60	+4
Többpártrendszer	46	65	+19
Kisebbségi jogok érvényesülése	42	46	+4

Bár e két kutatás összehasonlításából nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket, és a három év alatt bekövetkezett változások alapján nem beszélhetünk trendekről, az átrendeződés magyarázatát kereshetjük – többek között – a politikai helyzet változásában. Feltételezhetjük, hogy a kiéleződő politikai konfliktus, a baloldali pártok és a kormány népszerűségvesztése, a 2006-tól élesedő politikai és erkölcsi válság egyrészt fokozta a fiatalok érdeklődését a politika iránt, másrészt növelte a demokratikus jogok és lehetőségek, mint a válság megoldását szolgáló eszközök fontosságát a szemükben.

A demokrácia-felfogással ellentétben a demokráciaelemek fontossága összefüggést mutat a válaszadók iskolatípusával: személyes életükben leginkább a gimnazisták tartják fontosnak a demokrácia elemeit, legkevésbé a szakiskolások, a szakközépiskolások pedig kettejük közt helyezkednek el.⁷⁸ Csákó Mihály szavaival élve: „minél magasabb presztízsű iskolatípusban tanul valaki, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a demokráciát nem üres játéknak tekinti, hanem olyasminek, ami személyesen is fontos a számára”⁷⁹.

A 2008-as adatokat elemezve Csákóhoz hasonlóan Murányi István is arra jutott, hogy nem különíthető el élesen két demokrácia-értelmezés (ő „civil demokrácia” és „politikai demokrácia” típusokat igyekezett megkülönböztetni)⁸⁰. Törésvonalat inkább abban látott, hogy ki azonosul egyáltalán valamilyen demokrácia-értelmezéssel, és ki utasítja el az értelmezéstípusokat. Meglátása szerint a kulturális szempontból kedvező szociokulturális környezet (gimnazisták, kvalifikált szülők) együtt jár a demokrácia-értelmezésekkel való azonosulással, a kedvezőtlen kulturális környezet pedig az értelmezéstípusok elutasításával. A család anyagi helyzete egyik típusnál sem differenciál, a nemi hovatartozásnak pedig csak a „civil demokrácia” típussal való azonosuláskor van szerepe.⁸¹ Nyüsti Szilvia a 2008-as adatok alapján gyenge és erős demokráciakép-típusokat különböztetett meg, és összefüggést mutatott ki a nemmel, az életkorral, az intézménytípussal, a szülők végzettségével, valamint a család jövedelmi helyzetével: erős demokráciaképpel inkább a lányok, az idősebbek, a szakközépiskolába és a gimnáziumba járók, valamint a magasan képzett szülők gyermekei rendelkeznek. Némileg meglepő, hogy a család jövedelmi helyzete fordított kapcsolatban van a demokráciatípusokkal:

⁷⁸ Gáti A. (2010): Aktív állampolgárság Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. 44.

⁷⁹ Csákó M. (2007): Tizenévesek demokráciaképe. 11.

⁸⁰ Murányi a „civil demokrácia” típusba sorolja a felvilágosodás eszméit tükröző hármasszó, az egyéni és a kisebbségi jogok, valamint a társadalmi szintű normatív elvárások együttes preferálását, a „politikai demokráciába” pedig a politikai választás és beleszólás mellett a többpártrendszer együttes hangsúlyozását. ld. Murányi I. (2010): Tizenévesek előítéletessége és demokráciához való viszonya. 52.

⁸¹ Uo. 53.

az erős demokráciaképet nagyobb arányban támogatják a kevésbé jó anyagi háttérrel jellemezhető fiatalok.⁸²

Összefoglalva tehát a magyar fiatalok demokráciaképét, abban nagy jelentőséget kapnak a személyes és anyagi biztonsággal összefüggő elemek, háttérbe szorulnak viszont a politikai és szociális jogok, értékek. Az adatok a kisebbségekkel és a marginális pozícióban lévőkkel szembeni tolerancia és szolidaritás alacsony szintjéről tanúskodnak.

Hogy jobban tudjuk értelmezni e megállapításokat, érdemes vetni egy pillantást a nemzetközi összehasonlításra is. Az ISSP kutatás 2004. decemberi hulláma vizsgálta mind az állampolgári jogok fontosságát, mind a demokratikus jogokhoz való viszonyt. Bár az eltérő tartalmú és megfogalmazású kérdések miatt a két kutatás érdemben nem hasonlítható össze, mégis kaphatunk egy benyomást arról, mennyire tér el a magyar fiatalok demokráciaképe a környező országokétól. Az *Iskola és társadalom* kutatás és az ISSP eredményei közötti legnagyobb különbség, hogy a nemzetközi felmérés jóval magasabb fontossági értékeket mért minden egyes elemnél, mint a magyar kutatás. Ennek oka talán a kérdésfeltevésben keresendő: az ISSP megválaszolásakor a válaszadó passzív, „fogadó” szerepben érezhette magát, a kérdések mások feladataként tüntették föl a jogok biztosítását (pl. „*emberek kapjanak több lehetőséget*”, „*kormányzati szervek ismerjék el*”, „*minden állampolgár megfelelő színvonalon éljen*”). Az értékek összehasonlítása helyett érdekesebb ezért a fontossági sorrendre koncentrálni. A magyarországi 18-35 évesek és a 36 évnél idősebbek egyaránt a mindenki számára megfelelő életszínvonalat és az egyenlő bánásmódot tartották a két legfontosabb jognak, utánuk a beleszólással kapcsolatos jogok következtek, majd a kisebbségi jogok elismerése és az állampolgári engedetlenség eszközeinek alkalmazása. Korosztályok közötti különbség egyedül a kisebbségi jogokkal kapcsolatban jelentkezett: ezek kevésbé fontosak a fiatalok, mint az idősek számára.⁸³

21. táblázat: Vélemények egyes demokratikus jogok fontosságáról (átlagok, 1 - egyáltalán nem fontos, 7 - nagyon fontos) (Forrás: ISSP 2004)

	fiatalok (18-35)	idősebbek (36+)
Minden állampolgár megfelelő színvonalon éljen.	6,54	6,48
A kormányzati hatóságok egyenlően kezeljenek mindenkit a társadalmi helyzetétől függetlenül.	6,52	6,49
A politikusok vegyék figyelembe az állampolgárok véleményét döntéshozatal előtt.	6,43	6,38
Az emberek kapjanak több lehetőséget arra, hogy részt vehessenek a mindenkit érintő döntések meghozatalában.	6,04	5,98
A kormányzati szervek ismerjék el és védjék a kisebbségek jogait	5,72	5,91
Élhessenek az emberek az állampolgári engedetlenség eszközével, ha elleneznek bizonyos kormányzati lépéseket.	5,62	5,52

⁸² Nyüsti Sz. (2010): Területi különbségek a magyar fiatalok demokrácia-értelmezésében. 74.

⁸³ Saját számítások az ISSP2004 adatbázisán: ISSP Research Group (2012): International Social Survey Programme: Citizenship - ISSP 2004. GESIS Data Archive, Cologne. ZA3950 Data file Version 1.3.0, doi:10.4232/1.11372

A fontossági sorrendet tekintve abban tehát nincs különbség az *Iskola és társadalom*, valamint az *ISSP* kutatás eredményei között, hogy **a kisebbségi jogokat és a beleszólás lehetőségét mindkét esetben a legkevésbé fontosak közé sorolták a válaszadók**. Eltérés látszik ugyanakkor az *ISSP* kutatásban legfontosabbnak tartott életszínvonallal kapcsolatban. Bár az *ISSP*-ben szereplő kijelentés nehezen hasonlítható össze a magyar kutatás bármelyik kérdésével is, a társadalmi szolidaritás fontosságára utal. Ez tehát jelentős különbség. Ha azonban úgy értelmezzük az *ISSP*-ben szereplő megállapítást, mint ami az anyagi javakra, személyes biztonságra vonatkozik, akkor már nem nevezhetjük eltérésnek.

22. táblázat: A demokratikus jogok fontossági sorrendje (helyezés/lista elemszáma) (Forrás: *Iskola és társadalom 2005, ISSP 2004*)⁸⁴

Iskola és társadalom 2005		ISSP 2004	
Jog	Helyezés	Jog	Helyezés
Magánélet tiszteletben tartása	1/12	Megfelelő életszínvonal	1/6
Törvény előtti egyenlőség	4/12	Egyenlő bánásmód társadalmi helyzettől függetlenül	2/6
Társadalmi igazságosság	5/12	Állampolgárok véleményének figyelembe vétele	3/6
Szolidaritás a rászorulókkal	6/12	Több részvételi lehetőség	4/6
Társadalmi különbségek csökkentése	7/12	Kisebbségi jogok elismerése és megvédése	5/6
Beleszólás a politikába	10/12		
Kisebbségi jogok érvényesülése	12/12		

Összehasonlítva az adatokat a visegrádi országok eredményeivel azt látjuk, hogy egyetlen lényegi eltéréstől eltekintve csak hangsúlyeltolódások vannak a fontossági sorrendek között. A mindenkinek megfelelő életszínvonal csak a magyarok számára a legfontosabb jog, a többi visegrádi országban „csak” a 3-4. helyen végzett. **Csehországban, Szlovákiában és Lengyelországban ugyanakkor az első két helyet az egyenlő bánásmód és az állampolgári vélemények figyelembe vételének szükségessége foglalja el.** A kisebbségi jogok fontossága tekintetében tulajdonképpen nincs eltérés a 4 ország között.

23. táblázat: Egyes demokratikus jogok fontossági sorrendje a visegrádi országok 18-35 éves korosztályában (skála sorrend, 1 - egyáltalán nem fontos, 7 - nagyon fontos) (Forrás: *ISSP 2004*)

	HU	CZ	PL	SK
Minden állampolgár megfelelő színvonalon éljen.	1.	4.	3.	3.
A kormányzati hatóságok egyenlően kezeljenek mindenkit a társadalmi helyzetétől függetlenül.	2.	1.	1.	2.
A politikusok vegyék figyelembe az állampolgárok véleményét döntéshozatal előtt.	3.	2.	2.	1.

⁸⁴ Mindegyik kutatásból csak az egymással összehasonlítható elemeket tartalmazza

Az emberek kapjanak több lehetőséget arra, hogy részt vehessenek a mindenkit érintő döntések meghozatalában.	4.	3.	5.	4.
A kormányzati szervek ismerjék el és védjék a kisebbségek jogait	5.	5.	4.	5.
Élhessenek az emberek az állampolgári engedetlenség eszközével, ha elleneznek bizonyos kormányzati lépéseket.	6.	6.	6.	6.

Amennyiben a kutatásban szereplő 25 ország (23 európai + Egyesült Államok + Oroszország) fiataljainak körében kapott rangsorokat vizsgáljuk, akkor a legelőkelőbb helyezéseket a társadalmi helyzettől független egyenlőség elve kapta. **A hazánkban ötödik „kisebbségek jogainak védelmét” a többi országban sem tartják sokkal fontosabb demokratikus jognak:** 14 esetben negyedik és 9 esetben ötödikként szerepelt a nemzeti rangsorokban. A kisebbségi jogokkal kapcsolatos érdektelenséget tekintve tehát a magyar fiatalok nem ütnék el lényegesen a nemzetközi trendtől.

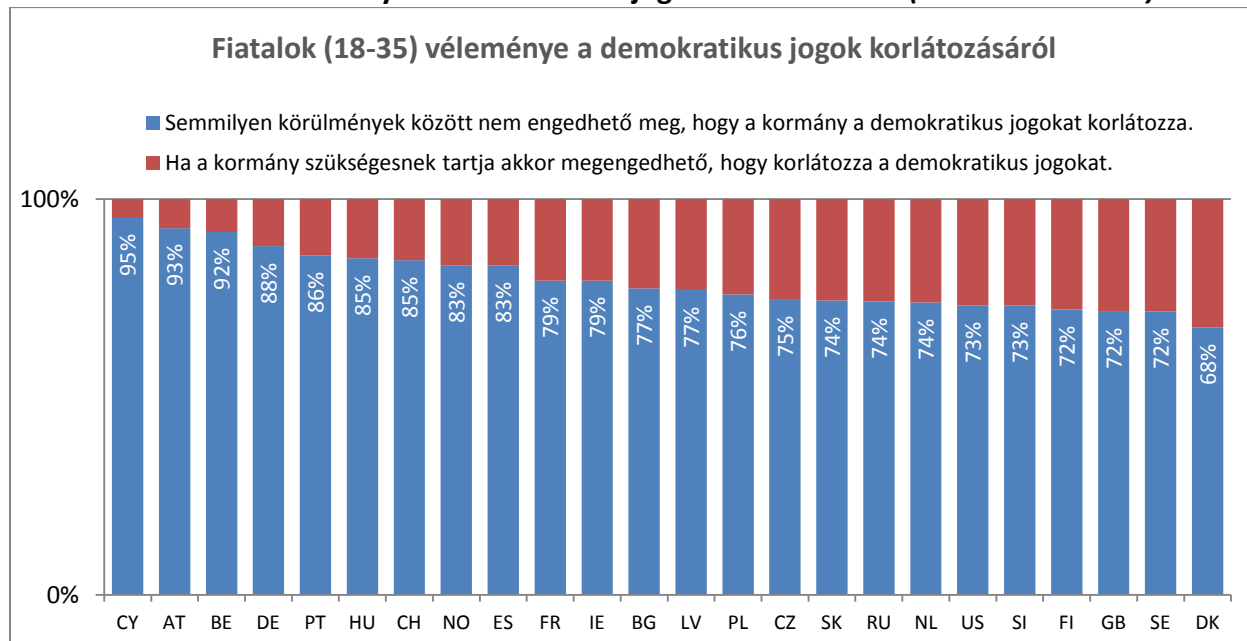
24. táblázat: Egyes demokratikus jogok helyezései a fontossági sorrendben 25 ország fiataljai (18-35) körében (szürke háttérű cellák mutatják a magyar fiatalok körében kapott helyezést, a sorrend alapja: 1 (egyáltalán nem fontos) – 7 (nagyon fontos) skálán kapott átlagok) (Forrás: ISSP 2004)

	1. HELYEN	2. HELYEN	3. HELYEN	4. HELYEN	5. HELYEN	6. HELYEN
Minden állampolgár megfelelő színvonalon éljen.	9	4	9	2	1	0
A kormányzati szervek ismerjék el és védjék a kisebbségek jogait	0	0	1	14	9	1
A kormányzati hatóságok egyenlően kezeljenek mindenkit a társadalmi helyzetétől függetlenül.	10	11	4	0	0	0
A politikusok vegyék figyelembe az állampolgárok véleményét döntéshozatal előtt.	6	11	8	0	0	0
Az emberek kapjanak több lehetőséget arra, hogy részt vehessenek a mindenkit érintő döntések meghozatalában.	0	0	2	9	14	0
Élhessenek az emberek az állampolgári engedetlenség eszközével, ha elleneznek bizonyos kormányzati lépéseket.	0	0	0	0	1	24

Az ISSP kutatás vizsgálta a fiatalok demokratikus jogokhoz való viszonyát is. A kutatók arra kérdeztek rá, megengedhetőnek tartják-e a válaszadók, hogy a kormány korlátozza a demokratikus jogokat. A fiatalok túlnyomó többsége (85%) azon a véleményen volt, hogy semmilyen körülmények között nem engedhető meg a demokratikus jogok korlátozása. A válaszadó 18-35 évesek mindössze 15 százaléka gondolta úgy, hogy ha a kormány szükségesnek tartja, akkor megengedhető a jogkorlátozás. **Ez az egyértelmű kiállás a demokratikus jogok védelmében nem csak a fiatalok, hanem a felnőtt lakosság egészében is megjelent. A magyar fiatalok körében mért arány nem csak a visegrádi országok között számít kiemelkedőnek, hanem az ISSP kutatásban részt vett többi európai ország körében is előkelő helyen szerepel.**⁸⁵

⁸⁵ Saját számítások az ISSP2004 adatbázisán

20. ábra: A fiatalok véleménye a demokratikus jogok korlátozásáról (Forrás: ISSP 2004)

A demokratikus jogok ilyen fokú védelme részben meglepő, ha a jelenkori jogkorlátozó lépésekkel vagy intézkedéstervekkel szembeni érdektelenségre gondolunk (pl. választási regisztráció terve, Alkotmánybíróság jogköreinek korlátozása, bírósági ítéletek kormányzati fölülbírálása). De meglepőek az adatok az *Iskola és társadalom* kutatás azon adatainak fényében is, amelyek a demokrácia elemeinek személyes fontosságát mutatják. Bár a két kutatás az eltérő módszertan miatt nem hasonlítható össze, érdemes visszaidéznünk, hogy a 9. és 11. évfolyamos középiskolások 2005-ben a demokratikus jogok közül még a legfontosabbnak tartott szólásszabadságra és törvény előtti egyenlőségre is „csak” 73 pontot adtak átlagban a 100 fokú skálán, az egyesülési szabadságra pedig még kevesebbet, 57 pontot. Értelmezhetők ugyanakkor az adatok a szabadságszeretet, a szerzett jogok védelme, a hatalommal való kurucos szembenállás szavak szintjén való megjelenéseként, amely azonban állampolgári passzivitással párosul.

4.1.5. Demokrácia vagy diktatúra? – avagy autoriter hajlam

Az alapján, hogy a társadalmi-szociális elemekkel szemben a fiatalok csak kevésbé tartják a demokrácia részének a politikai kritériumokat, valamint annak tudatában, hogy a kisebbségi jogok érvényesülését tekintik a legkevésbé a demokrácia integráns elemének, és ez a legkevésbé fontos számukra, egy olyan demokráciakép rajzolódik ki előttünk, amelyben a fókusz a magánérdekek védelmére helyeződik, és amelyből nagymértékben hiányzik a társadalmi szolidaritás. Ez alapján feltételezhetjük, hogy a demokrácia vs. diktatúra kérdés sem idealisztikus megközelítésből, hanem személyes és anyagi érdekek, szempontok mentén vizsgálják. Az alábbiakban pontosabban megvizsgáljuk, milyen politikai rendszert tartanak megfelelőnek a fiatalok, és mennyire vonzódnak az autoriter berendezkedéshez.

A demokráciához való viszonyt, az autoriter megoldások iránti fogadókésztséget érintőlegesen, egy kérdés két eleme segítségével vizsgálta az *Iskola és társadalom* kutatássorozat. Az eredmények alapján 2005-ről 2008-ra nőtt a jogállami keretek helyett az autoriter megoldásokat előnyben részesítők aránya. Ezt jelzi a kérdésre adott átlagpontok növekedését mutató alábbi táblázat.

25. táblázat: Autoriter megoldások iránti fogadókésztség (Kérdés: „Mennyire értesz egyet a következő kijelentésekkel?”, átlagpontszámok, 0 - egyáltalán nem, 100 - teljesen) Forrás: *Iskola és társadalom 2005, 2008*)⁸⁶

	2005	2008
Ennek az országnak nem annyira törvényekre van szüksége, mint inkább egy olyan vezetőre, akiben a nép megbízik.	71	77
Magyarországnak szüksége van egy olyan pártra, amelyik nem csak beszél, hanem, ha kell, oda is üt.	77	79

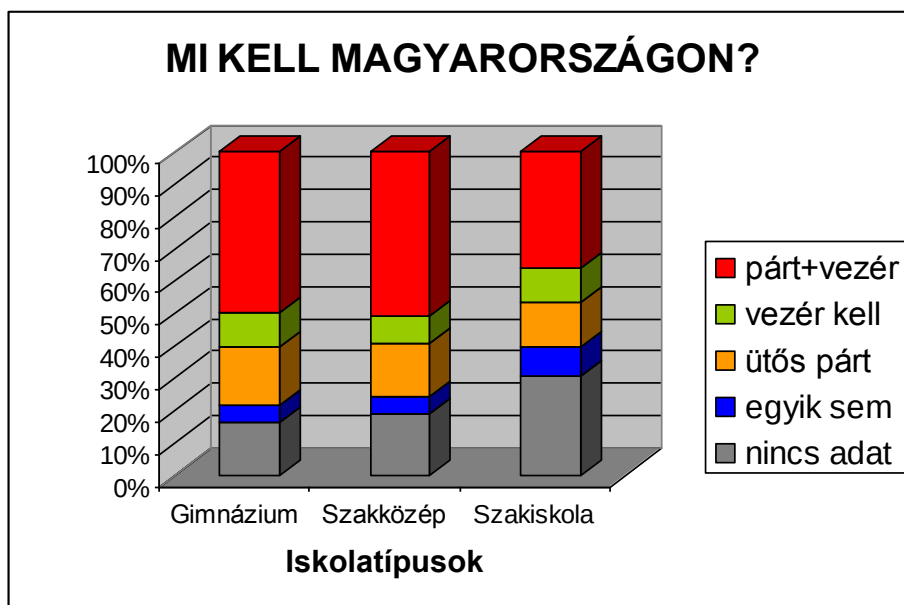
A 2005-ös felmérés alapján megállapítható, hogy a **magasabb presztízsű iskolatípusokban nagyobb arányban fogadják el a diákok ezeket a kijelentéseket**, mint a szakiskolákban. Meglepő továbbá, hogy minden iskolatípusban azok értenek leginkább egyet ezekkel a megállapításokkal, akik nagy személyes fontosságot tulajdonítanak a demokrácia egyes elemeinek. Vagyis **azok nyitottabbak és elfogadóbbak az antidemokratikus vélemények iránt, akik nagyobb fontosságot tulajdonítanak annak, amit demokráciának tekintenek**. De talán a legmeglepőbb összefüggés az autoriter hajlam és a politikai ismeretek között bontakozik ki: **az erőszakot és a vezérelvet elfogadók több politikai ismerettel rendelkeznek, mint az antidemokratikus nézeteket el nem fogadók**.⁸⁷ A 2008-as felmérés pedig az életkorral való összefüggést mutatta ki: a fiatalabb korosztály fogékonyabb az autoriter gondolkodásra, mint az idősebb.⁸⁸

⁸⁶ Válogatott anyagok az Iskola és társadalom 2008 kutatásból. 3.

⁸⁷ Csákó M. (2007): Tizenévesek demokráciaképe. 11-13.

⁸⁸ Válogatott anyagok az Iskola és társadalom 2008 kutatásból. 3.

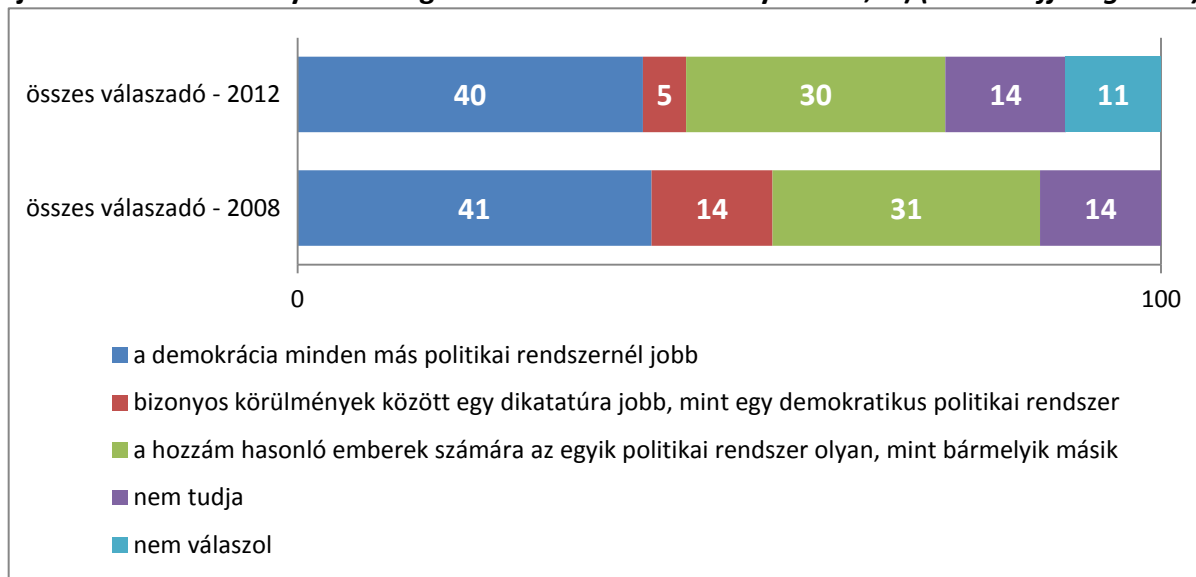
21. ábra: Autoriter megoldásokról alkotott vélemények az egyes iskolatípusokban (Forrás: *Ifjúság és társadalom 2005*)⁸⁹

Az *Ifjúság kutatások* keretében elsőként 2008-ban vizsgálták a fiatalok demokráciához való viszonyát. Az eredmények szerint **a 15-29 évesek meglehetősen ambivalensen viszonyultak a demokráciához, mint politikai rendszerhez**. A megkérdezettek 40 százaléka tartotta a demokráciát a legjobb politikai rendszernek, 31 százalék számára gyakorlatilag lényegtelen, hogy demokratikus vagy diktatórikus körülmények között él-e, 14 százalék szerint bizonyos körülmények között jobb a diktatúra, mint a demokrácia, szintén 14 százalék pedig nem tudta eldönteni, hogy melyik állítás áll hozzá közelebb. A kutatás következő, már másik kutatócsoport által végzett hulláma (*Magyar ifjúság 2012*) ehhez képest érdekes eredményt hozott: nagyjából azonos értéket látunk a válaszok többségénél, de jelentős az eltérés a diktatúra elfogadására vonatkozó kijelentésnél és a nem válaszolók körében. A diktatúrát bizonyos körülmény között jobb politikai rendszernek tartók aránya a 2008-as 14%-ról 2012-re 5%-ra csökkent, a nem válaszolók aránya pedig ezzel párhuzamosan a 2008-as 0-ról 2012-re 11%-ra nőtt. E meglepő eredmény egyik lehetséges magyarázata, hogy a diktatúrát korábban elfogadók 9%-a 2012-ben eltitkolta véleményét. Ennek okára a kutatás készítői az előzetes eredmények közzétételekor azonban nem adtak magyarázatot.

⁸⁹ Csákó M. (2007): Tizenévesek demokráciaképe. 11. A pontos kérdések így hangzottak: „Ennek az országnak nem annyira törvényekre van szüksége, mint inkább egy olyan vezetőre, akiben a nép megbízik.”, valamint „Magyarországnak szüksége van egy olyan pártra, amelyik nem csak beszél, hanem, ha kell, oda is üt.”

22. ábra: Demokráciáról és diktatúráról alkotott vélemények (Kérdés: „A következő kijelentések közül melyik áll a legközelebb az Ön véleményéhez?”, %) (Forrás: Ifjúság 2008)⁹⁰

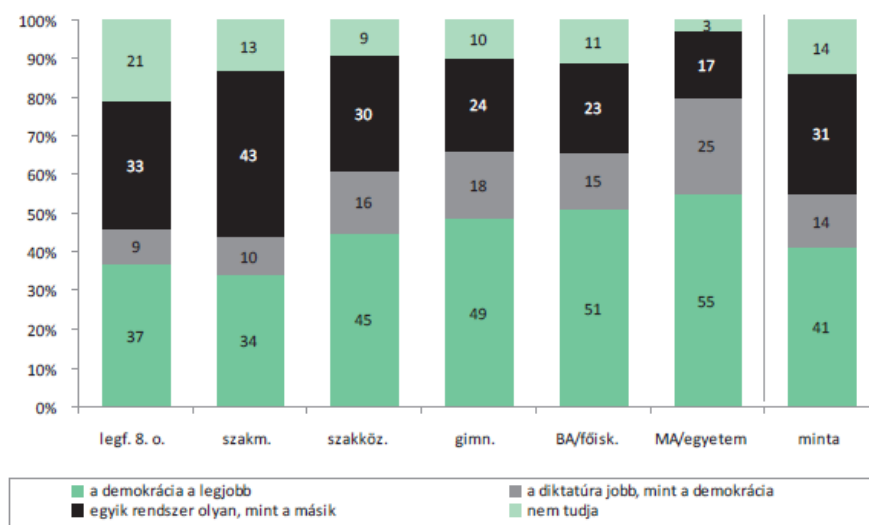
A 2008-as válaszok demográfiai jellemzőkkel való összehasonlításakor a kutatók megállapították, hogy a demokráciához és a diktatúrához való viszonyra az iskolai végzettségnek, a lakóhelynek, a politikai szocializációnak, valamint a kulturális tőkének, a kibocsátó család mintáinak van jelentős hatása. Az alacsonyabb iskolázottságú szülők gyermekei, valamint a községben lakók hajlamosabbak a rendszerkritikus válaszokra. Bár az **iskolai végzettség növekedésével szinte egyenes arányban nő a demokráciát a legjobb rendszernek tartók aránya**, és csökken azoké, akik számára mindegy, hogy milyen rendszerben élnek⁹¹, mégis azon **diplomások és felsőfokú intézménybe járók véleménye a legszélsőségesebb a kérdésben**, akik maguk is iskolázottabb szülőktől származnak (a fővárosban lakókkal egyetemben). **Ők a diktatúrát bizonyos körülmények között inkább pártolók, de a demokráciát a legjobb politikai rendszernek gondolók között is többségben vannak.**⁹²

⁹⁰ Székely L. (2012): Magyar Ifjúság 2012. 40.

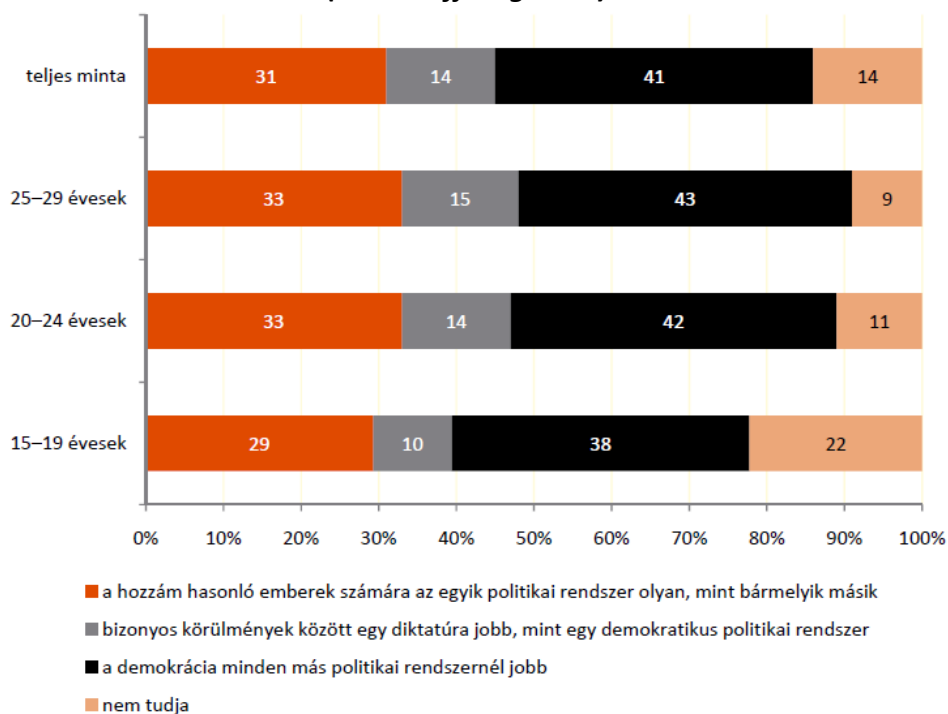
⁹¹ Egyetlen végzettségtípus látszik csak eltérni a trendtől, a szakmunkás/szakiskolai végzettségűek: ők tartják ugyanis a legkisebb arányban a demokráciát a legjobb politikai rendszernek, és ők azok, akiknek a leginkább mindegy a politikai rendszer. Ez azonban véleményünk szerint nem tekinthető a szabály alóli kivételnek. Az ok inkább ott keresendő, hogy a legfeljebb 8 osztállyal rendelkezők torzíthatják a képet. A középiskolában tanulók ugyanis ezt a választ kellett, hogy megadják, itt tehát a leginkább keverednek a különböző iskolatípusba járók és a különböző kulturális háttérrel rendelkezők.

⁹² Szabó A., Kern T. (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. 55-57. és Szabó A., Bauer B. (szerk.) (2009): Ifjúság 2008. Gyorsjelentés. 103-104.

23. ábra: Demokráciáról és diktatúráról alkotott vélemények a különböző iskolai végzettségűek körében (Forrás: Ifjúság 2008)⁹³

24. ábra: Demokráciáról és diktatúráról alkotott vélemények különböző korcsoportokban (Forrás: Ifjúság 2008)⁹⁴

⁹³ Szabó A., Kern T. (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. 56. „A következő kijelentések közül melyik áll a legközelebb az Ön véleményéhez?” (befejezett iskolai végzettségi kategóriák szerint, százalékban)

⁹⁴ Szabó A., Bauer B. (szerk.) (2009): Ifjúság 2008. Gyorsjelentés. 104.

Bár úgy tűnik, hogy a demográfiai jellemzőkön túl az ideológiai kötődésnek is hatása van a demokrácia-diktatúra megítélésére, az összefüggés nem világos. Egyfelől ugyanis a diktatúra elfogadására leginkább a konzervatív beállítottságú, magukat baloldalinak és radikálisnak tartó fiatalok tűnnek hajlamosnak, a mérsékelt, semlegesnél valamivel konzervatívabb és inkább jobboldali fiatalok pedig a demokrácia iránt látszanak inkább lelkesedni. Másfelől azonban a demokrácia-diktatúra kérdésében legérdektelenebbek sem állnak messze az előző csoporttól: a magukat a liberális–konzervatív és a bal-jobb tengelyen középre helyezők tartoznak ide.⁹⁵

Az *Ifjúság 2008* felmérésben alkalmazott kérdést az *Aktív fiatalok Magyarországon, 2012* kutatói is feltették, így a két eredmény összevethető. Bár a demokráciát minden más rendszernél jobbnak tartók aránya nagyjából egyezik az *Ifjúság* teljes mintás eredményével, de jóval alacsonyabb (13 százalékkal), mint az *Ifjúság* hallgatói almintája körében mért eredmény, márpedig ezzel az eredménnyel hasonlítható össze egy az egyben. 2008-hoz képest 2012-re jelentősen csökkenni látszik tehát a demokrácia iránti elköteleződés az egyetemisták és főiskolások körében. Ezzel párhuzamosan pedig megugrott a diktatúrát bizonyos körülmények között előnyben részesítők aránya: az *Aktív fiatalok Magyarországon, 2012* felmérésben mért arányuk (a megkérdezettek 33 százaléka) messze felülmúlja az *Ifjúság 2008*-as kutatás mindkét mintájának eredményét. A demokráciát és a diktatúrát egyformának tekintők aránya nagyjából azonos mind a három mintában.⁹⁶ Ebből az eredményből azonban nem lehet messzemenő következtetéseket levonni. Az eltéréseket ugyanis magyarázhatják azok a tényezők, amelyeket fentebb a politikai érdeklődés alfejezetben már kifejtettünk, mint a két kutatás közötti különbségeket (módszertani különbségek, minta összetételének eltérése, generációs különbségek).

---

⁹⁵ A 7 fokú liberális–konzervatív skála (1-2=liberális, 6-7=konzervatív) 2-es, 3-as, valamint 6-os és mindenekelőtt 7-es pozícióját elfoglalók az átlagnál elfogadhatóbb rendszernek vélik a diktatúrát, ugyanakkor a 4-es, azaz semleges kategóriát választók a rendszerfüggetlen választ jelölték meg leginkább. Az 5-ös pozíciót választók körében volt ugyanakkor legnépszerűbb a demokrácia: csak náluk érte el az 50 százalékot az erre a rendszerre voksolók aránya. A szintén 7 fokú bal-jobb skálán (1-2=bal, 6-7=jobb) szintén az 5-ös és a 6-os kategóriát választók esetében nőtt 50 százalék fölé a demokráciát a legjobb politikai rendszernek vélők aránya (52, ill. 55%). A diktatúrát bizonyos körülmények között elfogadók pedig legnagyobb arányban a 2-es pozíciót, azaz a magukat baloldalra sorolók között találhatók meg (29%). A liberális–konzervatív skálához hasonlóan a bal-jobb tengely esetén is a magukat középre helyezők a legérdektelenebbek a tekintetben, hogy milyen rendszerben élnek. A mérsékelt-radikális tengelyen a magukat mérsékeltnek vallók egyértelműen a demokráciával szimpatizálnak, míg a radikális oldalon elhelyezkedők körében az átlagot jóval meghaladja a diktatúrával kacérkodók aránya. Id. Szabó A., Kern T. (2011): *A magyar fiatalok politikai aktivitása*. 57.

⁹⁶ Róna D., Sörös A. (2012): *A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között?* 124.

26. táblázat: Demokráciáról és diktatúráról alkotott vélemények az egyetemisták/főiskolások körében⁹⁷

	Aktív Fiatalok, 2012	Ifjúság 2008 teljes minta	Ifjúság 2008 hallgatói alminta
A demokrácia minden más politikai rendszernél jobb	39%	41	52%
Bizonyos körülmények között egy diktatúra jobb, mint egy demokrácia	33%	14	18%
A hozzám hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer olyan, mint a másik	28%	31	26%

Az *Aktív fiatalok* kutatás során a kutatók a fiatalok tekintélyelvűségét, rendpártiságát is vizsgálták, amit tekinthetünk az autoriter megoldások iránti nyitottság egyik indikátorának. **Az eredményeket a teljes népességgel összevetve azt láthatjuk, hogy szinte minden esetben a fiatalok képviselik a kevésbé tekintélyelvű, kevésbé „hímsoviniszta”, kevésbé rendpárti álláspontot.** Érdekes, hogy az egy kivételt éppen a fiatalok „betörésének” szükségességére vonatkozó kérdés képezi: a fiatalok nagyobb arányban értettek egyet azzal a kijelentéssel, hogy felnőve meg kell tagadniuk lázadó gondolataikat, és be kell illeszkedniük a társadalomba, mint a teljes népesség. Ez az állítás kapta egyébként a legmagasabb pontszámot a fiataloktól (azaz ezzel értettek egyet leginkább), a legkevésbé pedig azzal a hímsoviniszta, patriarchális értékrendet tükröző kijelentéssel, miszerint a férfi dolga a pénzkereset, a feleségé pedig a háztartással és gyerekekkel történő foglalkozás.⁹⁸

27. táblázat: Tekintélyelvűség a fiatalok és a teljes népesség körében (Forrás: Választáskutatási Program 2009-es országosan reprezentatív panelvizsgálat (N=3000), Aktív fiatalok Magyarországon, 2012 kutatás (N=1700))⁹⁹

Teljesen egyetért = 5, egyáltalán nem ért egyet = 1	Aktív Fiatalok, 2012	Teljes népesség
A fiataloknak néha lázadó gondolataik vannak, de ahogy felnőnek, meg kell tagadniuk ezeket, és be kell illeszkedniük	4,82	3,62
A legfontosabb erények, melyeket a gyerekeknek meg kell tanulniuk, az engedelmesség és a tekintélytiszteltet	3,41	3,85
Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan és odaadó vezetőre, akikben a nép megbízik	3,07	3,62
Fokozott szigor szükséges a rend védelmében ¹⁰⁰	5,06	8,72
A férfi dolga az, hogy pénzt keressen, a feleségeknek a háztartással és a gyerekekkel kellene foglalkoznia	2,17	3,35

⁹⁷ Uo. A következő kijelentések közül melyik áll a legközelebb a Te véleményedhez? *Aktív fiatalok Magyarországon, 2012* kutatás (N=1700), *Ifjúság 2008* felmérés egyetemistákat és főiskolásokat tartalmazó almintája (N=1059)

⁹⁸ Uo. 119.

⁹⁹ Uo. 119-120.

¹⁰⁰ A teljes népességet felmérő Választáskutatási Program adatfelvételében 5-ös skálával mérték a válaszokat, az Aktív fiatalok kutatásban 10-es skálával, ezért a Választáskutatási Program értékeit az összehasonlíthatóság érdekében 10-re konvertálták.

4.2. Szabadpiacsal kapcsolatos attitűdök

Bár a szabadpiacon alapuló gazdasági rendszer szűk értelemben véve nem része a demokrácia fogalmának, az esetek többségében mégis együtt jár a kettő. Talán túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a demokratikus berendezkedésű országok mindegyikében valamilyen szabadpiaci rendszer működik, legfeljebb a szabályozás és az állami szerepvállalás mértéke változó. Ugyanakkor az alábbiakban nem pusztán ezért mutatjuk be a fiatalok egyes szabadpiacsal kapcsolatos attitűdjeit, hanem azért is, mert ennek kapcsán a demokratikus politikai rendszerhez való viszonyuláshoz hasonló képet láthatunk. Eszerint a magyar fiatalok erősen paternalisták, bizalomhiányosak, valamint versenyellenesek és ebben kevésbé különböznek az idősebb generációktól. Ugyanakkor viszonylag fejlett fogyasztói mentalitással rendelkeznek, és ebben néhány tényezőt tekintve szignifikáns eltérést mutat a felfogásuk az idősebbekétől.

4.2.1. Paternalizmus

A rendszerváltás óta számos hazai és nemzetközi összehasonlító kutatás megállapította, hogy **nagyon látványos a magyar társadalomnak az állam (szabályozó, illetve újraelosztó) szerepével kapcsolatos ellentmondásos vélekedése, és ebben a vonatkozásban a fiatalok felfogása sem tér el szignifikánsan az átlagtól.** A magyarok többsége igényli a progresszív adóztatást, a biztonságot nyújtó államot, az erős állami felügyeletet a piacon, és nem elégedett az állami ellátások jelenlegi szintjével. Úgy látja azonban, hogy túl magasak az adók, az állam túlzottan beavatkozik az életébe, és bizonyos területeken elégtelennek ítéli a versenyt.

Az ESS adatbázisait tekintve megfigyelhető, hogy az ellentmondás okozta konfliktus sok kérdésben a bizonytalan válaszadók extrém magas arányát eredményezi. Ha már nem csak az a kérdés, hogy szeretnénk-e többet fizetni vagy többet dolgozni (nem), vagy az, hogy szeretnénk-e többet kapni (igen), hanem egy kérdésben már megjelenik a kiadási és bevételi oldal is, tehát az elosztás rendszerszerűsége (pl. kapjunk-e több vagy jobb állami szolgáltatást úgy, hogy ahhoz tovább kell dolgozni vagy több járulékot fizetni), akkor a bizonytalanok aránya gyakran 40 százalék közelébe szökik. Ami persze azt is mutatja, hogy **a politika arra szoktatta az állampolgárokat, hogy a komplexebb elosztási kérdéseket leegyszerűsítsék, és a dilemmáknak mindig csak az egyik oldalát lássák.**

A 2012 májusában felvett Eurobarometer kutatásban a magyar fiatalok (15-35 éves korosztály) 39 százaléka értett teljes mértékben egyet azzal a kijelentéssel, hogy az állam túlzott mértékben beavatkozik az életükbe. Mindössze 17 százalékuk fejezett ki valamilyen szintű egyet nem értést. A fiatal válaszadók körében kapott arányok nem tértek el érdemben a 36 éves vagy annál idősebb csoporttól. Összehasonlítva a tagállamok fiataljai körében kapott arányokat elmondható, hogy elsősorban a déli országok fiataljai vélekednek úgy, hogy túlságosan erős az állami beavatkozás. A teljes mértékben egyetértők aránya a magyar 15-35 évesek körében a harmadik legnagyobb. Az itt tapasztalt 39 százalékos aránynál csak Szlovéniában (42%) és Görögországban (49%) kaptunk magasabb számokat.

28. táblázat: Az állam túlzott mértékben beavatkozik az életünkbe (százalékos arányok a 15-35 éves válaszadók körében) (Forrás: Standard Eurobarometer 77)¹⁰¹

	Teljes mértékben egyetért	inkább egyetért	inkább nem ért egyet	egyáltalán nem ért egyet	Összesen
HU	39	44	15	2	100
EU27 átlag	24	43	28	5	100
NMS12 átlag	23	45	27	6	100
EU15 átlag	24	42	29	5	100
IT	35	45	16	4	100
IE	24	47	25	4	100
UK	21	47	29	2	100
EL	49	38	11	1	100
ES	36	42	17	5	100
PT	37	48	15	0	100
FI	10	25	56	9	100
AT	14	42	38	6	100
CZ	26	52	19	3	100
EE	12	26	48	14	100
PL	19	47	30	4	100
SK	23	48	25	4	100
SI	42	38	17	3	100
BG	20	35	32	13	100
RO	22	44	36	8	100
DE	19	39	38	5	100

Ugyanakkor a magyar fiatalok mégis igényelnék az erősebb állami beavatkozást: **közel háromnegyedük feláldozná az egyéni szabadságjogokat annak érdekében, hogy nagyobb mértékű egyenlőség és igazságosság legyen a társadalomban.** Igaz az idősebbek körében itt szignifikánsan nagyobb az egyetértés, 81 százalékuk fejezett ki valamilyen mértékű egyetértést az alábbi a kijelentéssel. A régi és az új tagállamok 15-35 éves korosztálya között jelentős különbség mérhető. Míg az EU15-ökben 62, addig a 12 újabb tagállamban átlagosan 75 százalék volt az egyetértők aránya.

29. táblázat: Nagyobb mértékű egyenlőségre és igazságosságra van szükségünk, még akkor is, ha ez az egyén számára kevesebb szabadságot jelent (százalékos arányok a 15-35 éves válaszadók körében) (Forrás: Standard Eurobarometer 77)¹⁰²

	Teljes mértékben egyetért	inkább egyetért	inkább nem ért egyet	egyáltalán nem ért egyet	Összesen
HU	34	39	23	4	100
EU27 átlag	22	43	27	8	100

¹⁰¹ Saját számítások, adatbázis: European Commission, Brussels: Eurobarometer 77.3, May 2012. TNS OPINION & SOCIAL, Brussels [Producer]; GESIS, Cologne [Publisher]; ZA5612, data set version 1.0.0, doi:10.4232/1.11558

¹⁰² Ua.

NMS12 átlag	26	49	20	5	100
EU15 átlag	20	42	29	9	100
IT	41	40	16	3	100
IE	21	49	24	6	100
UK	14	43	35	8	100
EL	22	38	25	15	100
ES	28	39	20	13	100
PT	34	50	15	2	100
FI	17	40	34	9	100
AT	20	43	28	8	100
CZ	20	47	28	5	100
EE	19	44	27	10	100
PL	20	58	18	4	100
SK	18	50	25	7	100
SI	38	35	20	8	100
BG	31	45	20	4	100
RO	35	44	15	5	100
DE	14	43	33	10	100

Az egymással összeegyeztethetetlen elvárások kialakításában, illetve a fenti kérdések végig nem gondolásában a negyven év államszocialista örökségén túl a rendszerváltás óta eltelt húsz évben lezajlott kormányzásnak, illetve általánosságban az állam szerepét le nem tisztázó és a választókat infantilizáló pártpolitikai vitáknak egyaránt nagy szerepük van. **A legnagyobb problémát nem is az jelenti ugyanis, hogy a magyar választópolgárok – köztük a már piacgazdaság keretei között szocializálódott fiatalok – az államtól várják saját jólétük elősegítését, hanem az, hogy nincsenek tisztában az összefüggésekkel. Azzal, hogy a nagyobb igazságosság és a jövedelmek kiegyenlítése az állami beavatkozás erősítését jelenti, és az állampolgároktól is nagyobb áldozatokat kíván.** Erre vezethető vissza, hogy a magyar állampolgárok többsége egyszerre akar egyenlőbb jövedelmeket, minden szinten erős és gondoskodó államot, ugyanakkor az adók és a segélyek csökkentését.

A gondoskodó állam iránti igény összefügghet a fiatalok egymással – és vélhetően az önmagukkal – szembeni bizalmatlanságának magas szintjével is. Azaz mivel az egyének rendkívül rossz véleményekkel vannak más emberekről általában, és gyenge az önbizalmuk, sorsuk jobbra fordítását az államtól várják. Az öngondoskodás kultúrája ezért szinte teljesen hiányzik a magyar közgondolkodásból. A közép-kelet-európai országokban tehát a több évtizedig tartó államszocializmus a hivatalos kollektivistá ideológia ellenére sem eredményezett nagyobb társadalmi összetartást, de nem alakított ki felelős egyéni gondolkodást sem. Ezeket az országokat Nyugat-Európával összevetve inkább a társadalmi kohézió és a bizalom alacsonyabb szintje, egyfajta gyanakváson alapuló, „paranoid” individualizmus, illetve az abból fakadó bezárkózás jellemzi. Magyarországon viszont a térség államaival összevetve is rendkívül alacsony az állampolgárok közötti „horizontális” bizalom és a szociális tőke; ez pedig megszilárdítja az erős és gondoskodó állam iránti vágyat.

4.2.2. Versenyellenesség

Mint a fentiekből látható az erős magyarországi paternalizmus mögött nem közösségelvű és szolidáris, nem is jó értelemben vett individualista felfogás áll, hanem egy alapvetően bizalomhiányos és önző mentalitás. Az állami újraelosztás addig fontos sokak számára, amíg a saját jólétüket biztosítja, ugyanakkor az egyéni érdekérvényesítésnek a többség szerint nem megfelelő útja a verseny sem. Az ifjúságkutatások szerint a legtöbb magyar fiatal úgy gondolja, hogy az elért eredmények alapvetően nem a teljesítménytől függnének, hanem az előrejutáshoz elsősorban kapcsolatok szükségese, e szempont mögött pedig minden más háttérbe szorul.

Magyarországon a fiatalok 40 százaléka tekinthető versenyellenesnek. Ők azok, akik nem értettek egyet azzal a kijelentéssel, hogy a szabad verseny a legjobb módja a gazdasági jólét biztosításának. Ez az arány mind az EU27 átlagnál (27%), mind a 12 új tagállam átlagánál (20%) lényegesen nagyobb.

30. táblázat: A szabad verseny a legjobb módja a gazdasági jólét biztosításának (százalékos arányok a 15-35 éves válaszadók körében) (Forrás: Standard Eurobarometer 77)¹⁰³

	Teljes mértékben egyetért	inkább egyetért	inkább nem ért egyet	egyáltalán nem ért egyet	Összesen
HU	13	47	30	10	100
EU27 átlag	20	54	21	6	100
NMS12 átlag	23	58	16	4	100
EU15 átlag	19	52	22	7	100
FR	7	54	29	9	100
BE	17	56	23	4	100
NL	9	52	36	3	100
IT	24	49	19	8	100
LU	16	60	20	4	100
DK	18	60	17	5	100
IE	24	64	10	3	100
UK	14	58	24	4	100
EL	16	50	27	8	100
ES	25	43	18	13	100
PT	25	60	12	4	100
FI	22	49	23	5	100
SE	15	44	30	11	100
AT	21	59	16	5	100
CY	23	42	23	12	100
CZ	17	60	19	5	100
EE	24	60	16	1	100
LV	23	59	15	3	100
LT	32	54	13	1	100
MT	24	62	8	6	100

¹⁰³ Ua.

PL	19	65	15	1	100
SK	17	66	15	2	100
SI	35	49	12	3	100
BG	28	57	11	4	100
RO	34	49	12	5	100
DE	26	51	19	4	100

A verseny és az együttműködés kérdéskörét sok éve vizsgáló **Fülöp Márta középiskolás és egyetemista fiatalok körében végzett kutatásai szerint a magyar fiatalok háromnegyede azt mondja ugyan, hogy a siker eléréséhez fontos, hogy versengeni tudjunk és versengők legyünk, vagy helyt tudjunk állni versenyhelyzetekben, mégis gyakrabban tartja negatív, mint pozitív dolognak a sikert magát. Ez paradox viszonynak tekinthető, ami a vizsgálatokban szereplő más nemzetek fiataljaira kevésbé jellemző.** Ezek a kutatások emellett azt is kimutatták, hogy a magyar fiatalok szerint a sikerhez jellemzően nem a kiváló képességek, a versenyképes egyéni tulajdonságok, hanem az agresszív és immorális eszközök vezetnek. A magyar fiatalok tehát egyfelől fontosnak tartják a sikert, és sikeresek akarnak lenni, másfelől azonban nagyon ambivalensen tekintenek a sikerre és ahhoz vezető útra.¹⁰⁴

Jellemző példa, hogy egy középiskolások körében készített kutatás egyik kérdésében a válaszadóknak 20 lehetőség közül sorrendbe állítva kellett megjelölniük az üzleti siker legfontosabb feltételének tartott hat tényezőt. Az első hat helyre a következők kerültek: pénz (68%), céltudatosság (59%), kitartás (54%), jó kapcsolatok (54%), kockázatt vállalás (40%), jó megjelenés (33%). A listát tehát a pénz vezeti, amely nem az egyén tulajdonságaihoz és érdemeihez kötődő eredményt jelent a fiatalok felfogásában, hanem külső feltételt. A tudást, amelyhez az iskola közvetlenül hozzájárulhat, a válaszadóknak csak 24 százaléka jelölte meg.¹⁰⁵

Fülöp Márta arra is felhívja a figyelmet¹⁰⁶, hogy a versenyképességet leginkább az olyan versengés növeli, amely az egyén, a csoport és a társadalom fejlődését és együttműködését szolgálja. Ahol a versengő felek nem ellenséggként, hanem ellenfélként vagy az önfejlődést szolgáló partnerként tekintenek egymásra, a megérdemelt győzelmet pedig mind a győztes, mind a környezete el tudja ismerni, és a vesztesből a vesztes talpra tud állni. Ehhez képest a magyar fiatalok (és egyébként az idősebbek is) a sikeresen versengő egyéneket rosszindulatú emberként jellemzik, a versenytársakat ellenséggként írják le, a versengést magát pedig szelekciónak látják, amely kiválasztja, hogy ki az okos, a buta, az erős, a gyenge.¹⁰⁷

Mindebből jól látható, hogy **a magyar fiatalok rossz kényszerként értelmezik a versengést, félnek és frusztráltak tőle, a sikeres embereket pedig egyszerre irigylik és megvetik. Ugyanígy viszonyul a versengéshez a környezetük is. A verseny helyes, közösséget is segítő felfogását így vélhetően nincs módjuk megtanulni sem otthon, sem az iskolában. Ezek után nem meglepő, hogy a fiatalok nem tekintenek jó szemmel a demokratikus politikai versengésre**

¹⁰⁴ Fülöp, M. (2007): Az egyén versenyképességének lehetőségei.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Fülöp M. (2001): A versengés szerepe.

¹⁰⁷ Fülöp, M. (2007): Az egyén versenyképességének lehetőségei.

sem. Sőt, a politikával kapcsolatos előítéleteik, ismereteik és tapasztalataik alapján a kompetitív politikai rendszerről még rosszabb véleménnyel vannak, mint a gazdasági versenyről.

4.2.3. Relatív fejlett fogyasztói mentalitás

Míg az állam és a gazdaság viszonyához, az állami újraelosztáshoz, valamint a versenyhez kapcsolódó attitűdöket illetően igen messze állnak a magyar fiatalok a fejlett piacgazdaságokban élő társaik felfogásától és ismeretszintjétől, addig a fogyasztói mentalitásukat tekintve méltói versenytársai azoknak. Egy 2010 tavaszán felvett Eurobarometer közvélemény-kutatás¹⁰⁸ részletesen mérte a tagállamok lakosainak fogyasztói aktivitását és attitűdjeit. A kutatás adatbázisán végzett számításaink segítségével igyekszünk bemutatni, hogy az általunk vizsgált korcsoportra (15-35 évesek), mint fogyasztói csoportra relatív fejlett fogyasztói attitűd jellemző.

Internet használat, nem szokványos vásárlási módok alkalmazása

A 15-35 évesek túlnyomó többsége (81%) használta az internetet az adatfelvételt megelőző 3 hónapban. Közülük négyből három (76%) szinte minden nap, míg minden ötödik (19%) legalább heti rendszerességgel. Ezzel sokkal aktívabbak, mint a náluk idősebbek, akiknek csupán 36 százaléka internetezett a megelőző negyedévben és azt is ritkábban tette. A fiatalok nagyobb arányban használtak nem szokványos vásárlási módokat (postai úton, telefonos rendeléssel, interneten keresztül), mint az idősebbek. Az adatfelvételt megelőző 12 hónapban előbbieknél 28, utóbbiaknak 16 százaléka vásárolt valamilyen terméket és/vagy szolgáltatást ilyen típusú vásárlással. Hasonló eltérés tapasztalható a netes vásárlások kapcsán is. Az internetező, legfeljebb 35 éveseknek a 39 százaléka vásárolt már valamilyen terméket vagy szolgáltatást weboldalon keresztül.¹⁰⁹ A náluk idősebb, de szintén internethasználóknak pedig a 30 százaléka.

Árérzékenység, fogyasztói tudatosság

Az adatok alapján a fiatalokra kevésbé jellemző az árérzékenység, mint az idősebbekre. Azoknak a 15-35 éveseknek, akik az adatfelvételt megelőző egy évben használták az internetet, a 31 százaléka nyilatkozott úgy, hogy ennek során előfordult, hogy különböző szolgáltatások árát és minőségét hasonlította össze.¹¹⁰ Az internetező idősebbek között ennél nagyobb arányt (37%) találunk. A boltok polcain szereplő árcédulákon is kevésbé figyelmesek az egységárak összehasonlítására.¹¹¹ Az árucikk kiválasztásakor a fiatalok 47 százaléka nézi meg és hasonlítja össze gyakran vagy mindig a termékek egységárát. Ugyanígy jár el a 35 évnél idősebbek 58 százaléka.

¹⁰⁸ European Commission: Eurobarometer 73.2+73.3, February-April 2010. TNS OPINION & SOCIAL [Producer]; GESIS, Cologne [Publisher]: ZA5236, dataset version 2.0.1, doi: 10.4232/1.11473

¹⁰⁹ Az eredeti kérdés angolul: " When did you last buy or order goods or services for private use via a website? Note that order or purchase goods or services by email is not considered as a purchase or order over the Internet."

¹¹⁰ Az eredeti kérdés angolul: " Over the last 12 months, have you used the Internet to compare price or quality of different services (such as financial products, travel, gas, electricity or telecom services)?"

¹¹¹ Az eredeti kérdés angolul: " In the last 12 months, how often have you compared the price of goods by looking at the price per unit measure for example, price per kilo, per metre or per litre?"

Fogyasztóvédelmi jogok ismerete

A fogyasztói jogok ismeretéről különböző szituációk kapcsán igyekeztek tájékozódni a kutatás során. A különböző esetekben csupán kisebb mértékű eltérés tapasztalható a fiatalabbak és az idősebbek tájékozottsága között. Jellemzően a nem szokványos vásárlási módok, így a netes vásárláshoz köthető fogyasztói jogokat illetően tájékozottabbak a 15-35 évesek.

31. táblázat: A helyes válaszok aránya egyes tipikus fogyasztói szituációkban a vásárló jogaira/kötelességeire vonatkozó kérdésekben (Forrás: Eurobarometer 73.2+73.3)

	15-35 éves korcsoportban	36+ korosztályban
Levélben, telefonon, vagy interneten vásárolt termékek pénzvisszatérítési ideje	52%	48%
Tartós háztartási cikk garanciaideje	28%	31%
Újságban megjelent telefonos vásárlás hirdetése	73%	77%
Gépjármű biztosítás lemondása	16%	18%
Utazóügynöktől vásárolt termék visszavásárlási lehetősége	27%	26%
Utánvétellel érkezett, meg nem rendelt termék	29%	29%

Fogyasztóként elszenvedett sérelmek, károk kezelése

A fiatalok bő kétharmada (68%) tenne panaszt a kiskereskedő, vagy a gyártó felé, amennyiben a megvásárolt termékkel, szolgáltatással kapcsolatban problémája merülne fel.¹¹² Hasonló arányban válaszoltak az idősebbek is. Amennyiben tehát a fiatalok saját, fogyasztóként elszenvedett sérelmeikről van szó, akkor nagy részük megtenné a szükséges lépéseket a jogaik orvoslására. Ezt erősíti az a kérdéspár is, amely során arra voltak kíváncsiak, hogy mekkora pénzben kifejezett kár esetén vinnék személyesen fogyasztóvédelmi ügyüket bíróságra illetve rendeznék azt peren kívüli megoldással. A *“semekkora összeg esetén sem vinném”* választ adók arány kifejezheti azt, hogy az adott korosztály mennyire nem lépne fel a jogaik védelme érdekében még akkor sem, ha konkrét anyagi kár érné. A 15-35 évesek 16 százaléka nem menne bíróságra, 13 százaléka pedig peren kívüli megoldást sem vállalna be. Az idősebbek ezeknél nagyobb arányban hagynák veszni az elszenvedett anyagi kárt: 23 százaléka a bírósági rendezésre, 19 százaléka a peren kívüli rendezésre mondott nemet az adatfelvétel során.¹¹³

Fogyasztói készségek, tájékozottság

A fogyasztói készségek terén a fiatalok jobban állnak, mint idősebb társaik. A kutatásban a vásárlások során gyakran előforduló helyzetekről tettek fel kérdéseket, melyek helyes megválaszolása egyszerűbb matematikai, illetve tájékozottsági ismereteket igényelt. Egy árucikk

¹¹² If you had experienced such a problem (Problems might include things like: goods that are damaged, faulty or not as advertised, late delivery, poor installation, unsatisfactory repair, maintenance, cleaning etc.) in the last 12 months, do you think that you would have made a complaint to the retailer, the provider or the manufacturer?

¹¹³ How much would you have to lose in financial terms, because of a problem with a good, a service, a retailer or a provider, to convince you to take the business concerned to Court as an individual? - Never take business concerned to Court - .

leértékelésével kapcsolatban feltett százalékszámításos feladatra¹¹⁴ a fiatalok 82 százaléka válaszolt helyesen, míg az idősebbeknek a 77 százaléka. A hitelkamatos feladatra¹¹⁵ a 15-35 évesek 60 százaléka, míg a 35 évnél idősebbeknek 51 százaléka adott jó választ. Az élelmiszerek összetevőit tartalmazó táblázat értelmezésében¹¹⁶ is a fiatalok voltak jobbak, 72 százalékuk válaszolt helyesen a feltett kérdésre, míg az idősebbeknek a 64 százaléka.

Az árucikkeken megjelenő logókat is jobban ismerik a 35 év alattiak. A CE jelölést (azt jelzi, hogy a termék megfelel a vonatkozó EU jogszabályok alapvető követelményeinek) a fiatalok 56, az idősebbek 44 százaléka említette, mint ismerős elemet. Az újrahasznosítható papírból készült termékeken megjelenő jelzés ismertségénél még nagyobb eltérés mérhető. A fiatalok 64 százaléka említette, míg az idősebbeknek csak 41 százaléka.

Fogyasztói magabiztosság

A kutatásban mérték a megkérdezettek fogyasztói önképét, azaz azt, hogy termékek, vagy szolgáltatások vásárlása, kiválasztása során mennyire érzik magukat magabiztosnak, jól informálnak, illetve a fogyasztói jog által védettnek.¹¹⁷ A fiatalok között mindhárom szempont esetében nagyobb arányban voltak a saját magukban, illetve a fogyasztóvédelem törvényi hátterében bízók, mint a náluk idősebb korosztály körében.

32. táblázat: Általában véve, amikor valamilyen terméket vagy szolgáltatást vásárol, választ, mennyire érzi magát... (Forrás: Eurobarometer 73.2+73.3)

		Nagyon	Eléggé	Nem igazán	Egyáltalán nem
...magabiztos fogyasztónak?	15-35	13%	59%	23%	5%
	36+	9%	50%	33%	7%
... jól informált fogyasztónak?	15-35	7%	58%	29%	6%
	36+	6%	51%	36%	7%
... a jog által védettnek?	15-35	5%	48%	40%	7%
	36+	5%	40%	43%	13%

¹¹⁴ The same flat-screen TV is on sale in both shop A and B. Which one is cheaper? Respondents were next presented with a scenario where two shops were selling identical flat-screen TVs. They were told that in shop A, the price is €500 but a discount of 10% is offered. In shop B, the price is €400. Consumers were asked which TV would be cheaper.

¹¹⁵ A family is charged interest at 6% per year on a 50.000 euro home loan. How much is the interest for the first year?

¹¹⁶ Looking at this picture, please could you tell me how many grams of fat there are in 100 grams of this product? Respondents were shown a picture of a breakfast cereal box, which included a table depicting nutritional information about the contents. Respondents were then asked how many grams of fat there were in 100 grams of the product, information that was included in the nutritional information table on the box.

¹¹⁷ Az eredeti kérdés-hármas angolul: „In general, when choosing and buying goods and services, how...? [a] Confident do you feel as a consumer?; [b] Knowledgeable do you feel as a consumer?; [c] Well protected by consumer law do you feel?

Összehasonlítva a többi tagállam fiataljaival, a magyar 15-35 évesek magabiztosságban sorrendben a 18-adik, jól informáltságban a 15-ödik, a jogvédelem érzetében pedig a 19-edik helyen állnak.¹¹⁸ Ha megnézzük a fent említett három fogyasztói készségeket mérő kérdésre adott válaszokat, akkor a helyes választ adók alapján kapott sorrendben a magyar fiatalok a 19., a 14. és a 15. helyen végeztek. Azaz összességében a 27 nemzet sorában a középső harmad alsó részén szerepelnek a magyarok.

A tájékozottság vonatkozásában némileg borúsabb a helyzet: a logók ismeretében kissé hátrébb, a 21-edik, illetve a 19. helyen szerepeltek a magyar 15-35 évesek. A fogyasztói jogok ismerete alapján pedig többségében – a hat szituációból négyben – az alsó harmadban végeztek.

33. táblázat: Helyezések a helyes válaszok aránya alapján a 27 tagállam 15-35 éveseinek körében a vásárló jogaira/kötelességeire vonatkozó kérdésekben (Forrás: Eurobarometer 73.2+73.3)

	Helyezések
Levélben, telefonon, vagy interneten vásárolt termékek pénzvisszatérítési ideje	21
Tartós háztartási cikk garanciaideje	20
Újságban megjelent telefonos vásárlás hirdetése	14
Gépjármű biztosítás lemondása	18
Utazóügynöktől vásárolt termék visszavásárlási lehetősége	22
Utánvétellel érkezett, meg nem rendelt termék	23

4.3. Nacionalizmussal kapcsolatos vélemények

A demokratikus attitűdök szempontjából megkerülhetetlen kérdés a nemzethez tartozással, nemzeti érzülettel kapcsolatos gondolatok, beállítódások. A nemzeti identitás és a nacionalizmus különböző alakzatainak jellemzői általában lassan változnak a társadalmi attitűdök szintjén. Ehhez képest gyorsabb és látványosabb az a változás, amely a politikai felszínen zajlik, az önmagát nemzeti radikálisnak nevező ideológiai irányzat térnyerésével, valamint a Jobbik megerősödésével párhuzamosan. Ezek nyomán **egyre meghatározóbbak a nemzet fogalmát középpontba állító és azt újraértelmező politikai diskurzusok**, valamint nyíltabbá, láthatóbbá válnak a kirekesztő, ellenségkonstruáló, gyakran etnicizáló beszédmódok és szimbólumok.

Természetesen nem pusztán magyar jelenségről van szó. Ahogy arra például Feischmidt Margit is felhívja a figyelmet, a nemzetközi szakirodalom, elsősorban Gingrich és Banks nyomán, széles körben használja az „új nacionalizmus” fogalmát az 1990-es évektől kezdve mind nagyobb politikai előretörésnek örvendő szélsőjobboldali pártok és mozgalmak tevékenységével összefüggésben.¹¹⁹ Ezek a munkák ugyanakkor azt is hangsúlyozzák, hogy a társadalmi szinten

¹¹⁸ A sorrendet a kérdésekre az 1-4 skálán adott válaszok átlagai alapján számoltuk.

¹¹⁹ Feischmidt, M. (2013): Kulturális vagy politikai fordulat? Fiatalok viszonyulása a szélsőjobboldali politikához és a nacionalizmus új formáihoz.

megjelenő új nacionalizmus nem mindig és nem mindenben felel meg a radikális vagy szélsőjobboldali politikai szereplők ideológiájának. Így például az, hogy a kirekesztő nacionalista eszméket hirdető politikai szélsőjobboldal támogatóinak körében relatíve sok a fiatal, nem feltétlenül arra utal, hogy ezeknek a fiataloknak egyformán jellemzője a merev, kizáró nemzeti identitás. Az pedig végképp **nem igaz, hogy általában a fiatalok körében nagyobb lenne a kirekesztő nemzetfelfogás iránti fogékonyság**. Sőt, a kutatások legtöbbször ennek pont az ellenkezőjéről tanúskodnak.

Magyarország esetében az Eurobarometer-felmérések azt mutatják, hogy **az európaiság és a nemzeti önazonosság szembeállításánál a fiatalok körében alacsonyabb a kizárólagosan magyar identitásuk aránya, mint az idősebb korosztály esetében**. Míg a 35 év felettiek közül majd minden második csakis magyarnak tekintett magára a 2012 tavaszán felvett Eurobarometer 77.3 kutatásban, addig a 15-35 éves korcsoportban az így vélekedők aránya 39 százalék.

34. táblázat: Nemzeti versus európai identitás (Kérdés: „A közeli jövőbe tekintve Ön minek tekinti magát?”, a magyar válaszok megoszlása az egyes korcsoportokban, százalékban)
(Forrás: Eurobarometer 77.3)¹²⁰

	csakis magyarnak tekinti	magyarnak és európainak tekinti	európainak és magyarnak tekinti	csakis európainak tekinti	NT/NV	Összesen
Fiatalok (15-35)	39	52	5	2	2	100
Idősebbek (36+)	48	44	4	1	3	100
Összes megkérdezett	45	47	4	2	2	100

A mélyebb kutatások, így a Csepeli György vezette Konfliktusmonitoring-projekt keretében végzett 2010-es vizsgálat a tekintélyelvűség és a kirekesztő nemzeti identitás közötti kapcsolatra hívja fel a figyelmet. A felmérés összefoglalójának bevezetője kitér ezzel összefüggésben a fiatalok körében végzett korábbi kutatásokra is. Eszerint több ifjúsági mintán készült empirikus adatfelvétel elemzésének egyik fontos következtetése a nemzeti identitással kapcsolatban az volt, hogy **a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletesség és a nemzeti identitás leginkább attól függ, hogy a fiatalok miként viszonyulnak a kritériumokhoz kötött, az önbesorolás szabadságát kizáró magyarságfelfogáshoz**.¹²¹ Az utolsó éves középiskolások körében, 2006-ban készült nagymintás vizsgálat szerint „szigorú és kizáró nemzetdefiníciókkal találkozunk azok körében is, akik a bevándorlókkal szemben megszorító politikát alkalmaznának. Ezzel szemben a kisebbségekkel szembeni nyitott és elfogadó magatartásminták a nemzeti hovatartozás meghatározása tekintetében nyitottabbá teszik a válaszadókat” (Szabó-Örkény, 1998: 214). A bevezető megemlíti továbbá, hogy a nemzettel való azonosulást, az egyén és a nemzet összetartozását (mobilizáló nacionalizmus) vagy az érzelmi kötődést (érzelmi

¹²⁰ Saját számítások, forrás: European Commission, Brussels: Eurobarometer 77.3, May 2012. TNS OPINION & SOCIAL, Brussels [Producer]; GESIS, Cologne [Publisher]: ZA5612, data set version 1.0.0, doi:10.4232/1.11558

¹²¹ Murányi I. (2006): Identitás és előítélet.

nacionalizmus), valamint a más nemzetektől elzárkózást, bizalmatlanságot preferáló (agresszív nacionalizmus) nacionalizmusok kapcsolatban vannak a különböző autoriter és etatista társadalomfelfogásokkal.¹²²

Maga a 2010-es, országos reprezentatív mintán végzett felmérés megállapítja, hogy **a leginkább kirekesztő nemzeti identitástípusba a lakosság 16 százaléka sorolható.** Ők a leginkább diszkriminatívak mind a cigányokkal, mind pedig a zsidókkal szemben. Emellett **létezik egy 28 százalékos kivevő másik csoport, amelynek erősen szüksége van a külső ellenségeknek, és a magyarsághoz tartozást ugyancsak feltételekhez kapcsolja.** Végül pedig van a legnagyobb létszámú (56 százalék) csoport, amelynek magyarság- és nemzetfogalmát egyfajta karakter nélküli differenciálatlanság, valamint átlagos mértékű idegenellenesség jellemzi.¹²³ A kutatás a kérdések többségében nem mutat statisztikailag szignifikáns különbséget a fiatalok és az idősebbek válaszai között.

A felmérések sokszor (és nem csak Magyarországon) a nemzeti identitással kapcsolatos nagyfokú bizonytalanságról, inkoherenciáról és zavaros gondolkodásról árulkodnak. Ez pedig növeli a nacionalista politikai erők mozgásterét, mivel a bizonytalanság miatt egy viszonylag széles társadalmi csoport nemzetfelfogásának szabható határozott irány, különösen az ebből a szempontból is leginkább formálható fiatalok egy része számára. Ez történhet akár közvetlenül, akár áttételesen, a radikális üzenetek mainstream politikába való beépülése révén.

Mindez azonban azt is jelenti, hogy a szélsőjobboldali politikai szereplők a legtöbbször nem építhetnek egy már eleve létező, egyértelmű nemzetfelfogásra, az eszmék iránti társadalmi kereslet növekedését és a különböző radikális vagy szélsőséges szervezetekhez való csatlakozást sokkal inkább más tényezők teszik lehetővé. Ezt a feltételezést több radikalizmuskutatással kapcsolatos elmélet is megfogalmazza. Ezek közül az alábbiakban a norvég Bjørgo és Carlsson megközelítését¹²⁴ emeljük ki. Szerintük magához **a nacionalista ideológiához való vonzódás a legritkább oka annak, hogy a fiatalok miért csatlakoznak a radikális, illetve a szélsőjobboldali közösségekhez.** Magyaránként a szerzőpáros számos lélektani és társadalmi okot jelöl meg, amelyekből jelen tanulmány keretei között, a magyar fiatalok egy részének radikalizálódásával kapcsolatban a következők emelhetők ki.

4.3.1. Provokáció és harag

A fiatalokra általában is jellemző lázadás és provokációra való hajlam önmagában még nem probléma, azonban a radikális csoportok hatására ez a természetes életkori jellemvonás konkrét társadalmi csoportok ellen irányuló haraggá, gyűlöletté alakulhat. A düh összekapcsolódhat a radikális nacionalista eszmével is, vagy a jóléti sovinizmussal, annak feltételezésével, hogy egyes jóléti szolgáltatásokhoz a nemzethez tartozók nehezebben juthatnak hozzá, mint a nem nemzettagok, így például a cigányok, a bevándorlók, vagy a

¹²² http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=276:nemzeti-tudat-nemzeti-tragediak&catid=32:konfliktusmonitoring

¹²³ Uo.

¹²⁴ Bjørgo, T., Carlsson, Y. (2005): „Early Intervention with Violent and Extreme Groups.”

menekültek. Bjørge és Carlsson hangsúlyozza, hogy egyeseknél ez a kisebbségek tagjai ellen irányuló erőszakos viselkedést is kiválthat.

Ugyanakkor a lázadás és a harag a rendszerellenességgel is összekapcsolódhat. Tóth András és Grajczjár István egyik tanulmányukban¹²⁵ Vona Gábor egy 2009-es beszédét¹²⁶ idézik ezzel kapcsolatban: *„Az én dühöm nem Vona Gábor dühe, hanem a korosztályomé, amely azt hitte, szabadságban nőhet fel végre, de azt kell látnunk, hogy ugyanazok, akik a nagyszüleink és szüleink életét megkeserítették, még mindig itt vannak. Még mindig itt lopnak, csálnak, hazudnak. Elküldenek bennünket a hazánkból, elveszik tőlünk a szebb jövőt, aki ellenáll azt meghurcolják, börtönbe zárják. És végül az én dühöm nem Vona Gábor dühe, nem, hanem a már megszületett és majdan megszületendő gyermekeinkké, akik magyarként ebben az országban, ezen a földön akarnak tisztességes, dolgos és nyugodt életet. Ez az én dühöm tehát, és aki ezt nem érzi, az semmit nem érez. Akiben ma nincs meg ugyanez a fajta düh, akinek nem forr a vére ettől a szent dühtől, annak nincs vére, vagy nincs szíve, vagy nem magyar.”* Tóth és Grajczjár ezek után úgy fogalmaz: „Talán a düh összefüggésben áll a Jobbik generációs jellegével, avval, hogy jórészt lázadó fiatalokból áll. **A dühből és a fiatalokra jellemző forradalmi változtatni akarás lendületéből következik a radikális hozzáállás,** a radikális változás igénylése. De Vona Gábor fenti beszédéből olvasható ki az is, hogy **a Jobbik nemzeti gondolata nacionalista jellegű, és ez a nacionalizmus a nemzetből való kizárás eszköze is.** Mert ebben az érzelmi manifesztumban egyben megfogalmazódik az is, hogy akik nem osztják ezt a felháborodást, a „szent” dühöt, azok nem magyarok.”

Így köti tehát össze a Jobbik politizálása a lázadás és a harag érzetét a rendszerellenességgel, valamint tölti ki a fiatalok nemzetfelfogását saját kirekesztő nacionalista ideológiájával. A párt nemzeti radikális mozgalomként határozza meg önmagát, a „magyarok” nevében lép fel. A nacionalizmust és a radikalizmust kivéve általában nem vállal semmiféle politikai ideológiára utaló meghatározást, a „szélsőséges” és a „szélsőjobboldali” jelző ellen pedig következetesen tiltakozik. A párt politikusai más pártokkal, a kormánnyal és az Európai Unióval azonosított „liberális” politikát nevezik szélsőségesnek, illetve „emberellenesnek”, miközben a politikájuknak egyébként szerves részét képező intoleráns és a kirekesztő tartalmakat az egykori nagy-magyar „nemzettestben” élő népek békés egymás mellett élésének idealizált képére hivatkozva kifejezetten befogadónak definiálják, ezzel ellensúlyozva a haragra alapozott politikai stratégiát.

4.3.2. A védelem érzésének szükséglete

A szélsőjobboldali eszmék fiatalokra gyakorolt vonzerejének oka lehet a félelem, a vélt vagy valós veszélyekkel szembeni védekezés szükségességének érzete is. Az erre épülő szélsőjobboldali politikai stratégia működését jól láthatjuk Magyarországon is, például a gárdák fellépésében. Ezek a szervezetek egy tudatos pártépítési folyamatot szolgálva aktívan

¹²⁵Tóth A., Grajczjár I. (2011): A nemzeti radikalizmus

http://www.mtapti.hu/uploaded_files/6055_1_04_Toht_Graiczjar_Nemzeti_radikalizmus.pdf

¹²⁶Vona G. (2009): Aki nem érzi ezt a dühöt, az nem magyar! Vona Gábor október 23-ai beszéde. In Barikád 2009. október 26. <http://barikad.hu/node/39193>

felkeresnek egyes településeket, és a sokszor már létező közbiztonsági problémákra és etnikai feszültségekre építve biztonságot ajánlanak azoknak, akik fenyegetve érzik magukat.

Mindez azonban nem áll meg a „cigánybűnözés”-kampánynál és a gárdamozgalomnál, hanem egyfajta **védelvező nacionalista ideológiává teljesedik ki a Jobbik politikájában**. Az ezekre utaló radikális beszédmod sajátossága, hogy a társadalmi félelmekre és frusztrációkra építve a tradíciókat szinte csak negatív kontextusban, mint a pusztulás vagy elmúlás tárgyait képes bemutatni. Ahhoz ugyanis, hogy a radikális jobboldal sikeresen jeleníthesse meg magát a védelvező pozícióban a fennálló állapotokat kell elégtelennek, hanyatlónak feltüntetnie, míg magát a nemzet egyértelmű és kizárólagos őrzőjeként kell megjelenítenie. Eszerint az értékválság a társadalom alapvető intézményeit sújtja: a népesség fogy, a család intézménye szétesik, a magyarok másodrendű polgárokká válnak saját hazájukban, zajlik a környezetrombolás, szigorú törvények és erkölcsi normák hiányában megszűnik a rend, helyét pedig az anarchia és a létbizonytalanság veszi át. **Ennek megakadályozását tekinti a szélsőjobboldal egyik legfontosabb feladatának: a hagyományok megőrzésével, erkölcsi neveléssel, „nemzeti ébredéssel” és persze a fenti romlás miatt felelőssé tett, idegenként meghatározott különböző csoportok kirekesztésével. A nemzet védelme a radikálisok ideológiai horizontján nem egyszer találkozik a környezetvédelemmel: a kapocs a „magyar föld”, azaz a természet, mint közös ősi érték védelme.**

4.3.3. A pótcsalád keresése

A szélsőjobboldali foglalkozó kutatások régi tapasztalata, hogy **számos fiatal, akik radikális csoportokba lépnek be rossz családi kapcsolatokat ápolnak, különösen apjukkal**. Sok szülő valószínűleg túl elfoglalt ahhoz, hogy elegendő figyelmet és időt tudjon szakítani a gyermekére. A provokatív vagy lázadó viselkedés által a gyerek gyakran épp annak a módját keresi, hogyan kaphat több figyelmet vagy valamiféle visszajelzést – akár negatív, ha már a pozitív nem elérhető. Ahogy Bjørge és Carlsson megjegyzi: **a szélsőséges csoportokban az idősebb aktivisták gyakran apafiguraként vagy férfi példaképként szolgálnak az ilyen fiatal fiúk számára.**

Ugyanakkor maga a paternalista, nacionalista ideológia is jelenthet ilyen pótléket. **A tradicionális család védelme, a gyakran rokonságot jelölő szavakkal leírt „testvéri” nemzeti közösség kialakításának ígérete vonzó azon fiatalok számára, akik a valódi családi kötelékek hiányától szenvednek.**

4.3.4. A közösséghez tartozás igénye

A szélsőjobboldali csoportokba lépők jelentős hányadát teszik ki olyan egyének, akiknek nincsenek barátaik, és elsősorban személyes kapcsolatokat, elfogadást keresnek. Más csoportokba való sikeres bekerülés híján örülnek, hogy valahol elfogják őket.

Ez a szempont különösen fontossá vált a magyarországi szélsőjobboldal fiatalokra gyakorolt vonzerejével kapcsolatban. A Political Capital Láttelel című tanulmánya már 2009-ben felhívta a figyelmet a Jobbik közösségteremtő képességére, a párt lendületét biztosító civil önszerveződés

jelentőségére. Ezt később számos kutatás és elemzés megerősítette. Legutóbb például Feischmidt Margit személyes interjúkon alapuló tanulmánya, amely úgy fogalmaz: „A Jobbik legnagyobb ereje abban rejlik, hogy a politika bevett formáiból, az azokat képviselő pártokból kiábrándult, de ugyanakkor a közügyek iránt elkötelezett, kritikus fiatalokat meg tudta szólítani. Ugyanakkor közösségeket tudott teremteni azok számára, akiknek közösségekre volt szükségük, mert így lázadtak a szórakozás-centrikus ifjúsági kultúrával valamint a fogyasztói társadalom individualizmusával szemben. Különösen látványos lett ennek a hatása ott, azokon a településeken, városrészekben, ahol semmiféle intézményes formája, kerete, helye nem volt a fiatalok közösségi aktivitásának. (...) **A közösség, nem utolsósorban a közös cselekvésen keresztül, a valahová való tartozás élményét nyújtja, csupa olyan fiatalokról van szó, akik egyetlen kortárs csoportban sem találtak társakra korábban, sem az iskolában, sem a munkahelyükön, sem az egyházukban.** A Jobbik, és hozzá hasonlóan bizonyos „hagyományörző”, valamint a jótékonytársaságokat a paramilitáris funkciókkal vegyítő csoportok viszont a fiatalok ama szükségletére kínált lehetőségeket, amely a szabadsággal szemben az autoritást, az élménnyel szemben a biztonságot, a szervezetten belül és a szervezet által megszerezhető presztízt helyezi előtérbe.” Feischmidt mindehhez hozzáteszi: **„A Jobbik jelentőségét ugyanakkor nem az adja önmagában, hogy képes a fiatalokat, pontosabban a fiatalok különböző csoportjait megszólítani, hanem az, hogy más szervezet, más párt vagy ideológia ezt nem képes megtenni.** Ez a hiány, az alternatívák hiánya az egyik legerősebb magyarázat a Jobbik hatására.” (Lásd 5. fejezet)

4.3.5. A magasabb státusz keresése

Végül Bjørge és Carlsson talán a **legfontosabb oknak a magasabb státusz megteremtésének vágyát tartja a szélsőjobb oldali csoportokhoz való vonzódást illetően.** Azok a fiatalok, akiknek nem sikerült pozitív önképet kialakítani saját magukról az iskolai, munkahelyi, sport vagy más társas közegben, néha úgy próbálnak maguknak tiszteletet kivívni, hogy veszélyes, vagy tiszteletet parancsoló, nagyságot sugalló közösségekben keresnek tagságot. Ismert jelenség ezzel kapcsolatban, hogy például egy skinhead banda, egy neonáci csoport, vagy akár egy gárda „uniformisa” láttán azok, akik korábban a megfélemlítők voltak, esetleg engedékenyebbek lesznek. Megfordulnak az erőpozíciók, és bár a félelmet gyakran tévesen érzékelik tiszteletnek, egy szélsőjobb oldali csoport tagjaként az egyén teljesen újfajta módon élheti meg azt, ahogy mások hozzájuk viszonyulnak.

A magasabb státusz iránti vágy kiszolgálása ott van a szélsőjobb oldali nacionalizmusában és annak szimbólumaiban is. A szélsőjobb oldali eszmerendszer ezért erőteljesen historizált. Minden olyan történelmi korszak példaértékű számukra, amelyben az erős, összetartó, tekintélyt parancsoló, a nemzet és állam (így pl. az Árpád-kori erős királyságok idején), vagy ennek híján az elnyomás és széttöredezettség megszüntetésért küzdő harc (Rákóczi-szabadságharc, 1848–49-es szabadságharc, 1956-os forradalom) mintákat adnak a jelen problémáinak megoldására. Ebből a szempontból van különös jelentősége a szélsőjobb oldalon az ezoterikus magyar őstörténetnek is. Így például a radikális jobb oldali kisajátította magának a szkíta-hun eredettörténetet, szemben a hivatalos finnugor elméletre épülő őstörténettel, és

ebből összetett szimbólumrendszert konstruált magának.¹²⁷ De ugyanezt a nagyságot fejezi ki például a Nagy-Magyarország térkép, amely nem pusztán Trianon feldolgozásának képtelenségét hirdeti.

Összességében a szélsőjobboldal jól láthatóan tisztában van a történelem politikai felhasználhatóságával, és tudatosan él is ezzel. Egyfajta „alternatív történelem” megteremtésére törekszik, amelyet ráadásul a mában is átélhetővé tesz: jelképeket, ünnepeket, hagyományokat, rendezvényeket sajátít ki. A szélsőjobboldalnak így kettős politikai hasznát is hajt a misztikus múltkép egyre nagyobb tömegeket vonzó jellege: egyrészt közösséget teremt, ami által konkrétan szavazókat köthet magához, másrészt politikáját megkülönböztető erejű szimbólumokkal ruházhatja fel. Nem meglepő, hogy sok fiatal számára ez a történelem- és nemzetfelfogás izgalmasabb, vonzóbb, mint az iskolában tanított, „hivatalos” múlt.

4.4. Előítéletesség és a kisebbségekkel kapcsolatos attitűdök

A ma uralkodó demokráciaértelmezések szerint a demokratikus rendszerek működésének fontos eleme a kisebbségi jogok elismerése. Ez nem pusztán a választások eredményeként kisebbségbe szorultak politikai véleményének és állampolgári jogainak tiszteletben tartását jelenti, hanem általában véve a legkülönbözőbb társadalmi kisebbségek létének, jogainak politikai szerveződésnek elfogadását is. Ebből következően, **ha egy társadalomban túlságosan magas a kisebbségekkel szembeni előítéletesség és intolerancia, az magának a demokráciának a támogatottságát áshatja alá.**

A legtöbb nemzetközi összehasonlító kutatás szerint a magyar társadalmat erős előítéletesség jellemzi. Ennek számos – itt most részletesen ki nem fejtett – oka van. Az egyik legfontosabb, hogy a kollektív önértékelés növelésének sokszor az egyik legkézenfekvőbb eszköze a kisebbségekkel szembeni előítéletesség és a külső csoportok leértékelése.¹²⁸ Különösen igaz ez a magyar társadalomra, amely – részben a nagy történelmi traumák és sérelmek (megszállások, vesztés háborúk, Trianon) feldolgozatlansága miatt – erősen „sebzett” nemzettudattal, áldozati mentalitással és rossz nemzeti önértékeléssel rendelkezik. **A fiatalokra is átörököített sérelmeken alapuló, kollektív frusztrációk által aláásott nemzeti önérték kompenzálásának pedig sok esetben eszköze a külső csoportokkal szembeni előítéletesség.** A külső csoportok (pl. a zsidók) egyszerre szolgálnak magyarázatul a nemzeti sérelmekre (ld. Trianon, ahol a zsidók „hátba döfték” Magyarországot), leértékelésük és szimbolikus kizárásuk a hazai társadalomból pedig a magyar nemzet, mint közösség relatív értékét növeli. Mindez jelentős részben magyarázza azt is, hogy az – alábbiakban még részletezendő – főáramú magyar nemzetfelfogásban miért jelennek meg gyakran erősen kirekesztő elemek.¹²⁹

¹²⁷ A szélsőjobboldal ezoterikus őstörténet iránti vonzódása nem új jelenség, az irányzat a két világháború között virágzó turanizmusból nőtt ki. Ld. Paksa Rudolf: Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években, In: A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948. (Szerk. Romsics Ignác), Osiris, Budapest, 2009. 275-304.

¹²⁸ Tajfel, H. (1998): Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás, társadalmi változás.

¹²⁹ Gimes G., Juhász A., Kiss K., Krekó P., Somogyi Z.: Látélet 2008.

Az előítéletesség és a kisebbségekhez való viszony megközelítésünk szerint tehát nem elsősorban a társadalmi-gazdasági struktúra jellemzőiből vezethető le, és nem is valamiféle determinisztikus szociológiai folyamat eredménye. Nem jelenthető ki, hogy a kisebbségi csoportokkal szembeni intolerancia pusztán a „kispolgárság”, vagy a „rendszerváltás anyagi vesztesei” körében lenne népszerű, és hogy az előítéletesség fő oka gazdasági tényezőkben keresendő. Az előítéletek többsége eredetét tekintve szimbolikus természetű, tehát közösségteremtő szereppel bír, és szervesen kapcsolódik az azt hordozó közeg világnézeteinek egyéb elemeihez és fontos jelképeihez. A kedvezőtlen irányú gazdasági változásoknak pedig elsősorban az a szerepük, hogy erősítik a szélsőjobboldal lehetőségeit arra, hogy a kisebbségi csoportokat azonosítsák a problémák okaiként.

Az adatokat tekintve a Political Capital szélsőjobboldali eszmék iránti keresletet mérő indexe (DEREX) alapján azt mondhatjuk, hogy Magyarország európai összehasonlításban kiugróan előítéletesnek mondható: a 2010 őszi végzett adatfelvétel szerint a 16 év feletti lakosság 48 százaléka szélsőségesen előítéletes. **Magas az előítéletesség mértéke a fiatalok körében is, ugyanakkor nálunk is megfigyelhető az a nemzetközi szinten is általánosnak mondható jelenség, hogy a fiatalabbak valamivel nyitottabbak és elfogadóbbak, mint az idősebbek.** Jórészt ennek köszönhető, hogy míg a 30 évnél fiatalabbak esetén a DEREX összértéke is alacsonyabb, mint az idősebbek körében. A kategóriák szintjén ez az életkori sajátosság leginkább épp az *előítéletesség és jóléti sovinizmus* értékében nyilvánul meg. Az azonos neműek kapcsolatát elutasítók aránya kétszer akkora az 50 felettiiek körében, mint a fiatalabbak esetében. A bevándorlásellenes attitűd is jellemzően az idősebbek körében magasabb, itt azonban – ellentétben a homofóbiánál tapasztaltakkal – nem a legidősebbek, hanem a még aktív korú, 50-60 év közöttiek a leginkább elutasítóak. Összességében a fiatalok körében a szélsőségesen előítéletesek aránya 35 százalék, ami jelentősen elmarad az idősebb korcsoportokra jellemző 40-50 százalékos aránytól.¹³⁰

35. táblázat: A DEREX, a kategóriák és a dimenziók értékei az egyes korcsoportokban (Forrás: ESS5)

	DEREX	Kategóriák				Dimenziók	
		előítéletesség	rendszer-ellenesség	érték-orientáció	félelem	Értékkítélet	Közérzet
17-29 éves	8%	35%	19%	22%	16%	10%	7%
30-39 éves	10%	45%	25%	28%	14%	14%	7%
40-49 éves	10%	47%	19%	33%	21%	16%	8%
50-59 éves	14%	54%	21%	33%	27%	17%	8%
60-69 éves	11%	52%	19%	33%	18%	16%	6%
70+ éves	11%	57%	17%	51%	21%	29%	6%
TELJES NÉPESSÉG	11%	48%	20%	32%	19%	16%	7%

¹³⁰ Juhász A., Krekó P., Molnár Cs. (2012): Attitűd-szélsőségesek Magyarországon – nemzetközi kontextusban.

A Tárki nagymintás adatfelvétele alapján ugyancsak az állapítható meg, hogy az előítéletesség és az idegenellenesség szintje erőteljesen megjelenik a fiatalok körében, de a 36+ korcsoportban szignifikánsan magasabb értékeket kapunk.¹³¹ A Magyarországon legsúlyosabb társadalmi problémának tekinthető **romákkal kapcsolatos előítéletességről** elmondható, hogy:

- (1) a fiatalok több mint kétharmada szerint **nagy feszültség** van a cigányok és a magyarok között, és az észlelt szintekben nincs eltérés a két korcsoport körében;
- (2) a **társadalmi távolságot** illetően a fiatalok többsége (55%) nem fogadna el cigány szomszédot, ez a magas elutasítás ugyanakkor még mindig alacsonyabb, mint a 35 évnél idősebbek körében;
- (3) a **romákkal kapcsolatos sztereotípiák** közül csak a legkeményebb előítélet esetében (a bűnözés a cigányok vérében van) mérhető szignifikánsan kisebb egyetértés a fiatalok körében, a szoft sztereotípiák lényegében egyformán beágyazottak a fiatalok és az idősebbek körében.

Ugyanezen adatbázis alapján az is látható, hogy a **zsidókkal kapcsolatos ellenérzések jóval gyengébbek, mint a romákkal szembeniek**. A fiatalok körében ráadásul ebben a vonatkozásban is alacsonyabb az előítéletesek aránya, mint az idősebbeknél, azonban így is 31 százalék mondja azt, hogy nem fogadna el zsidó szomszédot.

Ehhez hasonló képet mutat továbbá a **bevándorlókkal kapcsolatos előítéletesség** is: a fiatalok 32 százaléka nem fogadna el például kínai, 44 százaléka pedig arab szomszédot. Ebben a vonatkozásban érhető talán leginkább tetten az előítéletesség szimbolikus természete. Magyarországon ugyanis nincs jelentős mértékű bevándorlás, ugyanakkor a magyar társadalom többsége mind a közbiztonsági, mind a munkaerő-piaci, mind a kulturális szempontokat tekintve előítéletes a migránsokkal szemben. Feltételezhető tehát, hogy a bevándorlókkal szembeni ellenszenvet az ismeretlentől való félelem alakítja ki. Ez bevándorlókkal kapcsolatos intézkedések esetében a migránsok fizikai távoltartására vonatkozó erős igényben is megmutatkozik.

Végső soron a vonatkozó hazai és nemzetközi kutatások alapján kijelenthető: **a magyar társadalom és azon belül a fiatalok előítéletessége tág mozgásteret ad a demokráciára veszélyt jelentő politikai mozgalmaknak, melyek éppen a kisebbségi csoportokkal szembeni ellenérzéseket próbálják kanalizálni, artikulálni és elmélyíteni.**

---

¹³¹ Saját számítások a Tárki 2011. április-május-júniusi egyesített, 3000 fős omnibusz adatbázisán

5. Szubkultúrák és identitások

Az alábbi fejezetben bemutatjuk azokat a kulturális tényezőket, amelyek hatással van a fiatalok politikai nézeteire, demokratikus attitűdjeire. Ilyen a lázadás, a divat, a közösségteremtő erő, valamint az ifjúság körében markánsan jelenlevő szubkultúrák.

5.1. A lázadás és a divat szerepe a fiatalok politikai aktivizálásában

Közhely, de igaz: **a fiatalabb generációk** (akiknek a politikai aktivitása általánosan elmarad a teljes népesség körében tapasztalhatóétól) **politikailag aktívabb része a lázadás lehetőségét keresi a politikában. Ezzel magyarázható, hogy a fiatalok sokszor könnyebben megszólíthatóak a radikális mozgalmak által, szinte politikai irányzattól függetlenül.** Ez persze nem jelenti azt, hogy a radikális mozgalmak támogatói mindig a fiatalok közül kerüljenek ki (a magyar fiatalok meglehetősen konformisták, a politikai palettán pedig például az FKgP, a MIÉP és a Munkáspárt szavazótáborában is erősen alulreprezentáltak voltak a fiatalok), a sikeres radikális mozgalmak ugyanakkor legtöbbször az elkötelezett, fiatal támogatóknak köszönhetik sikerüket.

Az utóbbi időszakban azonban mintha Európa-szerte kialakult volna egyfajta aszimmetria a radikális mozgalmak mozgósító ereje tekintetében. Míg az ezredfordulót követő néhány évben egész Európában megerősödtek a globalizációkritikus újbaloldali mozgalmak (melyek egyik leglátványosabb aktivitása például a genovai tüntetés¹³² volt, és több nyugati, illetve déli országban, például Franciaországban, Olaszországban, Görögországban a radikális baloldali pártok és formációk a mai napig erősek és tömegmozgósító erővel bírnak¹³³), Európán kívül pedig előbb a posztsovjet országokban lezajlott „tarka forradalmak”, majd az „arab tavasz” keltett figyelmet, mára ezek lendülete mintha kifulladt volna. Az 1968-as politikai mozgalom talaján kinövő zöldmozgalmak ereje és támogatottsága is csökkenni látszik. Előtérbe kerültek ugyanakkor az olyan radikális jobboldali formációk és akciószervezetek (mint például az English Defence League és ennek más országokban is megtalálható „leányvállalatai”), melyek politikai divatteremtő törekvéseikkel rendkívül sikeresen tudják mozgósítani a fiatalok egy részét. A közelmúltbeli angliai események pedig (főleg Nyugat-Európában) tovább fűthetik ezen szervezetek támogatottságát. Ennek egyértelmű jele, hogy a londoni, muszlim szélsőségesek által elkövetett katonagyilkosságot követően 24 óra alatt megháromszorozódott az English Defence League Facebook-követőinek száma.¹³⁴

Talán elhamarkodott e jelzések alapján összeurópai trendeket megfogalmazni, és az is lehet, hogy csak átmeneti változások szemtanúi vagyunk. **Úgy tűnik azonban, hogy az 1968-as nemzedék elfogadásra, egyenlőségre építő politikai ideológiája és megközelítése „kiment a divatból”, egyre kevésbé vonzó a fiatalok számára.** Sőt, Európa-szerte egyre erősebbek azok a politikai mozgalmak (nemcsak a jobbszélen, de a jobbközépen is), melyek ezzel az ideológiával szemben fogalmazzák meg saját politikai identitásukat. **Jelenleg egyes országokban (és**

¹³² http://magyarnarancs.hu/kulpol/tuntetesek_genovaban_a_mcdonaldacutes_robin_hoodjai-60968

¹³³ <http://www.routledge.com/books/details/9780415843232/>

¹³⁴ <http://www.newstatesman.com/politics/2013/05/woolwich-attack-has-given-edl-new-lease-life>

különösen igaz ez a posztkommunista múlttal rendelkező kelet-európai országokra) a szélsőjobboldal az egyetlen, amely a lázadás formáit nyújtja a „toleránsnak”, „politikailag korrektnek”, „kulturális marxistának”¹³⁵ tartott politikai kánonnal szemben. Ez persze arra utal, hogy amennyiben ténylegesen valamiféle „divatról” van szó, az idővel kifulladás, a divathullámok törvényszerűségeinek megfelelően. Amennyiben a most még csak jelzések szintjén érzékelhető „antiliberalis”, az 1968-as eszmékkel szembeforduló kulturális és politikai fordulat valóban széles politikai mozgalommá válik, egy idő után a „mainstream” részeként törvényszerűen megszokott és unalmas lesz, ami ismét lehetőséget ad új, ezekkel az eszmékkel szembeforduló mozgalmak megszületésére. **Az antiliberalis divat becsempészheti a radikális jobboldali ideológiát a tömegkultúra területére, miközben maga is tömegkultúrává, divatjelenséggé válik.** Elemei a kultúrafogyasztás részévé válnak, azaz elveszítik rendkívüli jellegüket, és szokványosak, elfogadottak lesznek – ezzel viszont vonzerejük is csökkenhet.

Ma azonban paradox módon szinte azt mondhatjuk: **Európában a legfőbb lázadási formát egy olyan eszmei irányzat biztosítja, amely a progresszív értékekkel megy szembe a hagyományok nevében.** Több országban (Görögországban, Nagy-Britanniában, Magyarországon, Svédországban) úgy tűnik, hogy ezek a mozgalmak különleges vonzerőt jelenthetnek a fiatalok számára (ez persze nem jelenti azt, hogy ezekben az országokban a fiatalok nagy része ilyen politikai szervezeteket támogatna). **E mozgalmak hatékonyan ötvözik a hagyományokra hivatkozó (és azokat újraértelmező) alapértékeket a modern kifejezési formákkal, és a „klasszikus és modern” feszültséggel teli, de éppen ezért izgalmas ötvözetéből tudnak vonzó politikai ideológiát kovácsolni.** Mindez pedig jól kapcsolódik a divatban rejlő általános ellentmondáshoz is: Sapir és Whorf (idézi Goffmann, 2010) a divatot úgy értelmezi, mint a finom, törékeny egyensúlyt a megszokott, hagyományos minták és az újítás között. A divat éppen azért lehet divat, mert magában foglalja egyrészt a szokatlan jelenségek extravaganciáját, másrészt a „tömegvonzás” révén egy szélesebb társadalmi csoport vagy csoportok ízlésbeli támogatását.

"A divat a szokástól való eltérés álruhájában járó szokás. A legtöbb normális egyén tudatosan vagy anélkül érez késztetést arra, hogy bizonyos fokig szakítson az elfogadott szokásokkal. Alapjában véve nem lázadnak a szokás ellen, de valamiképpen törvényesíteni akarják személyes eltérésüket anélkül, hogy kitennék magukat olyan vádaknak, hogy érzéketlenek a jó ízlés és a jó modor iránt. Ennek a finom konfliktusnak a tapintatos megoldása a divat. A bevettől való csekély eltérés az öltözködésben és a magatartás egyéb formáiban egy ideig az egyént mutatja győztesnek, bár az a tény, hogy a többiek ugyanilyen irányban lázadnak fel, a kalandos biztonság érzését nyújtja..." Sapir és Whorf

¹³⁵ Lásd ezzel kapcsolatban az „oslo-i mészáros” Anders Behrin Breivik gondolatait, mely végkövetkeztetéseiben (az összeurópai „harc” szükségére) semmiképpen nem tipikus, gondolatmenetében sokban épített a radikális jobboldal meghatározó gondolkodóira. <http://unitednations.ispnw.org/archives/breivik-manifesto-2011.pdf>

A külsőségekben és a mozgalmi jellegben megjelenő politikai divatteremtő törekvések sokszor erősebb vonzerőt fejthetnek ki, mint maguk az ideológiák, melyek képviselőjében fellépnek. Jó példa erre a Jobbik esete, amelynek generációs sikere (a Jobbik a legfiatalabb korosztályban örvend a legmagasabb támogatottságnak¹³⁶) nem magyarázható egyszerűen az ideológiákra való fogadókészséggel.¹³⁷

A szélsőjobboldal legfőbb támaszául szolgáló fiatalok körében annak ellenére is kiemelkedően népszerű lehet a Jobbik, hogy a legfiatalabb szavazók körében azok az attitűdök (különösen az előítéletesség, a tekintélyelvűséggel rokon jobboldali értékorientáció és a félelem), amelyekre építeni lehet, kevésbé erősek, mint az idősebb korosztályok körében, ahogy azt a Political Capital Institute szélsőjobboldal iránti igényt mérő indexének (DEREX) számai is mutatják. Az összes vizsgálat egybehangzóan azt mutatja például, hogy a Jobbik szavazói előítéletesebbek (cigány-, zsidó- és bevándorlás-ellenesebbek), mint az átlag.¹³⁸ Ezt azonban nem az életkori hatások magyarázzák, inkább az életkori trendek „ellenében” valósulnak meg, hiszen a fiatalok az előítélet-kutatások szerint kevésbé előítéletesek, mint az idősebb korosztályok. Ennek a jelenségnek többféle magyarázata lehet:

- A Jobbik nem általában a fiatalokat, hanem az eleve előítéletes fiatalokat célozza és találja meg (erre utal például, hogy a Demos és a Political Capital már idézett kutatása szerint a jobbikosok körében nem áll a hagyományos összefüggés: a Jobbik Facebook-támogatói között a fiatalabbak még előítéletesebbek, mint az idősebb korosztály tagjai).
- Az előítéletesség fontos, de nem az egyetlen üzenete a Jobbiknak. A fiatalokat jelentős részben szubkulturális, „lázadó jellegével”, illetve rendszerellenes üzenetekkel szólítja meg (a rendszerkritikus attitűd tekintetében a fiatalok pedig már felzárkóztak az idősebb korosztályokhoz, ld. pl. a lenti ábrát).

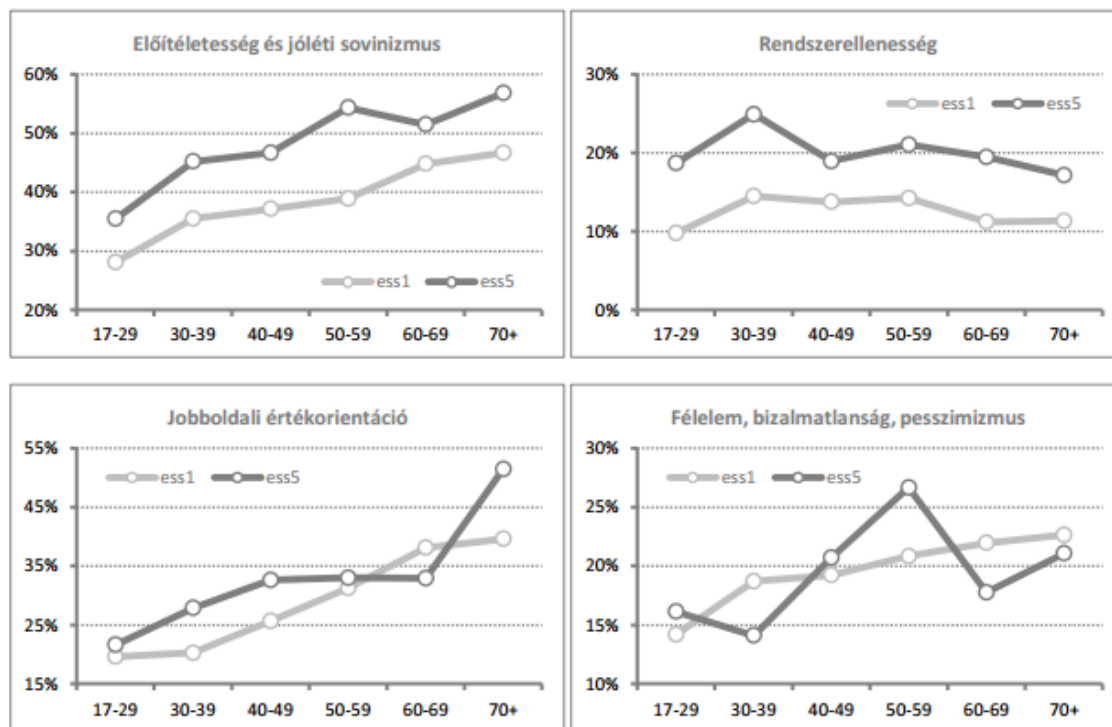
---

¹³⁶ Id. a pártok támogatottságát bemutató ábrát a 2.8 fejezetben

¹³⁷ Hasonló következtetésre jut tanulmányában Róna Dániel és Sörös Anett is. Ld. Róna D., Sörös A. (2012): A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között? http://kuruc.info/galeriaN/egyeb/kuruc.info_nemzed%C3%A9k.pdf

¹³⁸ Id. pl.: Bernáth A., Juhász A., Krekó P., Molnár Cs. (2012): A radikalizmus és a cigányellenesség gyökerei a szélsőjobboldal támogatóinak körében.

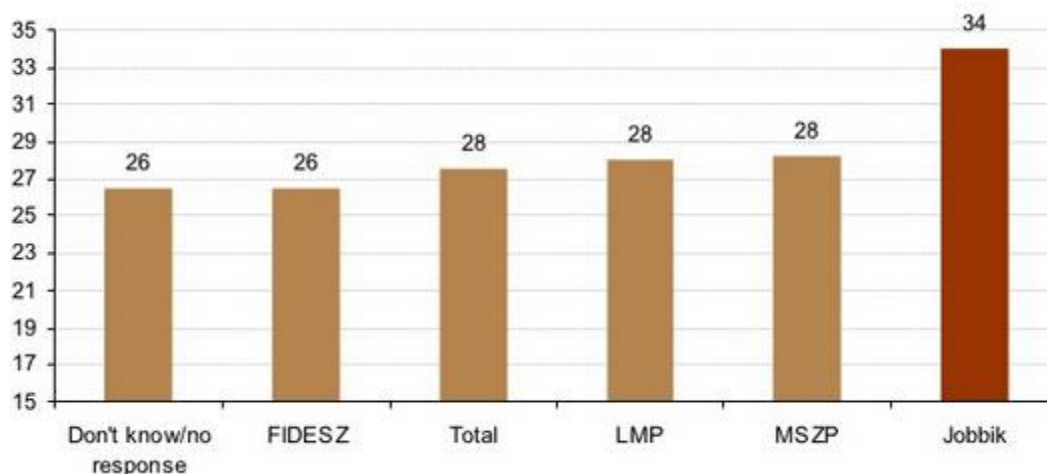
25. ábra: A szélsőjobboldal iránti igényt mérő index (DEREX) négy alindexének értékei az ESS1 (2002) és ESS5 (2010) kutatási eredményeinek tükrében (Teljes lakosságra vonatkozó minta)

Sőt, még az is elmondható, hogy a Jobbik szavazóinak a gondolkodása egyes elemeiben kifejezetten szembehelyezkedik a párt deklarált ideológiájával. A tradicionalizmusra, illetve a vallásosságra visszatérően hivatkozó (és a logójában ezt meg is jelenítő) Jobbik szavazói az átlagnál kevésbé vallásosak, kevésbé tradicionalisták és kevésbé konformisták (ami persze jelentős részben az életkori sajátosságaikból is fakad).¹³⁹

¹³⁹ Id. pl.: Bernáth A., Juhász A., Krekó P., Molnár Cs. (2012): A radikalizmus és a cigányellenesség gyökerei a szélsőjobboldal támogatóinak körében.; illetve Krekó P., Kovács M. (2011): Miért vonzóbb a férfiak számára a Jobbik?

26. ábra: Az ateisták aránya a különböző szavazótáborokban (Forrás: Tárki adatok alapján Political Capital, 2012)

Az persze, hogy az elvileg tradicionalizmusra és vallásosságra építő szervezetek támogatói nem erősen vallásosak, nem kizárólag magyar jelenség. A szimbólumrendszerükben magukat sokszor a keresztes lovagok utódjaként megjelenítő és a kereszténységre sokat hivatkozó English Defence League támogatóinak körében sincs a keresztény vallásnak jelentős szerepe.¹⁴⁰ Mindez arra utal, hogy a „fehér” szélsőjobboldali szervezetek ideológiájában a vallás sokszor a negatívan definiált identitás kódjaként (keresztény = nem zsidó, nem muszlim), és nem valódi ideológiai katalizátorként szerepel.

A szélsőjobboldal divattá tételében sokat segít az ideológia és a vélt (vagy helyenként valós) társadalmi ellenállás, amely a radikális eszmék hirdetőit – érzetük szerint – sújtja. Az „üldözöttség” révén kitüntetett jelentőségre szert tévő csoportok az ostrommentalitás és az áldozati identitás révén erősebb kohéziót és összetartóbb közösséget tudnak teremteni, a politikai üldözöttség, kirekesztettség heroikus póza pedig külön vonzerővel ruházza fel ezeket a mozgalmakat.

¹⁴⁰ http://www.demos.co.uk/files/Inside_the_edl_WEB.pdf

Szexi fasizmus?

A szélsőjobboldaltól korábban sem álltak távol a divatteremtő törekvések. Ld. Susan Sontag „Fülbemászó fasizmus” című tanulmánya¹⁴¹ részletesen elemzi a fasizmus esztétikáját és annak önmagán túlmutató jelentését: „a náci művészet egyszerre buja és eszményítő. Az utópista esztétika (testi tökéletesség, az identitás, mint biológiai adottság) eszményi erotikát feltételez: a szexualitás átalakul a vezető mágneses vonzerejévé és követőinek örömeztetvéé. A fasiszta eszmény: a szexuális energiát „spirituális” erővé kell átalakítani, a közösség javára. Az erotikus lény (azaz a nő) mindig jelen van, mint kísértés, és a kíséreltetre adott legcsodálatraméltóbb válasz a szexuális ösztönzés hősies elfojtása.”

5.2 A szélsőjobboldal közösségteremtő ereje

A politikai szervezetek, mozgalmak tagjaik vagy szimpatizánsaik felé gyakorolt egyik fontos funkciója, hogy **közös identitást kínál a benne résztvevőknek**, azaz kielégíti a közösséghez tartozás általános szükségletét. Az utóbbi másfél évtizedben Magyarországon ebben a vonatkozásban a szélsőjobboldali szervezetek bizonyultak a legsikeresebbnek a fiatalok körében.

A rendszerváltás után a radikális jobboldal releváns része, mint politikai célokat megfogalmazó irányzat szerveződött a MIÉP körül, az ezredforduló utánra azonban jóval többé vált ennél. **Jelentős cezúrát jelentett ebből a szempontból a 2002-es és a 2006-os év.**

2002-ben a MIÉP parlamentből való kiesésével és jelentőségének megrendülésével a radikális jobboldal széthullott. Megváltozott a szavazóbázis struktúrája is: az újonnan belépő választók politikai szocializációjában mély nyomot hagyott a Fidesz – és személyesen Orbán Viktor – radikalizálódó, szimbolikus mozgósításra épülő, kommunistaellenes retorikája, valamint az általa kínált világos és egyértelmű, jobboldali, nemzeti identitás, amely a **polgári körök** létrehozásában öltött testet. A megváltozott választói kör megváltozott igényekkel lépett fel, számukra a MIÉP retorikája és mondanivalója avítnak, Csurka István személye pedig hiteltelennek tűnt.

Az újonnan – elsősorban az ezredforduló után – létrejött szervezetek államrendhez és demokratikus rendszerhez való viszonya is megváltozott. Léteztek ugyan korábban is a parlamentarizmust elutasító, azzal szembehelyezkedő marginális szervezetek, az újonnan létrejövő mozgalmak egyre inkább utcai akciókban és nem parlamentáris úton át történő „forradalomban” kezdtek gondolkodni (a MIÉP-re – főleg a parlamenti időszakban – a demokrácia-ellenesség nem volt jellemző). Ezen túl, a korábban a MIÉP-et jellemző kultúrnacionalista ideológia is megváltozott. A korábbiaknál sokkal jellemzőbbé vált egyfajta fundamentalista rendpártiság: az általuk képviselt és vallott értékek dominanciájának törvényi biztosítása, a nemzeti szimbólumok törvényi védelme, a törvénykezés erkölcsi alapjainak dominánssá tétele.

¹⁴¹ Susan Sontag: A Szaturnusz jegyében.

A 2006 őszén sok fiatal által személyesen átélt utcai demonstrációk és zavargások, valamint az Olaszliszván történeteket követő rasszista reakciók, illetve a Magyar Gárda színrelépése (2007-ben) olyan gátakat szakítottak át a hazai nyilvánosságban, amelyek az előítéletek és a rendszerellenesség nyílt artikulálódását korábban visszafogták. Mindez nagymértékben növelte hazánkban a szélsőjobboldal potenciális társadalmi bázisát és politikai mozgásterét. **Szimbolikus értelemben 2006 a szélsőjobb önazonosságának megteremtése szempontjából legalább olyan fontosnak tekinthető, mint az 1920-as trianoni döntés.** Jó példa erre, hogy a Jobbik félhivatalos pártlapja, a Barikád hetilap 2010-ben például így emlékezett meg 2006. szeptember 18-áról, Gyurcsány Ferenc őszi beszéde nyilvánosságra kerülésének dátumáról: *"Épp négy éve fogtuk meg egymás kezét, ne engedjük el soha, hiszen az történelmi ébredés volt!"*.

Ugyanezekben az években **a szélsőjobboldal mozgalmi építkezésében és a fiatalok számára vonzó imázsának megteremtésében jelentős szerepe volt a sikeresen meghonosított „civil” öndefiníciónak.** A különböző szélsőjobboldali véleményformálóknak közös törekvése, hogy a saját csoport megnevezésére olyan kifejezéseket honosítsanak meg, amelyek nem zárják le merev kategóriákkal a további erősödés útját. A „nemzeti”, illetve „radikális” kifejezésen túl ilyen a „civil” megnevezés, amely főnévként („civilek”, „civil társadalom”) és jelzőként egyaránt megjelenik. Ez egyrészt persze politikai stratégia, azaz a radikális politikai törekvések civil köntösbe bújtatása, másrészt viszont a szélsőjobboldal azon (párt)politikaellenes attitűdjét mutatja, amely nem mellesleg a magyar társadalom túlnyomó többségét és kifejezetten a fiatalokat is jellemzi. A civil szféra és a politika szembeállítása éppen ezért megjelenik persze minden pártnál, a Jobbik mellett legmarkánsabban talán az LMP és Együtt 2014 részét képező „Milla” mozgalom kommunikációjában. A két szféra szigorú elkülönítésének hátterében a (párt)politika erősen negatív társadalmi megítélése áll. A magukat „civilnek” mondó szervezetek egyfajta legitimációt merítenek a politikától való megkülönböztetéstől.

Paradox módon tehát az alapvetően politikai célokat megfogalmazó szélsőjobboldali szimpatizánsok többsége – beleértve a Jobbik támogatóit is – ténylegesen civilnek tartja magát. Elképzelésük szerint a rossz és romlott, „nemzetet megosztó pártokkal” szemben a „civilek” egy azonos érdekekkel jellemezhető, egységes, jó és tiszta közösséget képviselnek. Ez pedig kétségtelenül együtt jár bizonyos mértékű önszerveződéssel, amely az „alulról létrejövő” közösségekhez való tartozás élményét képes nyújtani. Jellemző volt ez az önszerveződés már 2002 után a kiépülő polgári körökre, majd a 2006-os utcai demonstrációkra, illetve 2007 nyarától a Jobbik hátterében felépülő gárdamozgalomra is. Az ilyen csoportosulások révén a résztvevők a különféle közösségi tevékenységekbe kapcsolódhattak be, jellemzően helyi szinten, például a kultúra vagy közbiztonság terén, vagyis azokban a szférákban, ahonnan az állam a rendszerváltást követően egyre inkább kiszorult.

Ez is rámutat arra, hogy a politikával és ezen belül a szélsőséges politikai irányzatokkal kapcsolatban uralkodó intézményközpontú megközelítés – amelynek keretében konkrét pártokat vagy szervezeteket szokás vizsgálni – nem elégséges. A politika ugyanis sokféle formában van jelen a társadalomban, nemcsak az egyes pártok vagy más formális szervezetek

keretében jelenik meg, hanem különböző informális közösségi hálózatokban is. Az utóbbi években az ilyen önszerveződő hálózatok révén lett a szélsőjobboldalnak olyan alulról létrejövő bázisa (pl. kulturális egyesülete, motoros klubja, könyvtára, népfőiskolája, jogvédő szervezete, önkéntes rendfenntartó gárdája), amelyre felépülhetett a Jobbik, és a párt révén már országos társadalmi és politikai ügyekben is megszólalhat, vagy egyenesen problémamegoldóként léphet fel.

Nem kizárólag magyar jellegzetességről van szó: egyes vélemények szerint a szélsőjobboldali politikai mozgalmak egész Kelet-Európában annak köszönhetik sikerüket (ahol köszönhetik), hogy civil szervezeteket szálltak meg.¹⁴² Sőt, a politikaellenes hangokat artikuláló, egyes esetekben az emberi jogi terminológiát önvédelmi eszközként használó álcivil szélsőjobboldali politizálás Nyugaton is létező jelenség: az English Defence League Mission statement-je gyakorlatilag egy emberi jogi deklarációval kezdődik: a szervezet első számú céljaként „az emberi jogok védelmét és népszerűsítését” jelöli meg.¹⁴³

5.3 A szélsőjobboldaliság, mint ifjúsági szubkultúra

Ahogy a fentiekből kiderült, a magyar társadalom egy részében a politikából való kiábrándulás folyamatával párhuzamosan jelentkezett az igény egy politikaellenes, nacionalista és a magyarság határait egyértelműen és markánsan megvonó (tehát egyes kisebbségekkel szemben előítéletes és kirekesztő) közösség létrejöttére. Mindez egy sajátos ellenkultúra születését eredményezte. A szélsőjobboldal saját, kiemelkedően népszerű zenekarokkal (pl. a Mahasz-toplistákat is vezető Hungarica vagy Kárpátia, illetve Romantikus Erőszak), fesztiválokkal (Magyar Sziget), márkákkal (Hungarian Warrior, Büszke Botond, illetve korábban a Szegedi Csanádhoz kötődő Turul), rádióadókkal (Szent Korona Rádió) és értelmiségi körrel (írókkal, történészekkel, nyelvészekkel, fizikusokkal, orvosokkal), valamint alternatív nyilvánossággal (a szélsőjobboldal „indexe”, a kuruc.info napi látogatóinak száma 100 ezer felett van) is rendelkezik.

A nemzeti rock szerepe különösen nem lebecsülendő, hiszen a fiatalok többségének első találkozását a radikalizmussal a nemzeti rock iránti rajongás teremti meg. A zenei rendezvények tömegesemények, és fordítva: a politikai rendezvények rendszerint zenei rendezvénnyel zárulnak. Egyre nagyobb publicitást kap és tömeget vonz a hagyományosan évente, Verőcén megrendezett Magyar Sziget Fesztivál, amely a radikálisok által a „globális értékvesztés” szimbólumának is tartott budapesti Sziget Fesztivál alternatívája. A Magyar Szigetet a HVIM rendezi meg, és az eseményen gyakorlatilag a „nemzeti radikális” kultúra egész hálózata felvonul.

A szélsőjobboldal törekvése a radikális nemzeti eszme gyakorlati fogódzóinak, színtereinek kiépítése és terjesztése. Mindez az önszerveződés jegyében zajlik, az alternatív nyilvánossághoz hasonlóan alternatív kultúra is létrejött az elmúlt években. A kultúra és a fogyasztás hálózatában egyre erősebben épülnek ki a „globális népbutítással” és a „globális fogyasztói iparral” szemben alternatívának nevezett csatornák.

¹⁴² <http://www.eurozine.com/articles/2013-01-30-polyakova-en.html>

¹⁴³ <http://englishdefenceleague.org/mission-statement>

A radikális jobboldali ideológia tehát ifjúsági kultúraként fogalmazódott újra, ami a zenében, az öltözködésben és persze baráti és kortárs csoportkapcsolatokban manifesztálódik. Hasonló folyamat már lejátszódott a skinhead mozgalmak kapcsán. Míg azonban utóbbiak elsősorban a náci jelképek és eszmerendszer újjáélesztésével fejezték ki ideológiájukat, az aktuális trend, a „nemzeti rock” inkább egyfajta banális „túlmagyar” patriotizmust és irredentizmust takar. Az, hogy az ifjúság körében a szélsőjobboldali szubkultúra sokakat vonz, hogy az ilyen ideológiai töltetű kulturális termékek egyre nagyobb sikereket aratnak, sőt, hogy a kulturális piac egyre jövedelmezőbb szektorát adják, többféle okra vezethető vissza.

1) A felsőoktatás átalakulása

A 90-es évek végén megindult a hazai felsőoktatás eltömegesedése, ami nem járt együtt az oktatás valódi reformjával: az egyetemek és a főiskolák egyre nagyobb számban képeztek és képeznek piacképtelen szakokon végzett diplomásokat.¹⁴⁴ Az egyetemisták és főiskolások ennek megfelelően gyakran szembesültek az elhelyezkedés problémájával: nem kapnak képzettségüknek és elvárásaiknak megfelelő állást, vagy tartósan álláskeresők maradnak. A problémás elhelyezkedés tudata, a karrierperspektívákkal kapcsolatos bizonytalanság az egyetemi évek alatt nyomasztóan nehezedik a hallgatókra.¹⁴⁵ Mindez a radikális cselekvési minták felé tolja el az egyetemisták egy részét – nem véletlen, hogy a Jobbik is egyetemi diákszervezetként kezdte pályafutását. Az egyetemeken létrejövő, radikális jobboldali szervezetek és közösségek könnyen vonják befolyásuk alá a fiatal, felsőoktatásba belépő hallgatókat, akiknek a csatlakozással nemcsak világnézetet, de baráti társaságot, kapcsolatrendszert és szórakozási formákat, sőt, hivatalos érdekképviselést (ld. a hallgatói önkormányzatok jelentős részének Jobbikhoz való kötődését) is kínálnak.

2) A mainstream pártok gyenge integrációs képessége és alacsony vonzereje

A szélsőjobboldali ifjúsági szubkultúra túlterjedt az egyetemek határain. Jelen van a gimnáziumokban és a nem felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében is. Ennek legfontosabb oka a hatékony közösségteremtő erő. A hazai mainstream pártok nem tudták megszólítani a fiatalokat, nem voltak képesek politikai közösséggé szervezni a választókat, ifjúsági szervezeteik hiteltelenek, és nem nyújtják a politikai megújulás ígértét. A „hagyományos” pártok népszerűségbe való beágyazatlansága és rendkívüli népszerűtlensége is rontja tehát a fiatalok demokratikus intézményrendszerhez való viszonyát (a magyarországi pártok tagjainak népszerűséghez viszonyított aránya még kelet-európai viszonylatban is alacsony). Ezzel szemben a szélsőjobb gyakorlatilag a legsikeresebb ifjúsági közösség-szervező erővé lépett elő, amit több radikális szervezet is tudatosan igyekszik kihasználni. A politikai szocializáció folyamatának radikális irányba történő terelésével a szélsőjobboldal a későbbi politikai háterszágát is igyekszik kiépíteni.

---

¹⁴⁴ A komplex okok között szerepel továbbá, hogy a túlságosan elméleti képzés kevésbé reflektál a gyakorlati valóságra, a képzés kialakításából hiányzik a felhasználói szemlélet, sem a középiskolai, sem az egyetemi oktatásban nem jelenik meg hangsúlyosan a kritikai gondolkodásmód kialakításának célja.

¹⁴⁵ M. László F.: "Egyre vonzóbbak a radikális cselekvési minták"- (Gábor Kálmán ifjúságkutató).

3) Vákuum a baloldalon

A baloldal a létező szocializmus emléke miatt Kelet-Európában diszkreditálódott a fiatalok számára, akiket ennek köszönhetően az alternatív baloldali mozgalmak sem képesek megszólítani. Ezért a rendszerváltást követően nem épültek újjá és továbbra sem léteznek a fiatalokat tömegesen mobilizálni képes, hiteles baloldali diákszervezetek vagy mozgalmak Magyarországon.¹⁴⁶

4) Erős és zárt fogyasztói kultúra

Kelet-Európa több országára nem csak a radikális baloldal gyengesége, de a fogyasztói kultúra erőssége és zártsága is jellemző, ami a nyugat-európainál sokszor erősebb apolitikusságot eredményez a fiatalok körében. Kis túlzással azt mondhatjuk: ebben a régióban **a szabadpiaci demokratikus rendszerek gazdasági szocializációs hatása erős volt (tehát „jó fogyasztókat” neveltek a fiatalokból), a politikai azonban teljesen kudarcos (nem sikerült „jó demokratákat” nevelni).**

5) Hatékony kommunikáció

A szélsőjobboldal – nem kis részben az internetes közösségi technológiáknak köszönhetően – egy jórészt önszerveződő alternatív nyilvánosságot épített ki a maga számára, amely természetesen egy sajátos, radikális valóságértelmezést közvetít a közönsége felé. Ez a nyilvános tér – mint saját, „magyar” média – szimbolikus értelemben is fontos. Fejlődését elsősorban az a meggyőződés alapozza meg, amely szerint a mainstream média manipulatív eszköz a hatalom kezében, azaz eltitkolja az igazságot, és tudatlanságban tartja a népet. Ennek az „ostromlott vár” hangulatnak megfelelően a szélsőjobboldal internetes közössége meglehetősen zárt, és kevés kapcsolódási ponttal rendelkezik a „mainstream” médiához.¹⁴⁷

5.4 Beszélhetünk-e nem szélsőjobboldali ifjúsági szubkultúráról?

A magyarországi ifjúságkutatások egyik általános megállapítása, hogy a fiatalok kapcsán nem beszélhetünk egységes, mannheimi értelemben vett generációról, mivel hiányzik a korosztály gondolkodását meghatározó közös alapélmény. Érdekes megjegyezni, hogy a 30 év feletti fiatalok esetében a rendszerváltásról élő halvány emlékeken túl talán két közös emlékkép merül föl rendszeresen. Az egyik, hogy hol voltak, milyen órán ültek Nagy Imre és társai újrateremtésekor, illetve a köztársaság kikiáltásakor, és hallgatták-e ezeket az eseményeket élőben a rádióban. A másik pedig, bár elsőre nevetségesnek tűnik, a Kacsamesék című rajzfilm adásának megszakítása a közszolgálati tévében Antall József halálakor. Sokak számára ezek voltak a politikával való első és legmeghatározóbb találkozások, ami önmagában is jelzi, hogy mennyire **hiányoznak a közös politikai élmények ebben a korosztályban.**

¹⁴⁶ Bár e téren talán változást jelent a Hallgatói Hálózat színre lépése, valamint más informális, a Fidesz-kormány közpolitikai és oktatáspolitikai intézkedései ellen megszerveződő és aktivizálódó, jó részben egyetemistákból álló csoportok. Bár e csoportok jórészt baloldali értékeket képviselnek, nem feltétlenül tartják magukat baloldalinak, és kerülik a kapcsolatot a baloldal intézményesült politikai erőivel.

¹⁴⁷ http://www.poltudszemle.hu/szamok/2012_1szam/jesko.pdf

A későbbiekben, már az ezredforduló után a 2002-es választási kampányidőszakot, illetve a 2006 őszen történeteket tekinthetjük közös alapélménynek. Ahogy azonban Keil András is utal rá tanulmányában¹⁴⁸: a fiatalok körében mindez inkább csak megerősítette a politikától való elfordulást és a politikai szereplőkkel szemben érzett bizalmatlanságot. 2006 őszenek emléke így elsősorban – ahogy fent kifejtettük – a szélsőjobbaldalon bír közösségszervező erővel, a fiatalok más csoportjaiban nem.

Ezen a ponton felmerül az a kérdés is, hogy beszélhetünk-e egyáltalán politikailag releváns, és nem szélsőjobbaldali ifjúsági szubkultúráról. Szabó Andrea és Kern Tamás kutatásai alapján a „kuruc.info nemzedék” mellett egyetlen ilyen, a **„critical mass nemzedéket”** szokás említeni. Keil András leírása szerint a fiataloknak egy igen szűk köre sorolható ide, akik jellemzően nagyvárosi környezetben élnek, szüleik magasabb képzettségűek, vagyoni helyzetüket tekintve azonban igen változatos státuszúak. Keil tanulmánya szerint ez csoport is nevezhető szubkulturális jellegűnek, ez az állítás azonban csak azzal támasztható alá, hogy **ezekre a fiatalokra jellemző egyfajta nagyvárosi életforma és fogyasztói mentalitás, bizonyos rendezvények** – például a Sziget, Volt fesztivál, Művészetek Völgye, Critical Mass kerékpáros felvonulás – pedig kiemelten fontosak a számukra.

Bár nem állnak rendelkezésre olyan kutatások, amelyek segítségével pontosan leírhatnánk e csoport jellemzőit és tagjait, megfigyeléseink és tapasztalataink alapján érdemes pontosítani Keil állítását. **A csoport tagjaira jellemző egy adott, talán „alternatív” nevezhető fogyasztói mentalitás**, amely részben tudatosan szembe megy a mainstream fogyasztói profillal. Vásárlásaikkor odafigyelnek az egészség- és a környezetvédelem, valamint a méltányosság szempontjaira, előnyben részesítik a bio és/vagy háztáji, termelői, illetve a méltányos kereskedelemről származó termékeket, inkább piacon, mint hipermarketben vásárolnak. Bár e fogyasztói mentalitás bizonyos elemeiben hasonlóságot, átfedést mutat a szélsőjobb fogyasztói elveivel (pl. hazai termékek előnyben részesítése), a mozgatórugók különböznek (a „nemzeti” szempont helyett környezetvédelmi és közösségi megfontolások). **E sajátos fogyasztói profil mellett a „Critical Mass” csoport tagjait feltehetően egy sajátos értékorientáció is jellemzi**, amelynek előterében a posztmateriális, közösségi, szociális és környezeti értékek, valamint a társadalmi és nemzetközi szolidaritás állnak.

A csoport tagjait megkülönböztető sajátos jellemzők ellenére mégis sok jele annak, hogy a „kuruc.info nemzedék”-hez hasonló egységes szubkultúráról beszélhetnénk. Bár a szélsőjobbaldali szubkultúrához hasonlóan a „Critical Mass” csoport is nagyon sokrétű, önszerveződő hálózatokban gazdag társadalmi szegmens, de hiányzik belőle az a szoros kapocs, összetartó erő, amely a radikális táborban a nemzeti érzés. Ennek alapján a „Critical Mass” csoportot inkább „életmód-csoportként” határozhatjuk meg, amelynek tagjait a hasonló értékorientáció, fogyasztási szokások és életmód kapcsolja össze, míg a szélsőjobb szubkultúrát „identitás-csoportként” értelmezhetjük, amelynek tagjait a közös identitás („nemzeti radikális”) fogja össze, sokkal szorosabb kötődést teremtve tagjai között.

---

¹⁴⁸ Keil A.: Adalékok a Critical Mass nemzedékről. Az egyetemista-főiskolás LMP szavazók jellemzése.

Ezen túl más, politikailag releváns szubkultúraként leírható csoportról a fiatalok körén belül aligha beszélhetünk. A nyilvánosságban – azon belül is főként a blogoszférában – jelen lévő, és időnként akár meghatározónak tekinthető baloldali, liberális, vagy éppen a jelenleg talán legnépszerűbb ifjúkonzervatív véleményformálók köre semmiképpen nem tekinthető ilyennek. A valóságos, politikailag is aktív ifjúsági közösségek kínálata összességében tehát nagyon szűk. Ma a fiatalok többsége számára nincs sok alternatíva: jóformán csak a szélsőjobboldal kínálja számukra a természetes életkori sajátosságként is felfogható lázadás kiélésének lehetőségét.

6. Ábra- és táblázatjegyzék

1. ábra: a népességszám alakulása az egyes népszámlálások során	11
1. táblázat: A magukat valamilyen vallási közösséghez, felekezethez tartozónak vallók aránya	11
2. ábra: munkanélküliek száma a fiatalok körében	12
3. ábra: Az ifjúság legégetőbb problémái	13
4. ábra: A felsőoktatásba jelentkezők és felvettek, valamint az érettségizők száma.....	15
5. ábra: Politika iránti érdeklődés Magyarországon	16
6. ábra: Pártok támogatottsága az egyes korcsoportokban	17
7. ábra: Tévé nézési szokások	18
8. ábra: Újságolvasási szokások	18
9. ábra: Internethasználat.....	19
10. ábra: A magyar Facebook felhasználók életkori megoszlása	20
11. ábra: Családi beszélgetések gyakorisága politikai témákról.....	24
2. táblázat: Politikai családi beszélgetések gyakorisága és PISA-tesztek eredményeinek összefüggése	24
3. táblázat: Családi beszélgetés gyakorisága adott témákban)	25
12. ábra: Szoktál-e politikai kérdésekről beszélgetni?.....	26
4. táblázat: Az oktatás színvonalának alakulása a közvélemény szerint, 1990-2012	29
5. táblázat: Az oktatással való elégedettség	30
6. táblázat: Az iskola feladatainak a lakosság és a pedagógusok szerinti megítélése	30
7. táblázat: A vallásosság és a szavazási hajlandóság összefüggése.....	33
8. táblázat: A politika iránti érdeklődés a fiatalok körében.....	38
13. ábra: Fiatalok politikai érdeklődése nemzetközi összehasonlításban	39
14. ábra: A politika iránt nem érdeklődő fiatalok aránya a V4 országokban	40
15. ábra: A politika iránt nem érdeklődők aránya Magyarországon 2002-2010 között.....	40
9. táblázat: Néhány ismeret-itemre adott helyes válaszok aránya 1.	42
10. táblázat: Néhány ismeret-itemre adott helyes válaszok aránya 2.	43
11. táblázat: Néhány interpretációs kérdésre adott helyes válaszok aránya.....	43
12. táblázat: Milyen gyakran tartja bonyolultnak a politika megértését?	44
16. ábra: intézményekbe vetett bizalom 2004-2008.....	46
13. táblázat: Bizalmi szintek egyes intézményi kategóriákban.....	47
14. táblázat: Intézményi bizalom az egyetemisták/főiskolások körében	48
15. táblázat: Intézményi bizalom a közép-magyarországi régió hallgatóinak körében	48
16. táblázat: Intézményi bizalom magyar és európai fiatalok körében	49
17. ábra: Politikusok iránti bizalom 2002-2010	49
18. ábra: Országgyűlés iránti bizalom 2002-2010	50
17. táblázat: Politikusokról, politikáról alkotott vélemények.....	51
19. ábra: Elégedettség a demokrácia működéssel	51
18. táblázat: Tizenévesek demokráciaképe	52
19. táblázat: A demokráciáról alkotott fogalom.....	54
20. táblázat: Demokráciaelemek személyes fontossága	54
21. táblázat: Vélemények egyes demokratikus jogok fontosságáról	56
22. táblázat: A demokratikus jogok fontossági sorrendje	57

23. táblázat: Egyes demokratikus jogok fontossági sorrendje a visegrádi országok 18-35 éves korosztályában	57
24. táblázat: Egyes demokratikus jogok helyezései a fontossági sorrendben 25 ország fiataljai (18-35) körében	58
20. ábra: A fiatalok véleménye a demokratikus jogok korlátozásáról	59
25. táblázat: Autoriter megoldások iránti fogadókészség	60
21. ábra: Autoriter megoldásokról alkotott vélemények az egyes iskolatípusokban	61
22. ábra: Demokráciáról és diktatúráról alkotott vélemények	62
23. ábra: Demokráciáról és diktatúráról alkotott vélemények a különböző iskolai végzettségűek körében	63
24. ábra: Demokráciáról és diktatúráról alkotott vélemények különböző korcsoportokban	63
26. táblázat: Demokráciáról és diktatúráról alkotott vélemények az egyetemisták/főiskolások körében	65
27. táblázat: Tekintélyelvűség a fiatalok és a teljes népesség körében	65
28. táblázat: Az állam túlzott mértékben beavatkozik az életünkbe.....	67
29. táblázat: Nagyobb mértékű egyenlőségre és igazságosságra van szükségünk, még akkor is, ha ez az egyén számára kevesebb szabadságot jelent	67
30. táblázat: A szabad verseny a legjobb módja a gazdasági jólét biztosításának	69
31. táblázat: A helyes válaszok aránya egyes tipikus fogyasztói szituációkban a vásárló jogaira/kötelességeire vonatkozó kérdésekben	72
32. táblázat: Általában véve, amikor valamilyen terméket vagy szolgáltatást vásárol, választ, mennyire érzi magát... ..	73
33. táblázat: Helyezések a helyes válaszok aránya alapján a 27 tagállam 15-35 évesek körében a vásárló jogaira/kötelességeire vonatkozó kérdésekben	74
34. táblázat: Nemzeti versus európai identitás	75
35. táblázat: A DEREK, a kategóriák és a dimenziók értékei az egyes korcsoportokban	81
25. ábra: A szélsőjobb iránti igényt mérő index (DEREK) négy alindexének értékei az ESS1 (2002) és ESS5 (2010) kutatási eredményeinek tükrében.....	86
26. ábra: Az ateisták aránya a különböző szavazótáborokban	87

7. Felhasznált adatbázisok és kutatások

Aktív fiatalok Magyarországon, 2012

A kutatás dominánsan online metodológiával készített vizsgálat a főiskolások és egyetemisták körében. A vizsgálat a Magyarországon alapképzéses, nappali tagozatos hallgatók, továbbá mester szakos, doktori képzéses, osztatlan, valamint egyetemi - főiskolai képzésre járókat reprezentálja. A vizsgálat 2011. december 1-jén indult, kvázi hólabda módszerrel. A minta nagysága 1700 fő, ebből 1445 fő online metodológiával és 255 fő személyesen lett megkérdezve. A súlyozott minta reprezentatív a következő szempontok szerint: (1) Az intézmény súlya a felsőoktatáson belül; (2) Az intézmény regionális megoszlása; (3) Az intézmény típusa (magán, állami, egyházi); (4) A kérdezett neme; (5) A kérdezett képzési szintje (főiskola-egyetemi, BA, MA, osztatlan, PhD). A minta hibahatára $\pm 2,4$ százalékpont.

Egyetemes értékek az egyetemen

A Közép-magyarországi régió nagyobb egyetemeinek (Budapesten kívül az agglomerációban található a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, valamint a gödöllői Szent István Egyetem) első éves nappali tagozatos hallgatói körében folytatott kérdőíves kutatás. Adatfelvétel időpontja: 2010/2011-es tanév. . A minta nagysága 1750 fő. Átlagosan 80%-os megbízhatósággal (azaz 20% szignifikancia-szinten) a mintabeli arányok megegyeznek területenként az összes elsőéves megoszlásával, kivéve a sporttudományi és az informatikai képzési területet. Így a minta, ha nem teljesen, de azért viszonylag jó közelítéssel reprezentánsnak tekinthető

Eurobarometer 73.2 és 73.3 (2010)

Az Európai Bizottság megbízására évente kétszer készülnek Standard Eurobarometer (EB) közvélemény-kutatások a tagállamokban és a tagjelölt országokban. A fogyasztók pozíciójának erősségéről készült 342-es számú Special Eurobarometer „Consumer Empowerment” kutatás az EB73.2 és EB73.3 hullámainak adataira épül, melyeket Magyarországon 2010. február-márciusban kérdeztek le 1040, illetve 1030 fő megkérdezésével. A saját számításokhoz a következő adatfájlt használtuk: European Commission: Eurobarometer 73.2+73.3, February-April 2010. TNS OPINION & SOCIAL [Producer]; GESIS, Cologne [Publisher]: ZA5236, dataset version 2.0.1, doi: 10.4232/1.11473.

Eurobarometer 77.3 (2012)

Az Európai Bizottság megbízására évente kétszer készülnek Standard Eurobarometer (EB) közvélemény-kutatások a tagállamokban és a tagjelölt országokban. Az EB77.3 adatfelvétele 2012 májusában történt, Magyarországon 1010 fő megkérdezésével. A saját számításokhoz a következő adatfájlt használtuk: European Commission, Brussels: Eurobarometer 77.3, May 2012. TNS OPINION & SOCIAL, Brussels [Producer]; GESIS, Cologne [Publisher]: ZA5612, data set version 1.0.0, doi:10.4232/1.11558.

Flash Eurobarometer 202 – A CIVED-ICCS kutatás mellett az egyetlen olyan nemzetközi vizsgálat, amely kifejezetten a fiatal korosztályra és az állampolgári tudatosságra vonatkozik, és Magyarország is részt vett benne.

Feischmidt Margit: Kulturális vagy politikai fordulat? Fiatalok viszonyulása a szélsőjobboldali politikához és a nacionalizmus új formáihoz.

A kutatás módszere fókuszcsoportos interjú volt. Az összesen 14 fókuszcsoportos interjúnak három típusa volt: az egyikben csak elkötelezett, radikális hagyományőrök vagy politikai aktivisták vettek részt, a második, vegyes csoportokban az elkötelezettség nem volt annyira erős, és a nemzeti radikalizmus híveinek – bizonyos kérdésekben többé, másokban kevésbé – meg kellett küzdeniük annak ellenzőivel. A harmadik csoportban a nacionalizmus és radikális politikai eszmék elutasítása vált dominánssá. A fókuszcsoportos interjúk teljes szövegátíratának elemzését három szinten végezték el: (1) a kijelentések tartalmi-szemantikai elemzését az adott nyelvi kontextusban, (2) a kijelentések jelentéseinek elemzését az adott interakció kontextusában, (3) a teljes szövegkorpusz strukturális és intertextuális elemzését a tágabb társadalmi viszonyok erőterében. Az elemzés során szöveges adatbázis elemző programot (Atlas.ti) használtak.

ESS (European Social Survey) 2002, 2010

Nemzetközi vizsgálat, amely a részt vevő országok felnőtt lakosságát vizsgálja. A saját számításokhoz az ESS öt hullámának adatbázisait használtuk fel: European Social Survey Round 1 (2002), data file edition 6.3; Round 2 (2004), data file edition 3.3; Round 3 (2006), data file edition 3.4; Round 4 (2008), data file edition 4.1; Round 5 (2010), data file edition 3.0. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.

IEA - CIVED (International Association for the Evaluation of Educational Achievement - Civic Education Study)

A fiatalok állampolgári kompetenciáit vizsgáló nemzetközi kutatás. 1999-ben zajlott, mintája 28 ország – közöttük Magyarország – 14 éves fiataljai köréből került ki. A vizsgálat tartalmazott az állampolgári ismeretekkel kapcsolatos lexikális tudást mérő kérdéseket, szituációk azonosítását célzó kérdéseket, valamint interpretációs képességeket mérő feladatokat. A kutatást 2009-ben megismételték (ICCS néven), hazánk azonban ebben nem vett részt.

Ifjúság 2004, 2008

8000 fős országos, a 15–29 éves korosztályt reprezentáló minta alapján 4 évente készülő kutatások, amelyek az azonos módszertan miatt teljes mértékben összehasonlíthatók egymással. A minta területileg, településtípusonként, korcsoportok és nemek szerint tükrözi a vizsgált népességet.

Ipsos 2013

Az Ipsos F&F kutatássorozata negyedévente közöl friss adatokat a fiatal felnőttek márkafogyasztási szokásairól, illetve tematikusan bemutatja ennek a fogyasztói csoportnak a viselkedését. A 2013 első három hónapjában készült közvélemény-kutatás a 15-25 év közöttieket reprezentáló 550 fő személyes módon történő megkérdezésével történt.

Iskola és társadalom 2005

9. és 11. évfolyamos középiskolás tanuló 5000 fős mintáján négy megyében (Baranya, Fejér, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg) és a fővárosban folytatott önkitöltős, kérdőíves kutatás. Adatfelvétel ideje: 2005. december. A kutatás megye és iskolatípus szerint reprezentatív.

Iskola és társadalom 2008

9. és 11. évfolyamos középiskolás fiatal 5962 fős mintáján öt megyében (Baranya, Csongrád, Fejér, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg) és a fővárosban folytatott önkitöltős kérdőíves kutatás. Adatfelvétel ideje: 2008. október 15. – december 15. A kutatás megye és iskolatípus szerint reprezentatív.

ISSP (International Social Survey Program)

Olyan, kezdetben 5-6 országra kiterjedő kutatás, melyben napjainkra már több mint negyven ország vesz részt. Az európai országok mellett az Egyesült Államok, Kanada, Japán, Ausztrália, Izrael, Dél-Afrika és egyes latin-amerikai országok kapcsolódtak be a kutatási programba. Az ISSP témák évről-évre változnak, de fókuszukban mindig a közvélemény és a társadalmi attitűdök vizsgálata áll. Eddig a társadalmi kapcsolatok és egyenlőtlenségek, a nők és a család, a munkával és munkanélküliséggel kapcsolatos attitűdök, a vallásosság, a környezetvédelem és a nemzeti azonosságtudat témakörökben végeztek felmérést.

Konfliktusmonitoring-projekt 2010-es vizsgálata:

2010 őszén az ELTE Társadalomtudományi Karán működő Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont országos kérdőíves vizsgálatot végzett. A kutatás egyik legfontosabb célja a magyar felnőtt népesség nemzettudattal kapcsolatos attitűdjeinek felmérése volt. A közel azonos kérdőívvel lebonyolított adatfelvételek során egy 1000 fős, véletlenszerűen kiválasztott országos reprezentatív minta mellett kontrollként két, egyenként 100-100 fős elemszámú mintát is kialakítottak. Az első kontrollminta egy kelet-magyarországi, nemzeti radikális eszmék jegyében működő szervezet tagjaiból véletlenszerűen kiválasztott csoportból, a második pedig az azonos földrajzi területen működő, közel azonos életkorú, céljai szerint a nemzeti vagy politikai kérdésekben nem érintett, civil környezetvédő „zöld” szervezet tagjaiból állt össze.

Magyar Ifjúság 2012

A kutatás 8.000, 15-29 éves fiatal megkérdezésével zajlott, egy hozzávetőlegesen 70 perces kérdőívvel 2012. szeptember és november között. A kutatás reprezentatív a 15-29 éves magyar népességre nézve területileg, településtípusonként, korcsoportok és nemek szerint.

OECD PISA felmérés

A PISA (Programme for International Student Assessment) az OECD megbízásából kétévente készülő felméréssorozat, melyet a 15 éves tanulóknak méri a szövegértési, matematikai és természettudományos alkalmazásképes tudását. Az iskolák és a szülők megkérdezésével kapott háttérkép segíti az eredmények értékelését. Jelen tanulmányunkban a 2009-es PISA felmérés adatait használtuk fel, a letöltés ideje (2013.06.15.):

<http://pisa2009.acer.edu.au/downloads.php>.

Szabó Ildikó-Örkény Antal (1998) Tizenévesek állampolgári kultúrája

A kutatók az adott évben végzős középiskolás korosztály állampolgári kultúráját vizsgálták. Az állampolgári kultúra elemeiként az érzelmek, ismeretek és értékek, valamint a fiatalok által követett politikai magatartás és cselekvésminták álltak a kutatás középpontjában.

Szalai Erzsébet: Koordinátákon kívül - Fiatal felnőttek a mai Magyarországon

Szalai Erzsébet 2007 végétől 2008 tavaszáig munkatársaival 130 mélyinterjút készített pályájukat éppen elkezdő vagy elkezdni szándékozó – 25 és 35 éves kor közötti – fiatal felnőttekkel. Vizsgálataik a társadalmi hierarchia szinte minden szintjére kiterjedt – a topmenedzserektől a munkanélküliekig. Az interjúk során feltérképezték a résztvevők szocializációját, pályaválasztásuk indítékait, első munkahelyi tapasztalataikat, emberi kapcsolataikat, szabadidő-eltöltési szokásaikat, identitásaikat, a világról alkotott nézeteiket, jövőképüket és mindezek alapján kirajzolódó habitusaikat.

Tárki Háztartás Monitor 2012

http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2012_teljes.pdf

A személyes kérdezéssel alapuló adatfelvétel során általában mintegy kétezer (nem intézményi) háztartásról és a háztartások tagjairól gyűjtünk adatokat úgy, hogy a háztartás minden 16 éven felüli tagját megkérdezzük. Emellett a háztartás egészére jellemző adatokat is felveszünk a háztartás ügyeiben kompetens személytől. A TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálatának adatfelvétele 2012. október 3-tól november 7-ig tartott. Az adatfelvétel során az 5098 elemszámú induló mintából 2061 sikeres háztartás-interjú, és 3787 egyéni kérdőív készült el. A viszonylag kis mintás TÁRKI Háztartás Monitor alkalmas a teljes népességre vonatkozó következtetések levonására.

Tárki, oktatásügyi közvélemény-kutatás, 2012

A TÁRKI 2012 decemberében oktatásügyi közvélemény-kutatást végzett két adatfelvétellel egy, mintegy 1000 fős lakossági és 550 fős pedagógus mintán. Az egyik adatfelvétel a 2012. decemberi Omnibusz kutatás keretei között 2012. december 5-12. között zajlott. A minta nem, életkor, településtípus és iskolai végzettség tekintetében reprezentálja a felnőtt magyar népességet. A másik kutatás célcsoportját a magyarországi általános iskolák, gimnáziumok és szakközépiskolák osztálytermi munkát végző tanárai jelentették. Az adatfelvétel 84 intézményben 550 pedagógus részvételével zajlott 2012. december 7-15. között. A mintában alulreprezentáltak az alapítványi és egyházi intézmények, valamint a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei pedagógusok. Kissé felülreprezentált a gimnázium és a főváros. A kutatás célja a jelenlegi magyarországi oktatási rendszer lakossági megítélésének vizsgálata volt.

Tárki Omnibusz

A TÁRKI Zrt. havi rendszerességgű „Omnibusz” kutatásai 1000 fős, a felnőtt (a 18 éves és idősebb, állandó lakcímmel rendelkező, nem intézmény és háztartásban élő) magyarországi lakosságot reprezentáló, valószínűségi mintán, személy és kérdéssel készülnek.

8. Felhasznált irodalom

- Arapovics Mária (2011): A közbizalom szintje az egyetemisták és főiskolások körében. In: Kálmán Teréz (szerk.) (2011): Egyetemes értékek az egyetemen. ELTE Az Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány. Budapest. pp. 33-43.
- Bernáth Anikó, Juhász Attila, Krekó Péter, Molnár Csaba (2012): A radikalizmus és a cigányellenesség gyökerei a szélsőjobboldal támogatóinak körében. Kézirat
- Bjørger, T., Carlsson, Y. (2005). „Early Intervention with Violent and Extreme Groups.” Norwegian Institute for International Affairs: [677] Paper.
- Bognár Adrienn (2010): A politikai szocializáció egyes jellegzetességei a fiatalok körében. In: Acta Sociologica. Pécsi Szociológiai Szemle. 2010. III. évfolyam 1. szám. pp. 103-112. <http://4dimenzio.ucoz.hu/publ/4-1-0-26>
- Csákó Mihály (2004): Ifjúság és politika. In: Educatio, 2004/4. pp. 535-550.
- Csákó Mihály (2007): Tizenévesek demokráciaképe. Politológus Vándorgyűlés. Pécs
- Csákó Mihály (2011): Állampolgárokat nevel-e az iskola? In: Bauer Béla, Szabó Andrea (szerk.) (2011): Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000-2010. Budapest. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. pp. 101-114.
- Csőzik Rita (2012): Átalakult lázadás. Magyar egyetemisták és főiskolások politikai szocializációjának változása. In: Szabó Andrea (szerk.) (2012): Racionálisan lázadó hallgatók. Belvedere Meridionale. Szeged. pp. 45-64.
- Csúcs a migrációt tervezők aránya. A Tárki kutatása. Utolsó letöltés: 2013.05.31. http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120523_migracio.html?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201305
- Demos, Political Capital (2012): Digitális populizmus Magyarországon: a Jobbik Facebook-követői. Utolsó letöltés: 2013.05.31. http://politicalcapital.hu/wp-content/uploads/Jobbik_Facebook.pdf
- Feischmidt, Margit: Ellenség-konstrukciók és nemzet-diskurzusok az extrém és a mainstream között. Kézirat
- Feischmidt, Margit (2013): Kulturális vagy politikai fordulat? Fiatalok viszonyulása a szélsőjobboldali politikához és a nacionalizmus új formáihoz. Fókuszcsoporthoz interjúk alapján. Kézirat
- Fülöp Márta (2001): A versengés szerepe. Új Pedagógiai Szemle. 11. sz. pp. 3–17.
- Fülöp, Márta (2007): Az egyén versenyképességének lehetőségei. Új Pedagógiai Szemle. Január pp. 21-31. <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00110/2007-01-ko-Fulop-Egyen.html>
- Gáti Annamária (2010): "Alattvalók vagy polgárok lesznek?" A fiatalok aktív állampolgársági készségei Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. Kutatási összefoglaló. Aktív Állampolgárság Alapítvány. Budapest
- Gáti Annamária (2010): Aktív állampolgárság Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. Másodelemzés nemzetközi adatbázisok és szakirodalom alapján. TÁRKI-TUDOK.

- Gimes Gergely, Juhász Attila, Kiss Kálmán, Krekó Péter, Somogyi Zoltán (2008): Láttelek 2008. Tanulmány az előítéletek és intolerancia hazai helyzetéről. Magyar Antirasszista Alapítvány. Budapest.
- Gimes Gergely, Juhász Attila, Kiss Kálmán, Krekó Péter (2009): Láttelek 2009. Tanulmány a szélsőjobboldal megerősödésének okairól. Magyar Antirasszista Alapítvány. Budapest. Utolsó letöltés: 2013.05.31. http://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/latlelet_2009.pdf
- Hámosi Ádám, Rosta Gergely (2011): Vallás és ifjúság. In: Bauer Béla, Szabó Andrea (2011) (szerk.): Arctalan(?) nemzedék. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. Budapest. pp. 249-262.
- Juhász Attila, Krekó Péter, Molnár Csaba (2012): Attitűd-szélsőségesek Magyarországon – nemzetközi kontextusban. FES - Political Capital.
- Karácsony Gergely, Róna Dániel (2010): A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. In: Politikatudományi Szemle, XIX/1., 94–123. http://www.poltudszemle.hu/szamok/2010_1szam/2010_1_karacsony.pdf
- Keil András: Adalékok a Critical Mass nemzedékről. Az egyetemista-főiskolás LMP szavazók jellemzése. In: Szabó Andrea (szerk.) (2012): Racionálisan lázadó hallgatók. Apátia - radikalizmus - posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében. Belvedere Meridionale. Szeged. pp. 157-182.
- Krekó Péter, Juhász Attila, Molnár Csaba (2011): A szélsőjobboldal iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon. In: Politikatudományi Szemle. XX/2. 53-79. http://www.poltudszemle.hu/szamok/2011_2szam/kjm.pdf
- Krekó Péter, Kovács Mónika (2011): Miért vonzóbb a férfiak számára a Jobbik? Magyar Pszichológiai Társaság Nagygyűlése
- Lannert Judit (2013): TÁRKI-közvéleménykutatás az oktatás területén a lakosság és a pedagógusok körében (A 2012 decemberében végzett adatfelvétel elemzése). http://www.hazaeshaladas.hu/ftp/oktatas_kutatas_lj_tarki_kozvelemenyny-kutatasok.pdf
- M. László Ferenc (2006): "Egyre vonzóbbak a radikális cselekvési minták"- (Gábor Kálmán ifjúságkutató). Magyar Narancs. XVIII. évf. 47. szám. 2006. november 23. 59.
- Murányi István (2006): Identitás és előítélet. Új Mandátum. Budapest
- Murányi István: Tizenévesek előítéletekessége és demokráciához való viszonya. In: Új Ifjúsági Szemle. 2010/tavaszi. pp. 49-58. Utolsó letöltés: 2013.05.31. http://www.uisz.hu/archivum/uisz_26_muranyi.pdf
- Nyüsti Szilvia (2010): Területi különbségek a magyar fiatalok demokrácia-értelmezésében. In: Új Ifjúsági Szemle. 2010/tél. pp. 65-78.
- Oross Dániel (2011): Az állammal szembeni elvárások és az egyéni felelősségvállalás közötti kapcsolat összefüggése a demokrácia működőképességébe vetett ítéletekkel. In: Kálmán Teréz (szerk.) (2011): Egyetemes értékek az egyetemen. ELTE Az Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány. Budapest. pp. 95-103.

- Örkény Antal (2000): A középiskolát bevégző korosztály politikai ismeretei és cselekvési mintái. In: Gábor Kálmán (szerk.) (2000): Társadalmi átalakulás és ifjúság. A szabadság mint esély? Belvedere, Szeged.
- Paksa Rudolf (2009): Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években. In: Romsics Ignác. (szerk.) (2009): A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948. Osiris. Budapest. pp. 275-304.
- Róna Dániel, Szabó Andrea (2012): A kutatás módszertana. In: Szabó Andrea (szerk.) (2012): Racionálisan lázadó hallgatók, 2012. Belvedere Meridionale. Szeged. pp. 15-24.
- Róna Dániel, Sörös Anett (2012): A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között? In: Szabó Andrea (szerk.) (2012): Racionálisan lázadó hallgatók, 2012. Belvedere Meridionale. Szeged. pp. 113-156.
- Susan Sontag: A Szaturnusz jegyében. Cartaphilus. 2001. pp. 83–118.
- Szabó Andrea, Bauer Béla (szerk.) (2009): Ifjúság 2008. Gyorsjelentés. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet
- Szabó Andrea, Kern Tamás (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. In: Bauer Béla, Szabó Andrea (szerk.) (2011): Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000-2010. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. Budapest, pp. 37-80.
- Szabó Andrea, Oross Dániel (2012): A demokratikus részvétel tendenciái a magyar egyetemisták és főiskolások körében. In: Szabó Andrea (szerk.) (2012): Racionálisan lázadó hallgatók. Belvedere Meridionale. Szeged. pp. 65-109.
- Szabó Ildikó- Falus Katalin (2000): Politikai szocializáció közép-európai módra. A magyar sajátosságok. In: Magyar Pedagógia. 100.évf. 4. szám (2000) pp. 383-400.
- Szalai Erzsébet (2011): Koordinátákon kívül. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Székely Levente (2012): Magyar Ifjúság 2012 kutatás első eredményei. Kutatópont Kft.
- Szívós Péter, Tóth István György (2013): Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban. Utolsó letöltés: 2013.05.31.
http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2012_teljes.pdf
- Tajfel, H. (1998): Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás, társadalmi változás. In: Erős (szerk.): Megismerés, Előítélet, Identitás. Új Mandátum kiadó. Budapest. pp. 132-142.
- Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont (2010): Nemzeti tudat, nemzeti tragédiák, ELTE Társadalomtudományi Kar. Utolsó letöltés: 2013.05.31.
http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=276:nemzeti-tudat-nemzeti-tragediak&catid=32:konfliktusmonitoring
- Tóth András, Grajczár István (2010): A nemzeti radikalizmus. A jobboldali radikalizmus negyedik hulláma Magyarországon, MTAPTI. Utolsó letöltés: 2013.05.31.
http://www.mtapiti.hu/uploaded_files/6055_1_04_Toth_Grajczar_Nemzeti_radikalizmus.pdf
- Vona Gábor (2009): Aki nem érzi ezt a dühöt, az nem magyar! Vona Gábor október 23-ai beszéde. In Barikád 2009. október 26. <http://barikad.hu/node/39193>